

a čižby určitou formou účasti poddaných na lovu zvěře. – Ochrana privilegií lovu před p. (tj. pychem na vlastnictví feudálů) je zřejmá ze soudních rozhodnutí, smolných knih, právních norem různého druhu. Podle falza listiny břevnovského kláštera ze 13. stol. (hlásící se k r. 1045) byl jeden z nevolníků za p. odsouzen k trestu smrti, pak omilostněn a znevolněn. Tresty za p. byly velmi rozdílné a někdy až drastické. Od 16. stol. po obecnějším rozšíření palných zbraní a zákazu jejich nošení (1517–1544) se přísné zákazy p. a úpravy výše trestů za p. mnohokrát opakovaly. Podle sněmovního usnesení z r. 1585 bylo možné p. trestat i hrdelními tresty. Již dříve J. Krčín z Jelčan (asi 1535–1604) při dokončení stavby netolické obory postavil u ní pro výstrahu tři šibenice. Z 2. poloviny 16. stol. je známo více rozsudků odsuzujících pytláky k trestu smrti. Trest za p. byl nově upraven pro Čechy v *Obnoveném zřízení zemském* (1627). V 17. a v 18. stol. bylo p. přísně trestáno i v souvislosti se všeobecným zhoršováním poměrů poddaných. Podle patentu císaře Karla VI. z r. 1726 bylo p. trestáno vypalováním písmen WR (pytláčící tuláci) a vypovězením ze země, nebo písmene W (*Wilddieb*, pytlák) a nucenou prací, popř. WG s nejméně tříletým pobytem na galejích. Proti p. panovníci zasahovali v dalších letech stále velmi tvrdě (Karel VI. 1732, Marie Terezie 1752, Josef II. 1786). Teprve apelační soud v r. 1800 zakázal noční krádeže zvěře trestat na hrdle a označil je jako delikt kriminální. Od r. 1842 platil zákaz střílení po pytlácích, kteří se dali na útěk. – Po celou dobu však bylo p. rozšířeno a např. koncem 17. a v polovině 19. stol. bylo velmi obvyklé. Část ulovené zvěře pytláci spotřebovávali sami, část byla prodávána různým zájemcům nebo překupníkům. Doloženy jsou např. téměř pravidelné dodávky zvěřiny pytláka M. Rayttingera

z Lišova (1749) klášteru Zlatá Koruna a budějovickým dominikánům a kapucínům. Na p. se příležitostně podílelo nejen mnoho poddaných a později svobodných sedláků, ale i vyšší správní úředníci (1723 např. rakovnický krajský hejtmán). V 19. a ve 20. stol. bylo p. do určité míry obvyklým způsobem lovu. V některých krajinách a na některých panstvích problémům p. věnoval lesnický personál značnou pozornost, zvl. pokud docházelo ke zraněním nebo i úmrtím příslušníků personálu. Venkovské obyvatelstvo nikdy nepovažovalo p. za skutečnou krádež a poddaní i obyvatelé vesnic téměř vždy

pytláky kryli nebo alespoň o nich mlčeli. – Ve 40. letech 19. stol. pytláčily v křivoklátských lesích celé pytlácké tlupy a p. se zabývaly i skupiny pytláků z Prahy. Mezi pytláky a lesním personálem docházelo často ke střetům a mnohdy se i střílelo, takže bývali ranění i mrtví. Ani domovní prohlídky, při nichž např. na Křivoklátsku v polovině 19. stol. bylo při jednorázové kontrole zabaveno přes 100 pytláckých pušek, p. příliš neomezily. Podle studia archivních materiálů na křivoklátském panství došel např. R. Maxera (1934) k závěru, že pytláci v této oblasti v 19. stol. ulovili asi trojnásobek zvěře ulovené lesním personálem a majiteli panství. P. zůstávalo i po celé 20. stol. problémem a pytláky se stávali i členové mysliveckých společností. – K nedovoleným způsobům lovu se řadilo kladení želez, chytání zvěře do ok, lov v době strádání zvěře, kdy se zvěř přibližuje člověku a ztrácí plachost, od konce 20. stol. lov v době hájení, lov v cizí honitbě, lov u krmelců, ale i sběr mrtvé zvěře při dohledávce po honech, sběr shozeného paroží, vajec, sběr zvěře zabitý nebo těžce raněné dopravními prostředky apod. – Pro lov zvěře kromě řady zbraní a běžných pomůcek pytláci používali především tiché způsoby lovu, tj. tiché střelné zbraně (vzduchovky) a pušky většinou různě upravované (krátké pušky maskované jako hole, skládací pušky a tzv. *pytlacky* s krátkou hlavní, otočné v čepu, umožňující dobré ukrytí v oděvu i rychlou přípravu ke střelbě). P. se stalo od dob výlučnosti práva na lov zvěře trvalou součástí myslivosti a lovu a pronikalo jako oblíbené téma do literatury i ostatního umění. V t. lov, pych.

Lit.: A. Verbík: *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*. Brno 1976; J. Andreska – E. Andresková: *Tisíc let myslivosti*. Vimperk 1993; J. Tausch: *Batelovsko ve znamení času 1890–1938 z kronik, starých listin, archivů a vzpomínkového vyprávění*. Batelov 1995. [zt]

R

raabizační osada, obvykle malá ves nebo sedliště (přechodná sídelní forma mezi samotou a vesnicí) s nápadně přesnými geometrickými tvary půdorysu a plužiny. Tyto osady zpravidla mírají silniční nebo návesní půdorys, plužina má ráz schematických tratí nebo tzv. parcelačních úseků, protože v ní byla rozdělena půda panských dvorů. Drobné usedlosti u vsí řadového půdorysu stojí na svých malých pozemcích tvaru pravidelných záhumňův úseků. – Raabizační osady znamenaly vyvrcholení historického osídlení normového typu v č. zemích. Byly zakládány

v době tereziánské a josefínské z podnětu význačného rakouského národohospodáře F. A. Raaba (1722–1783), vrchního ředitele komorních statků v Čechách a autora poddanské reformy. Od r. 1776 bylo v č. zemích založeno 245 těchto vsí a osad na 105 panstvích komorních, klášterních a městských velkostatků, později i na některých statcích šlechtických (Josefov u Hodonína, Otín u Jihlavy, Vítězov u Kolína).

Lit.: Z. Láznicka: *Typy venkovského osídlení v Československu*. Práce brněnské základny Československé akademie věd 28, 1956, sešit 3,

spis 338, s. 113–116; J. Škabrada: *Lidová architektura*. Praha 1996, s. 69. [jv]

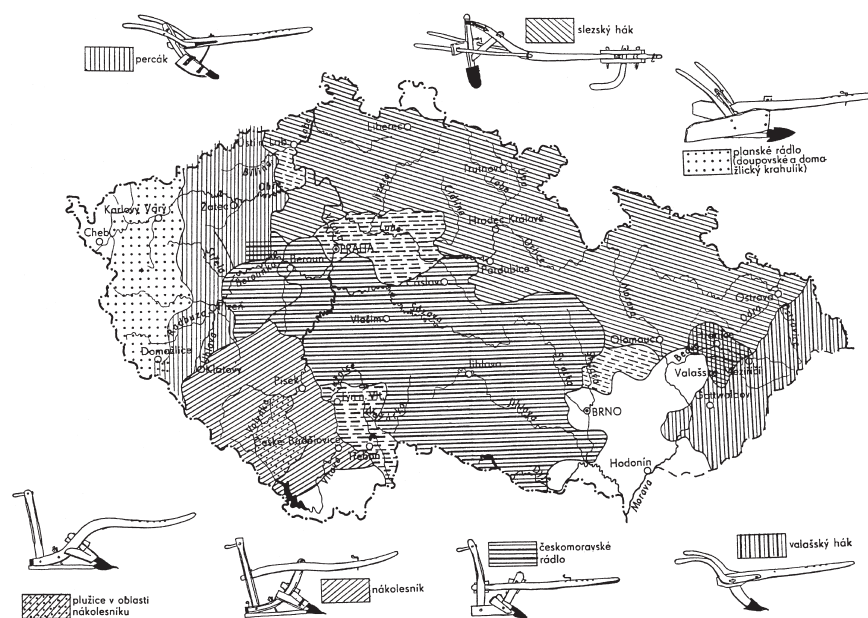
Rackův rukopis, významný pramen pro studium zpěvního repertoáru českého lidu v 15. a 16. stol. R. r. je uložen ve Státní knihovně v Praze (VI C 20) a z hlediska poznání českých světských lidových písní jej zkoumali zejm. J. Jireček a O. Hostinský. Část rukopisu obsahující latinské mariánské (rorátní) písně zpívané na nápěvy českých lidových, resp. světských písní je psána na konci 15. stol.: *Ach mlynářko, mlynářko*,

Čížku, ptáčku zeleného peří, Elška milá srdečná, Hej nejěžď, Marku, utoneš, Jidech tam vedle řeky, Kdes tam býval holý, Když jasná denice vzhodí, Kdyžs u mého otce sloužil, Kto chce býti veselý, Na to se štěstí zdařilo, Nikdy mi se to nestalo, Nyní vám chci zpívat, co se stalo v nově, Pěkná Káča trávu žala, Proč kalina v struze stojí, Stuo, formánku, nehýbaj, Zda jsou to ti Sklonovi, Zvolil jsem sobě, nevím co. Další z těchto písní jsou doloženy v 16. stol., ačkoli jejich původ může sahát (podobně jako u písní mariánských) hlouběji do minulosti. Písně souhrnně publikoval O. Hostinský. Většina z nich obsahuje pouze textový počátek, odkaz na melodii lidové písně. Některé se uchovaly ve zpěvním repertoáru ještě ve 20. stol., popř. se nově dostávají do povědomí (*Když jasná denice vzhodí, Ktož se túlá neb šúlá*).

Lit.: O. Hostinský: 36 *nápěvů světských písní českého lidu z XVI. století*. Praha 1957, 2. vydání.

[lt]

rádlo, zemědělské nářadí k obdělávání půdy, vhodné k rozrývání, kypření a mísení půdy a používané ke kultivaci plodin, zvl. k značkování, sázení, zaorávání, proorávání, naorávání, oborávání a vyorávání. R. vzniklo jako nejstarší původní oradlo v pravěku a po několik tisíc let bylo jediným oradlem. Z r. vznikl (vytvořením železných radlic, krojidel a dřevěných odhrnovaček) v 1. tisíciletí př. n. l. pluh. R. se však na většině zemědělsky využívaných ploch v Evropě až do 20. stol. používalo jako důležité nářadí k obdělávání půdy a kultivaci rostlin. V mnoha oblastech a pro některé speciální práce je dosud užitečným nářadím. – Rádlu lze třídit na dva základní druhy tradičních potažních podélně souměrných oradel: na rádlu s plazem, a bez plazu (háky). Rádlu s plazem mají podélně symetrickou železnou radlici a výjimečně též železné krojidlo. Radlice bývá nasazena na dřevěném plazu vodorovně nebo šikmo a za ní bývají rozhony k rozhrnování půdy. Rozhony mají různý tvar i rozměry. Dřevěný plaz bývá nízký u r. s radlicí pracující vodorovně a vysoký pro radlice pracující v poloze šikmé. Konstrukce dřevěného hřídele, slupice a klečí bývá různá a liší se podle oblastí (čtyřúhelníková, trojúhelníková, klečová, hřídelová). Při orbě r. s plazem jsou brázdy rovnější než při orbě hákem a námaha potahu i orače je menší. R. se oře do roviny, ale při naklonění do některé strany r. nahrnuje a částečně i obrací rozdrobenou ornici k jedné straně, a tak částečně supluje orbu záhonovým pluhem i při orbě do skladu nebo rozoru. Plazové r. se většinou zapřahalo



Oblasti rozšíření tradičních potažních rádel na území č. zemí do poloviny 20. stol.

za kolečka nebo přímo za hřídel s kolečkovým chodákem. V době trojhonné soustavy hospodaření byla rádlu doplňkovým nářadím ke zpracování půdy v oblastech používání záhonového pluhu, zvl. pro povrchové kypření v aridnějších oblastech, v kameňatých půdách, pro příčnou orbu a mísení či zaorávání hnoje a osiva. V menších a malých usedlostech bylo r. často jediným nářadím pro potažní zpracování půdy. S rozšířením střídavé soustavy hospodaření a zaváděním řádkové kultury okopanin (brambory, řepa) ve 2. polovině 18. stol. se rádlu s plazem stávala důležitým nářadím při jejich kultivaci. Pomocí r. se na jaře před sázením brambor vyorávaly brázdy, do nichž se kladly hlízy, brambory se pak r. zahrnovaly a vytvářely hrůbky. Pro více typů rádel se při pěstování brambor začala používat kolečka o dvojí délce nápravy (úzká a široká), aby co nejlépe vyhovovala jednotlivým pracovním operacím. Pro oborávání brambor i řepy v době vegetace se často používaly kolečkové chodáky. Rovněž k vyorávání brambor při sklizni se využívalo tradiční r. s plazem. Jeho varianty se šikmo postavenou radlicí byly vzorem pro vznik a konstrukci kultivačních rádel vyráběných řemeslníky a později i průmyslově. – Rádlu byla vybavena regulovatelnými, zpočátku dřevěnými, později železnými odhrnovačkami, zmožené rozhony byly převzaty při konstrukci a výrobě vyorávacích radlic potažních rádel na brambory. Radlice se staly vzorem pro mnoho radlic kultivačního nářadí v průběhu 19. a 20. stol. – Na území č. zemí byla od 18. stol. rozšířena tato tradiční rádlu: českomoravské r. a jeho modifikace

(středočeské, berounské, čáslavské, sedlčanské, západomoravské), západočeské r. (doupovské, planské), v j. Čechách nákolesník a plužice a na Moravě dosud ne zcela doložené r. karpatské. K nim lze přiřadit kultivační rádlu vyráběná od 19. stol. – Českomoravské r. má čtyřúhelníkovou konstrukci, jednu kleč s ručkou, vysoký dřevěný plaz s rozhony a šikmo nasazenou symetrickou železnou radlicí, kratší dřevěný hřídel s otvory pro potykač k zapřahání za kolečky, někdy hřídel s kolečkovým chodákem a výjimečně železné krojidlo. Dřevěná slupice bývá předkloněna. Rozdíly mezi jednotlivými krajovými typy jsou pro vlastní funkci r. většinou méně podstatné. Bývá to úprava rozhonů, různá velikost radlic, náhrada jedné kleče (sochy) dvěma klečemi u r. pro kultivační práce a dvojí délka náprav koleček pro zlepšení funkce r. jako všestranně použitelného kultivačního nářadí. Českomoravská rádlu se vyskytují v mnoha českých muzeích; v zemědělství byla používána také ve 2. polovině 20. stol. při pěstování brambor v malých hospodářstvích a na záhumencích, ale i v zemědělských družstvech na Českomoravské vrchovině, ve Středočeské pahorkatině a ve středních a j. Čechách. – Západočeská rádlu mají rovněž čtyřúhelníkovou konstrukci. Od rádel českomoravských se liší především delším nízkým dřevěným plazem, na němž je železná radlice nasazena vodorovně, dále dlouhými dřevěnými odhrnovačkami a klečemi, které jsou připevněny ke hřídeli a středovému sloupku (r. doupovské) nebo zapuštěny se středovým sloupkem do plazu; sloupek je spojen s hřídelem (r. planské). Západočes-

ká rádla mají vždy dvě kleče. Symetrické masivní radlice tvoří ostrý hrot a na horní straně bývají zesíleny silným valem. V obrysu jsou trojúhelníkové až šípovité s masivní tulejkou. Západočeská rádla se pův. používala k základnímu zpracování půdy, později převážně ke kultivačním pracím. Vyžadovala větší tažnou sílu a práce oráče byla namáhavější než při práci s českomoravským r., nákolesníkem a plužicí. Byla rozšířena od západní části Krušných hor přes Tachovsko až po Domažlicko. Běžně se používala do konce 40. l. a místy ještě začátkem 2. poloviny 20. stol. – Nákolesník je zpravidla jednoklečové r. s trojúhelníkovou konstrukcí, plazem, přiloženým hřídelem a symetrickou železnou radlicí, za níž má dvě dřevěná křídla. Jeho používání bylo obdobné jako u českomoravských rádel. Rozšířen byl v j. Čechách většinou západně od Vltavy až po Blovice a Klatovsko a běžně se používal ještě v 50. a 60. letech 20. stol. Uvnitř oblasti rozšíření nákolesníku, od Strakonicka až po Prachaticko, bylo současně rozšířeno další tradiční r., plužice. Od nákolesníku se liší především konstrukcí přechodného typu (mezi trojúhelníkovou a čtyřúhelníkovou). Ostatní části plužice jsou většinou shodné, včetně radlice, koleček i sochy či klečí. Nákolesník a plužici popsal a s vyobrazeními publikoval E. Míchna (1826). – Karpatské r., zv. též středoslovenské, má konstrukci čtyřúhelníkovou, nízký dřevěný plaz a pův. jednu kleč, později i dvě kleče a dvě dřevěné odhrnovačky. Při orbě a kultivačních pracích tímto r. se používala dřevěná kolečka nebo i kolečkový chodák. Od dvoustranného otočného pluhu se karpatské r. lišilo tím, že mělo dvě pevné dřevěné odhrnovačky, zatímco pluh měl jednu překladnou odhrnovačku. Jeho používání v č. zemích je pravděpodobně vzhledem k častému výskytu těchto rádel na Slovensku, existenci modelu karpatského pluhu s překladnou odhrnovačkou ze Zlínska v Hohenheimu a konstrukční příbuznosti kopaničářského r. (*plužíku*) na Horňácku a na moravských Kopanicích. – Kultivační rádla s plazem vznikala úpravou ostatních tradičních rádel nebo využitím jejich konstrukčních prvků. Náradí s radlicemi typu plazových rádel, jako *kopčidla* a *naorávadla*, ale i tří- až pětirádkové *znamenáky* a jedno- a dvouřádkové *plečky na brambory* konstruoval od 30. let 19. stol. F. Horský. Kultivační rádla byla postupně vybavována regulovatelnými odhrnovačkami, kolečkovými chodáky a dvěma klečemi. Hmotnost rádel byla snižována využíváním předností nového konstrukčního materiálu (železa), přičemž byla současně zvyšována jejich pevnost. Kultivační rádla se šířila i do oblastí rozšíření háků, kde nebyla plazová

rádla obvyklá, a byla zhotovována pro různé druhy potahu (včetně r. taženého lidmi). Na jejich výrobě se podíleli místní kováři, koláři, jednotliví hospodáři i továrny na zemědělské stroje. Konstrukce tradičních rádel, hl. jejich pracovních ploch, nesporně ovlivnila tvar i velikost novodobého kultivačního náradí. V. t. oborávdlo, oradlo, percák, podrývák, ruchadlo, zpracování půdy.

Lit.: J. Mehler: *Die erste Sammlung der böhmischen Ackergeräthe*. Praga 1784; J. Mehler: *Die zweite Sammlung der böhmischen Ackergeräthe*. Dresden 1794; E. Míchna: *Böhmens Haus und Landwirtschaftsgeräthe*. Praha 1826; F. Horský: *Rolnická polní kázání*. Praha 1861; L. Niederle: *Rádlo a pluh*. NVČ 12, 1917, s. 1–19, 153–174; J. Kramařík: *Plužice v jihozápadních Čechách*. ČL 47, 1960, s. 62–68; J. Kramařík: *Dva typy starého zemědělského náradí a jejich severní hranice v Pošumaví*. Agrikultúra 2, 1963, s. 41–54; U. Bentzien: *Haken und Pflug*. Berlin 1969; F. Šach: *Rádlo a pluh na území Československa I-II*. VPZM 1961, s. 23–155, 1977, s. 91–120; F. Šach: *Typy rádel v Čechách a na Moravě*. EAČMS I, s. 153–206; Z. Tempír: *Zemědělské náradí a stroje Františka Horského*. VPZM 18, 1979, s. 163–193; V. Vondruška: *Renesance rádla v první polovině 19. století*. NA 23, 1986, s. 13–18. [zt]

Radostná země viz národopisné časopisy

rakev [z lat.], truhla, umrlčí truhla – schránka na mrtvé tělo, zhotovená většinou ze dřeva. Zvláštní druh r. tvořily vydlabané dubové kmeny s otvorem přikrytým deskou.

R., z lat. *arca*, je známa již z doby bronzové (u jižních a východních Slovanů; sev. Morava, v Čechách Dymokury a Radim). Uzavřené r. předcházela deska, volně položená pod tělo nebožtíka. R. spojená hřebíky a kováním se v č. zemích začíná objevovat v 11. stol. Její rozšíření souviselo s křesťanským pohřbíváním do země a s představou o nutnosti zachovat tělesné pozůstatky zemřelého pro záhrobní život. Používání r. je u zámožných osob běžné od 13. stol. Panovníky a jiné privilegiované nebožtíky ukládali do sarkofágů, uzavřených rakví z trvanlivého materiálu (kámen, terakota, olovo, cín), zdobených kulturní symbolikou nebo podobnou zemřelého. Do 16.–17. stol. byla těla prostých lidí pochována většinou beze schránky; rakve začaly pronikat od 15. stol. nejprve do městského prostředí. Truhláři je zhotovovali podle přesné míry nebožtíka. Do poloviny 19. stol. měla r. tvar čtyřbokého, později šestibokého hranolu. Pro nejhudší byla nehoblovaná nebo jen z prostých ohoblovaných prken, majetnější mívali r. červenohnědé nebo tmavomodře lakovanou a (zvl. v 18. stol.) malovanou motivy květů a věnců. Koncem 19. stol. převažovaly rakve černé. Svobodní mívali r. bílou nebo stříbrnou, ale i modrou a zelenou. Na víko se dával příkrov, u katolíků zdobený křížem, popř. podobnou Krista, u evangelíků helvetského vyznání také kalichem, po stranách s citáty z bible. Mrtvola se přikrývala tylem (u svobodných květovaným), jehož okraje visely přes r. Dovnitř se

kladly třísky nebo hobliny (ze dřeva, z něhož byla r. zhotovena), seno nebo sečka, aby se mrtvý nevracel pro podušku. Dno se vystýlalo bílou plachtou, na Moravě u žen často koutnicí nebo úvodnicí (nebožku do ní před zatlučením víka zavinuli). Do r. vkládali pozůstalí různé předměty, aby se pro ně nebožtíci nevraceli: mužům dýmku, tabák, láhev s pálenkou, sirky a nůž (na Valašsku), holicí potřeby, sedláckum i stébla obilí (severových. Čechy), ženám kapesní šátek, hřeben, oblíbený šperk aj., dětem hračky (děvčátkům zástěrky, aby měla do čeho sbírat květy). Zemřelým šestinedělkám neopomenuli vložit do r. mycí a šicí potřeby k ošetření novorozence. Předkřesťanského původu je obecně rozšířený zvyk dávat do r. kovový peníz: jako obolus určený na cestu do záhrobí, k zaplacení mostného, mýtného či převozného Charónovi za odvoz do podsvětí, k zakoupení místa na onom světě, k úhradě světla na vzkříšení (záp. Morava), k vyplacení sv. Petra atd. Peníz symbolizoval také rozdělení hospodářova majetku, jeho odkoupení nebo předání synovi. Někdy vkládali minci nebožtíkovi do úst nebo mu ji položili na oči, aby se neprobudil a nevyhlédl si někoho s sebou. Na Slovácku dávali zemřelému pod hlavu uzlík s penězi jako náhradu za roj včel. Do r. se kladly také svaté obrázky, modlitební knížka, růženec a křížek, někde i brusinkové listí a podomácku zhotovené kvítí (Šumava), krušánek a barvínek (Hornácko) apod. Až do poloviny 19. stol. nebylo zvykem dávat na r. věnce; spolu s květy se kladly jen na rakve svobodných mládců a dívek. R. byla vystavena v domě smutku s otevřeným víkem až do příchodu kněze. Z domu ji vynášeli vždy s nebožtíkem obráceným nohama dopředu, aby se nevracel, netoulal se po světě a nemohl najít cestu domů. Ve dveřích museli nosiči s r. třikrát klepnout o práh na znamení symbolického rozloučení zemřelého. Za vlády Josefa II. (1780–1790) a v době morových a choleryových epidemií bylo zakázáno pohřbívát zemřelý v samostatných rakvích. Ukládali je do *vysejpacích trubel*, které bývaly v každém kostele. Byly zhotoveny z nehoblovaných prken, natřeny jen klišovou barvou a měly pohyblivé dno, upevněné na háčcích. Mrtvola se v nich přinesla na hřbitov, po obřadu se dno uvolnilo a sesunulo se s mrtvým do hrobu. Tento způsob pohřbívání však netrval dlouho a podobně tomu bylo i s příkazem pochovávat mrtvé v pytlicích nebo plátně (1784). Do poloviny 17. stol. se (přes četné zákazy) udržel zvyk nosit mrtvá těla k hrobu v otevřených rakvích, které se kladly na máry vystlané peřinami. O výročních smutečních vzpomínkových dnech (např. o Dušičkách) se v kostelech stavěla na máry prázdná r.

(*tumba*) a konaly se před ní obřady. Na Moravě i v Čechách byla rozšířena pověra, že kdo se na Velký pátek nebo koncem masopustu podívá dírou po suku v r. nebo v umrlčím prkně, uvidí zlé duchy, roj čertů nebo čarodějnic. Díra po suku se využívala také k mysliveckým čarům; kdo se jí podíval na svátek Dušiček, poznal ty, kteří měli do roka zemřít. Lidová víra připisovala kouzelnou moc také hřebíkům z r.: pomáhaly při bolestech zubů a chytání zlodějů. Prsteny, ukované z nich na Velký pátek, měly léčit křeče nebo dnu a kovář, který je ukoval, musel být při práci nahý.

Lit.: A. Šolta: *Vysejpací umrlčí trubly*. ČL 4, 1895, s. 114–116; J. Soukup: *Dívati se děrou sukovou*. ČL 8, 1899, s. 225–229; Č. Zbrt: *Vysejpací rakve z doby Josefa II.* ČL 16, 1907, s. 87; I. Němec: *Pohřbívání v rakvích u starých Čechů*. LF 87, 1964, s. 69–75. [an]

rákos viz přírodní pletiva

rakouská zbožnost viz pietas Austriaca

rána, porušení souvislosti tělesné tkáně mechanickými (bodné, sečné, řezné a střelné rány), chemickými nebo fyzikálními (popáleniny) činiteli. Název je rozšířen i na zhmožděninu (na Olomoucku *vobraženiny*, *hóraze*). – Pojem r. má řadu dalších, i přenesených významů: hluk způsobený úderem těžkého předmětu (kladivem), výstřelem či bleskem; silný úder; postižení, neštěstí (rána osudu, morová rána); okamžik (v tu ránu); blízkost (na ráně); nezvyklé vzezření (ten má ale ránu!); nemoc (rána sv. Antonína: vrozený oheň, *naevus flammeus*; někdy i růže, *erysipel*). – Příčina r. bývá racionální (podle logického sledu příčina – následek), nebo iracionální (trest od Boha, osud). – Existují různé způsoby léčení ran: zastavit krvácení stlačením prstem, solí, slinou, vlastní močí, pavučinou, spáleným hadříkem, práškem ze spáleného papíru smíšeným s octem nebo ze spálených žaludů; vyčistit r. čistou vodou s lihem nebo odvarem z prhy arniky, slinou či močí. Hluboké a bodné rány se rozšiřovaly nožkem, tzv. želízkem, používaným i k pouštění žilou nebo k přikládání baněk, popř. se také vypalovaly. Nekrvácející r. se obvazovala čistým plátnem nebo jiným klůckem. Obvazy bylo třeba předem vyprat v proudící vodě a po použití spálit (pálily se i všechny masti a prádlo); popel se sypal do vody nebo zakopával pod černý bez (*Sambucus nigra*). Upevňovaly se lýkem (odtud stč. název *lýkovníci*). Zející r. se zalepovala truhlářským klišem naneseným na čisté plátno. Pod obvaz se kladlo máslo, stloukané nejlépe na sv. Bartoloměje (24. 8.) nebo na Velký pátek (Jičínsko): po celý rok se prý ne-

zkazí. Příkladaly se obklady z čerstvých listů jitrocele kopinatého (*Plantago lanceolata*) nebo z jejich odvaru, z odvaru květů heřmánku pravého (*Matricaria lanceolata*), natě přesličky rolní (*Equisetum arvense*), řebříčku obecného (*Achillea millefolium*), květů prhy arniky (*Arnica montana*). Při kousnutí psem se přikládaly obklady z tymiánu obecného (*Thymus vulgaris*) nebo z routy vonné (*Ruta graveolens*). Při větším krvácení se doporučovalo pít slanou vodu. Tzv. vodraženiny byly léčeny pevně utazeným obvazem nasáklým vlastní močí. – Léčebné praktiky byly spojovány s magií slova, léčilo se zařikáváním (*Proti ranám střeleným, klaným, sečeným a jiným jistě lékařství dobré. Zocelěž tato rána a ta bolest beze všeho otoku a beze všeho svrabu i přímětu a bez vší bolesti, aby ta bolest a ty rány tak zocelily, jakož jest zocel bok Krále nebeského, ježž jemu svatý Longin proklál a otevřel na svatém Kříži. Ve jménu Otce i Syna i Duchu svatého. Amen. To říkej třikrát a jistě se vyhojíš a budeš zdráv!* Nové Město na Moravě) a zažehnáváním (N. N. *má veliké bolesti, od Boha dané neřesti. Žehnám ho svým červeným jazykem!* Po trojím opakování se připojí modlitba; z Rakovnícka). – Otok kolem r. se léčil obkladem z nati jablečnicku obecného (*Marrubium vulgare*) stlučené ve starším vepřovém sádle, nebo náplastí (*flastrem*) s odvarem nati i semene pelyňku černobýlu (*Artemisia vulg.*) ve víně. – Na zhnisané rány byl přikládán obklad z mléka nebo hlína rozmíchaná v teplé vodě, čerstvý kravinec, horká pečená cibule, kaše z mouky nebo ze lněného semínka, mouka rozdělaná kyselou smetanou, kvasící těsto či skrojek chleba, nejlépe nalezený na cestě. Z rostlin se používal odvar z řepíku lékařského (*Agrimonia eupatoria*), *traňku* sv. Kunhuty, a z kaše ze semen pískavice, řeckého sena (*Trigonella fornum-graecum*), tzv. vředové zeliny. – Spáleniny se léčily obklady z odvaru nati třezalky tečkové (*Hypericum perforatum*) zv. laskavé koření, z odvaru kořene kostivalu lékařského (*Symphytum officinale*) zv. trudovatník, z prášku z květů tužebníku jilmového (*Filipendula ulmaria*), z čerstvých listů podbělu obecného (*Tussilago farfara*) zv. mateří líčko, z odvaru kůry dubu letního (*Quercus robur*; také na hnisající r.), ze strouhaných brambor (*Solanum tuberosum*; také na pohmožděninu), z odvaru ze lněného semena (*Linum usitatissimum*) a z listů lípy spařených vodou a smíšených s vínem. Zařikávalo se také: *Svatý Job leží v hrobě, má devět červů v sobě, ne devět, ale osum, ne osum ... ne jeden ale žádný. Amen!* Hnis byl totiž podle lidového podání způsobován červem. – Znalost ošetřovat rány prostupuje celými dějinami člověka. Známky dobře zhojených kostí, dokonce i zhojené lebky,

u níž byla provedena léčebná či rituální trepanace, jsou známy již z mladšího paleolitu; ve slovanských nálezích jsou trepanace sice vzácné, ale jiné kosti často nesou stopy po hojení i velmi těžkých úrazů. Ve středověké Evropě bylo odborné ošetřování ran spojeno s činností klášterů. První překlad odborného spisu o ranhojičství do češtiny pořídil M. Křišťan z Prachatic (1366–1439). Vedle specialistů provozovali ranhojičství neškolení léčitelé.

Lit.: Č. Zbrt: *Staročeská tělověda a zdravotvěda*. Praha 1924; J. Čižmár: *Lidové lékařství v Československu I-II*. Brno 1946. [jjn]

ranhojič, ranlékař, ranárník, lýkovník (podle lýka užívaného k upevnění obvazu), napravovatel, cirologus, chirurgus – léčitel otevřených ran, ale také menších tělesných poruch a poškození: otevřených i uzavřených zlomenin, kloubních poruch, různých zhmožděnin a tzv. polámání páteře. Byl schopen vykonávat i menší chirurgické zákroky jako trhání zubů, sázení baněk a pijavic, pouštění žilou, někdy i odstraňování močových kamínků. Značné, snad již i profesionální zkušenosti dokazují nálezy prehistorických trepanací lebek, dobře vyhojených, vykonávaných z léčebných i rituálních důvodů, stejně i důkazy ošetřených kostních poruch. – Ranhojičství jako samostatné řemeslo se po vzniku vysokoškolské lékařské výuky vykonávalo mimo lékařskou profesi, ale zachovalo si právo ošetřovat úrazy a menší poškození organismu, k nimž vlastní lékařství přistupovalo od počátku s pohrdáním. V č. zemích byla sloučena činnost ranhojičů s praxí bradýřů (barbífů, barvířů), puštělníků, hojičů, mastičkářů i lazebníků již ve 14. stol.; v 15. stol. měli lazebníci vlastní cechovní organizace a většinou i každý lazebník zaměstnával bradýře nebo r. Z této doby jsou někteří prazší ranhojiči známi jménem: hradčanský královský bradýř a konšel Jan ze Zlatic (1488), cirulgius Černý ze Starého Města (1502). Vyšší postavení a blíže k erudovaným Mistrům měli tzv. medicí a fyzici. K ranhojičství se uchýlovali někdy i popravčí, podobně léčili a ošetřovali rány také mniši a jeptišky různých řádů, nunváři a pouťoví trhači zubů. 1615 byla vůbec malá chirurgie spojena s bradýřstvím (holičstvím). Od r. 1701 se ranhojiči museli podrobovat zkoušce a přísaze na lékařské fakultě v Praze, v Olomouci jim byla povolena výuka při Stavovské akademii. 1786 byl ustanoven pro ranhojiče dvou až tříletý kurz na pražské lékařské fakultě (zrušen 1874); ale ještě dlouho potom se ranhojiči uplatňovali zejm. ve vojenské chirurgii jako *felčari*, kteří dokázali operovat i oční zákalý a močové

kamínky. K ranhojičství patřili a patří i *napravěči* (z poloviny 19. stol. pochází obraz malostranského sedláka Josefa Klapky od Jaroslava Čermáka, který sám byl v dětství léčen napravovatelem, třebaže jeho otec byl známým lékařem).

Lit.: Z. Winter: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*. Praha 1906; Č. Zbrt: *Staročeská tělověda a zdravotvěda*. Praha 1924; J. Čižmár: *Lidové lékařství v Československu I-II*. Brno 1946. [jjn]

ras viz pohodný

ratejna, čeledník – místnost pro ubytování více rodin zemědělských dělníků, popř. dělníků soustředěných manufaktur a prvňotváren. Ve vých. Čechách se jako čeledník označovaly spíše místnosti pro ubytování dělníků bez rodinných příslušníků. Na Pardubicku se nachází v plánové dokumentaci z 19. stol. označení čeledník i pro jednopokojové byty situované v rámci dvora velkostatku, určené k obývání jedinou rodinou (velkostatek Choltice, 1898). K nejstarším zprávám patří zmínka o r. při moravské tvrzi na Chrudimsku (1605), vybavené nejjednodušším zařízením velkostatku. Ještě z 19. stol. jsou informace o hromadném bydlení až 15 rodin v jediné r. (Kladensko). Do 60. let 19. stol. obyvatelé r. vařili v jediné černé kuchyni, ze které se r. vyhřívala. 1859 dal velkostatek Rychmburk postavit při heráleckém dvoře roubenou r. o dvou velkých místnostech s vyčleněnou černou kuchyní uprostřed. Od konce 19. stol., kdy r. obývaly nejvýše čtyři rodiny, si obyvatelé rozestavovali nábytek tak, aby dělil prostor na jednotlivé užívané plochy. V tomto období se již vaření přeneslo z černé kuchyně na společný sporák v koutu r. Tam, kde nebylo možné rozčlenění prostoru rozestavením nábytku, vyznačovala se hranice užívání společné místnosti bílou křídou (Havlíčkobrodsko). Přesné rozměry ratejen a jejich umístění v rámci panských dvorů je patrné ze stavebních plánů uložených v archivních fondech jednotlivých velkostatků. V ratejnách s početnými rodinami spávali muži a větší chlapci ve stájích. – Ratejny při továrnách (především při cukrovarech v období jejich kampaní) sloužily k ubytování rodin dělníků. A. Beer (1833–1897) se zmiňuje o r. se čtyřmi sklářskými rodinami při sklárně v Deštném v Orlických horách a nazývá ji *čtyřbytník*. R. pro rodiny cihlářských dělníků je doložena např. u panských cihelen v Daleticích a v Lozicích (Chrudimsko), kde společné místnosti zanikly až po r. 1900 přepažením na dva samostatné byty. Podobně jako v r. žilo více rodin pohromadě ještě ve 20. stol. ve světnicích domů pro obecní chudé.

Lit.: J. Tausch: *Obydlí zemědělského dělníka – deputátníka v ratejnách na Pelhřimovsku (1860–1925)*. ZKSVI, 1982, č. 5, s. 88–92; LA, s. 182; L. Procházka: *Formy bydlení zemědělského dělnictva v okolí České Skalice (o. Náchod)*. ČL 71, 1984, s. 209–216; L. Štěpán – J. Vařeka: *Klíč od domova. Lidové stavby východních Čech*. Hradec Králové 1991, s. 173–175. [lš]

rčení, slovní obrat, úsloví, fráze – ustálené slovní spojení, jehož původní obrazný význam je narozdíl od pořekadla již setřen, takže je vnímám jen význam nepřímý (přenesený, sekundární), jímž se zpravidla charakterizuje nějaká situace. Říká se *mluvit z cesty*; *poslat někoho ke všem čertům*; *mít duši na jazyku*. Oproti přísloví není smyslem r. názorné poučení, výstraha nebo pokárání, ale zpestření, oživení nebo zvýraznění mluveného nebo psaného projevu, tedy poslání stylistické. Zatímco přísloví tvoří vždy celou větu a užívá se v ustálené podobě, r. je pouhým stavebním prvkem věty a je schopno časování. – Českými rčeními se poprvé zabýval J. Zorálek (1947). Ukázal na jejich velké množství, pestrost, jadrnost a na velký význam pro národopis i jazykovědu. Do té doby byla pouze na okraji zájmu folkloristických a dialektologických studií, rozptýlena po mnoha publikacích bez možnosti získat celkový obraz, který by vedl k jejich odlišení od pořekadel a přísloví. V Zorálově sbírce jsou rčení tříděna jednak abecedně, jednak do skupin podle významu (kromě erotických). Rčení zkoumá paremiologie.

Lit.: J. Zorálek: *Lidová rčení*. Praha 1947, 2. vyd. 1963. [mš]

reduta [z ital.] 1. ples v maskách, bál. Výraz je z ital. *ridotto*. Pův. byly konány reduty jako dvorské plesy, lid. *nóblbály*. První r. v Praze se konala o korunovačních slavnostech Leopolda II. (1791), měla přesný pořádek a byla určena pouze pro nobilitu královského dvora. V maskách směli vystupovat jen šlechtici, několik pozvaných měšťanů bylo v civilu. Druhý r. při téže příležitosti byl mohutný maskární ples pro dva až tři tisíce účastníků, spojený s koncertem, tanečním vystoupením a hostinou pro širší veřejnost. Třetí a čtvrtý maskární dvorní ples byl realizován jako tzv. lidová slavnost. Soudobou kritikou byl označen za *přeskvozný bál monarchský*. R. české šlechty proměnili měšťané v 19. stol. na maskární ples, kde se objevovaly i lidové kroje. Po r. 1848 se r. zařadila do období masopustu a od r. 1862 se v jejím průběhu často tančila česká beseda. Název r. se ustálil též jako označení budovy, kde se konají velké společenské plesy; 2. součást barokního opevnění.

Lit.: J. Staňková – L. Baran: *Současný masopust na Strakonicku*, ČL 61, 1974, s. 33–40; H. Laudová: *Lidové slavnosti a zábavy v období formování národní společnosti od přelomu 18. stol. do pol. 19. stol.* Praha 1980. [osk]

reemigrace, návrat emigrantů do státu, z jehož území se vystěhovali; v širším sociokulturním pojetí návrat krajanů trvale usídlených v zahraničí do státu, jehož území oni nebo jejich předkové opustili. Vracení se v rámci organizovaných akcí nebo jednotlivě. Jako takto pojatá r. je v české odborné literatuře obvykle chápána část meziválečné a poválečné migrace do Československa ze zahraničí do r. 1950, kdy skončila tzv. reemigrační akce. Jde o pojem často používaný zejm. v souvislosti s osídlováním českého pohraničí po 2. světové válce v rámci státem organizované a financované přesídlovací akce Čechů a Slováků (včetně menšího počtu jinonárodnostních osob), kteří byli před květnem 1938 trvale usídlení v zahraničí. Jejich účastníci jsou v literatuře a v dobových pramenech označováni jako *reemigranti* (i když mnozí se narodili již v zahraničí a tudíž neemigrovali), *repatrianti*, *přesídlenci*, *přestěhovalci*, *přistěhovalci*, *krajané*, část z nich jako *potomci exulantů* a *optanti*. Pro tuto kategorii migrace je charakteristickým znakem nutnost zakládání nové existence migrantů, spojenou s výraznější sociokulturní adaptací po návratu z jinoetnického prostředí. Pokud se jedná o státní příslušnost migrantů, jde většinou o cizí státní příslušníky s určitými výjimkami, souvisejícími se změnami státních hranic po rozpadu Rakousko-Uherska. Z hlediska takto pojaté r. se v Československu (především v č. zemích) uskutečnily dvě hlavní vlny r.: po skončení 1. světové války (1918–1920) a po 2. světové válce (1945–1950). – V období po vzniku ČSR projevila část Čechů žijících v zahraničí (zejm. v sousedních zemích) zájem o návrat do vlasti. Nový stát povolával do ministerstev, nižších úřadů, do průmyslové výroby atd. krajanů, zkušené úředníky (hl. z Vídně), české řemeslníky a obchodníky. Vraceli se především Češi z Rakouska, kteří se po rozpadu monarchie ocitli v jiném státě (podobně jako další migranti uvnitř monarchie), i když jejich migrace měla pův. vnitrostátní charakter. Po vzniku Rakouské republiky měli možnost zvolit si rakouské nebo čs. občanství, takže přijížděli často již jako občané ČSR, jednotlivě i organizovanými vlakovými soupravami. Podle zákona o československém občanství (1920) mohli optovat Češi a Slováci, přijíždějící z bývalé monarchie, ale také Češi v Německu (z německé strany byli automaticky považováni za cizince s československým občanstvím

a do 12 měsíců měli opustit Německo). V prvních poválečných a dalších letech přijelo z Rakouska a Německa přes sto tisíc Čechů a Slováků (údaje se různí). Někteří se vrátili zpět kvůli nevyhovujícím poválečným hospodářským poměrům. Do Československa přijeli i jednotlivci z dalších evropských a zámořských států, včetně USA. Přes 10 tisíc Čechů a Slováků přijelo z porevolučního Ruska, hl. z Moskvy, Petrohradu a Kyjeva. Hromadný návrat volyňských Čechů se neuskutečnil ani z polské, ani ze sovětské (ukrajinské) části Volyně. Organizovanou akcí ve 20. l. byl návrat 646 osob (potomků náboženských exulantů) z Polska, hl. ze Zelova, který pomáhala zajišťovat evangelická *Kostnická jednota* a *Československý ústav zahraniční*. Ten se výrazně zasazoval o r. Čechů a Slováků, avšak nepříznivé hospodářské poměry způsobily, že v meziválečném období, s výjimkou prvních poválečných let, vystěhovalectví (emigrace) převažovalo nad přistěhovalectvím (imigrací) včetně r. – Po 2. světové válce došlo v souvislosti s odsunem německého obyvatelstva a snahou osídlit české pohraničí k výrazným migračním pohybům Čechů a Slováků nejen z vnitrozemí, ale i k návratu Čechů a Slováků ze zahraničí. Důvody r. byly především hospodářské a politické. Československá vláda měla zájem získat pracovní síly a osídlit pohraničí českým a slovenským, národně uvědomělým, politicky spolehlivým obyvatelstvem, a zvýšit tak podíl slovanských národů ve státě. Reemigranti usilovali o zlepšení nebo alespoň uchování svého sociálněekonomického postavení, určitou roli sehrál i emotivní vztah k vlasti. Prvním oficiálním vyzváním vlády k r. bylo její usnesení z 31. 7. 1945. R. probíhala dvojím způsobem: jednotlivě a organizovaně. Podle toho i ústavní zákon č. 74/1946 Sb., z 12. 4. 1946 rozlišoval dvě kategorie reemigrantů: a) Čechy a Slováky (včetně jinonárodnostních rodinných příslušníků), kteří se přestěhovali na území ČSR na základě úřední přesídlovací, reemigrační akce; tyto osoby měly nárok na udělení československého státního občanství, požádaly-li o něj do dvou let ode dne počátku účinnosti zákona; b) Čechy, Slováky a příslušníky jiných slovanských národů, kteří se přestěhovali jednotlivě, mimo úřední přesídlovací akci; ti občanství nezískávali automaticky. Tento zákon se nevztahoval na reemigranty z Volyně a bývalé československé občany z Podkarpatské Rusi, přičleněné 1945 k Sovětskému svazu, kterým bylo umožněno optovat pro československé občanství, a na reemigranty z Maďarska, kteří na základě dohody o výměně obyvatelstva mezi ČSR a Maďarskem získávali československé občanství faktem přestěhování. –

V letech 1945–1946 probíhala r. jako akce organizovaná samotnými reemigranty nebo v souvislosti s *repatriací*. Přijížděli např. rakouští Češi, potomci evangelických emigrantů (tzv. náboženských exulantů) z Polska, jugoslávští partyzáni, rolníci a horníci z Francie, zůstávali zde demobilizovaní vojáci z řad volyňských Čechů, kteří se účastnili bojů za osvobození Československa. Jejich počet se pohyboval kolem 60 tisíc. V letech 1947–1950 se již jednalo o státem organizovanou a financovanou r. Československo uzavřelo čtyři reemigrační dohody a jednu dohodu o výměně obyvatelstva. Týkaly se organizačního zabezpečení r., státního občanství, někdy majetkoprávních záležitostí reemigrantů a transferu jejich peněz. Byla to československo-sovětská smlouva o r. a opci volyňských Čechů a opci československých Ukrajinců, Rusů a Bělorusů stěhujících se do SSSR (1946) a dále protokoly o r. z Rumunska (1946), Jugoslávie (1948) a Bulharska (1949). S Maďarskem byla podepsána dohoda o výměně obyvatelstva (1946). Znaky r. měl také protokol ke smlouvě mezi Československem a Sovětským svazem o Zakarpatské Ukrajině (1945). Z některých států (Francie, Polsko) byla prováděna r. na základě úmluv o repatriaci. Z mimoevropských států probíhala r. na vlastní náklady žadatelů. V letech 1945–1950 reemigrovalo přes 200 tisíc osob: z Maďarska 72 tisíc (téměř výlučně Slováků), ze Sovětského svazu (býv. Volyňská gubernie) 38 tisíc, z Rumunska 21 tisíc (také převážně Slováků), z Francie 12 tisíc, z Rakouska 11 tisíc, z Polska 10 tisíc, z Německa 6 tisíc, z Jugoslávie 5 tisíc atd. Menší část se vrátila kvůli nevyhovujícím podmínkám (zejm. do Rakouska, Francie). Péči o reemigranty bylo pověřeno ministerstvo sociální péče, jeho repatriční a od 14. 10. 1946 reemigrační odbor, který se stal ústředním orgánem provádějícím v součinnosti s dalšími institucemi reemigrační akcí. Akce probíhala v několika etapách. V první etapě byly zřizovány reemigrační komise v jednotlivých státech, které připravovaly podklady (seznamy reemigrantů, jejich majetku, popř. peněz a schvalování přihlášených osob); druhá etapa zahrnovala samotný transfer vlakovými soupravami; ve třetí etapě probíhalo na území ČSR soustředování reemigrantů ve sběrných střediscích, jejich sociálně zdravotní zajištění a směřování do okresů, kde pro ně byly připraveny byty, domky, zemědělské usedlosti (s výměrou půdy do 13 ha), pracovní příležitosti a v menší míře živnosti. Dekret č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondu národní obnovy a další zákony zajišťovaly některá přednostní práva reemigrantů (zejm. přesídlených v rámci

reemigrační akce) při přidělování konfiskovaného majetku, při udělování různých úlev, podpor apod. Primární přednostní právo měli účastníci osvobozenického boje (zejm. volynští Češi, političtí vězni). Přes veškerou péči československých orgánů se nedařilo vždy uspokojivě řešit všechny problémy spojené s usídlováním reemigrantů. Většina jich přijela v době, kdy živnosti a úrodnější zemědělské oblasti již byly v podstatě zabrány domácími zájemci z vnitrozemí. Reemigranti našli své uplatnění hl. v zemědělství, lesnictví a v průmyslu. – Jednotlivé skupiny reemigrantů, které přesídlily do pohraničí, se navzájem lišily sociálním rozvrstvením, stupněm ovládnutí českého či slovenského jazyka, mírou zachování své etnické kultury a kulturní úrovní vůbec, etnickým vědomím atd., a to v závislosti na délce pobytu v jinoetnickém prostředí (často přijížděla 2.–3. generace potomků původních emigrantů) a na konkrétních sociokulturních a přírodních podmínkách, ve kterých se formovaly. Reemigrací a osídlováním českého a moravského pohraničí Čechy a Slováci z vnitrozemí Československa, ze zahraničí a také menším počtem jinoetnického obyvatelstva (Ukrajinci-Rusiny, Maďary, Romy) se vytvářela v těchto oblastech (v jednotlivých obcích, kde místy ještě zůstaly osoby německé národnosti) specifická etnická situace. Byla charakteristická kulturní pluralitou jak migrantů z vnitrozemí, tak zejm. reemigrantů. Specifika vůči majoritní společnosti i vůči skupinám navzájem se projevovala ve způsobu života, v materiální a duchovní kultuře i v jazykové oblasti. Po přesídlení do jednotlivých pohraničních lokalit bylo potřebné se adaptovat na nové prostředí nejen na personální bázi (při vzájemné komunikaci, projevující se tolerancí, intolancí atd.), ale také na materiální prostředí, které zanechalo německé obyvatelstvo (obytné domy, interiéry, hospodářské stavby apod.). Především v lokalitách s vyšší koncentrací reemigrantů z jednoho státu, oblasti či obce adaptační proces probíhal pomaleji, s počáteční tendencí skupin uzavírat se do sebe, s preferencí skupinově endogamních sňatků a s příbuzenskou propojeností. Vstupování reemigrantů do hospodářských struktur, růst vzdělanosti, demografické změny, zvyšující se počet sňatků uzavíraných mimo skupinu atd. vedly k příbuzenské a sociální propojenosti skupin reemigrantů s majoritní společností a ke zvyšování jejich životní úrovně. Došlo k zániku řady specifík (jedním z prvních byl např. odlišný oděv), avšak některá se zachovala, zejm. ve stravě, částečně v rodinné a výroční obřadnosti, spojené hl. s odlišným náboženstvím (např. pravoslavným) především v rodinách, ve kterých oba

manželští partneři pocházeli ze stejné reemigrantské skupiny. U části reemigrantů je dlouhodobě zachováváno vědomí skupinové identity, projevující se především na úrovni širších příbuzenských či sousedských vazeb, ale např. u volynských Čechů i v rámci registrované organizace. – Po roce 1950 docházelo k r. jen v malém měřítku, a to u jednotlivců ze států tzv. východního bloku; od roku 1989 se projevil nevýrazný nárůst r. osob, které legálně nebo ilegálně emigrovaly do západních států. V. t. přistěhovalec-tví.

Lit.: L. Slezák: *Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno 1978; E. Večerková: *Etnografické výzkumy jihomoravského pohraničí*. ČL 66, 1979, s. 13–19; N. Valášková: *Rodina v procesu formování nového způsobu života v etnicky heterogenní lokalitě*. ČL 69, 1982, s. 152–162; I. Heroldová: *Novoosídlenecská vesnice*. ČL 71, 1984, s. 130–141; I. Heroldová: *Etnografický výzkum novoosídlenecského pohraničí – k otázkám metodologie a metodiky*. NVČ 2 (44), 1985, s. 7–18; A. Sulitka: *Tradicie a procesy stretávania sa kultúr v novoosídlenecskom pohraničí*. Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945 1. Praha 1985, s. 169–179; N. Valášková: *Vesnice a etnické procesy*. Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945 2. Praha 1985, s. 226–236; I. Heroldová: *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků po druhé světové válce*. Češi v cizině 1. Praha 1986, s. 153–164; I. Heroldová: *Příchod slovenských reemigrantů do českých zemí*. ČL 73, 1986, s. 220–234; A. Navrátilová a kol.: *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě*. Brno 1986; J. Kořalka – K. Kořalková: *Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku 20. let 20. století*. Češi v cizině 7. Praha 1993, s. 30–47; J. Vaculík: *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950*. Brno 1993; H. Nosková – J. Váchová: *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska (1945–1954)*. Praha 2000. [nv]

regenschori [lat.], rector chori, chorregens, chorrector, rektor (ředitel) kůru – v době rozkvětu figurální hudby vedoucí chrámového pěveckého sboru, později vedoucí pěveckohudebního souboru v kostelích pod církevní nebo městskou správou. Ve větších městech byl r. samostatnou funkcí, podléhal kvalifikační zkoušce, v menších městech býval rektorem školy (*rector chori et scholae*) nebo kantorem. Měl profesionální nebo poloprofesionální hudební vzdělání, byl zpěvák a instrumentalista (varhaník a hráč na několik hudebních nástrojů). Býval kapelníkem městské kapely, učitelem zpěvu a hudby. V 17.–19. stol. požíval ve svém okolí značné vážnosti. Jeho povinností by-

lo udržovat dobrou úroveň chrámového zpěvu a hudby, vychovávat mladé zpěváky a instrumentalisty, stát v čele literátského bratrstva, spolupracovat s věžními trubači a hudebníky, obstarávat hudebniny na vlastní náklad výměnou a koupí (resp. opisováním), účinkovat se souborem zpěváků a hudebníků při církevních svátcích a o nedělích, vést inventář hudebních nástrojů, obstarávat jejich údržbu. Rektoři kůru často shromažďovali velké sbírky hudebnin z domova i z ciziny, udržovali styky se skladateli, sdružovali kolegy při slavnosti sv. Cecilie. K chloubě r. náleželo komponování figurálních mší, rekviev, drobnějších skladeb, zejm. vánoční pastorální hudby. R. někdy spolupracoval se zámeckými hudebníky, býval členem zámeckých kapel, výjimečně i zámeckým kapelníkem ve šlechtických službách. R. má velký význam pro rozvoj národní hudebnosti, pocházel nezřídka z nižších poddanských vrstev a svou činností interpretační i kompoziční představoval spojení mezi uměleckou a lidovou hudbou. R. byl nositelem hudebních tradic hl. na venkově, kde byl mnohostranně činným, ve městě byl často přijat do řad měšťanů, ačkoli jeho sociální postavení bývalo slabé. Význam r. pro rozvoj národní hudební kultury nebyl dosud teoreticky zpracován.

Lit.: *Deník Jana Kypty*. Vyd. B. Pernica. Praha 1940; ČSHS I, s. 640; J. Němeček: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1963; J. Trojan: *Kantoři na Moravě a jejich hudební aktivita v 18. a 19. století*. SPFFBU 19/20, 1984, s. 113–118; J. Trojan: *Jan Tomáš Kužník, kantor, písničkář staré Hané*. HV 32, 1995. [jtr]

regionalismus [z lat.] 1. směr prosazující poznání a hospodářské i kulturní povznesení určité oblasti. Vznikl v 1. polovině 19. stol. ve Francii s cílem prosadit větší samostatnost jednotlivých krajů proti státnímu centralismu; 2. v etnografii směr prosazující výzkum tzv. národního regionu či regionu obývaného jednou etnografickou skupinou a odmítající výzkumy mimo tyto regiony. Charakteristická je dokonalá znalost regionální kultury a zdůrazňování její jedinečnosti včetně jednotlivých prvků. Studie tohoto typu jsou často využívány pro nacionalistické a separatistické cíle a obvykle bývají řazeny mezi tzv. vlastivědné práce. Z hlediska etnologie a obecného poznání jeví lidské kultury vede r. ve svých důsledcích k samoučelnému sběru dat a k odbornému izolacionismu.

Lit.: *Sociální a kulturní antropologie*. Ed. L. Hrdý – V. Soukup – A. Vodáková. Praha 1993, s. 72; A. Rogers (ed.): *Lidé a kultury*. Praha 1994; *Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti*. ČL 1997, supplement. [jkt]

regionální dobové formy lidového domu, časově ohraničená varianta venkovského obydlí vyznačující se souborem znaků typických pro určitý okrsek či region. Při jejich vymezování se vychází ze zvláštností, jimiž se odlišují obydlí různých regionů. Diferenciace spočívá především ve vnější úpravě a výzdobě domu, intenzivně uplatňovaných v procesu selské emancipace od poslední třetiny 18. do 2. poloviny 19. stol. (tektonika stavby, zvl. bohaté členění lomenice a štítu). V krajové diferenciaci se také odráží *domový typ*, jehož rozšíření se však zpravidla nekryje s hranicí r. d. f. l. d. ani s národopisnou oblastí, neboť vytváří větší celek zv. *kulturní areál*. Vznik a vývoj domového typu je historicky podmíněn a jeho určujícími znaky jsou dispozice objektu, stavební materiál, konstrukce a půdorys domu, topeniště, krov či forma dvora. – V č. zemích lze stanovit 10 základních r. d. f. l. d., které se dále člení na menší oblasti a okrsky: 1. *dům Středočeské pahorkatiny a povodí Berounky*, přízemní roubený dům komorového (na dolním toku Želivky chlévního) typu s černou kuchyní (chlebová pec ve světnici), předsazeným bedněným štítem (nebo lomenicí) a doškovou sedlovou střechou, ve vrcholu s kabřincem. Usedlost je trojstranná, štítové orientace, v jihovýchodní části s dřívějším nástupem zdiva. Dům Středočeské pahorkatiny inklinuje k jihočeskému typu, v povodí Berounky se projevují

i vlivy západočeské spolu s místními dobovými prvky (dvě komory za sebou v ose domu, sdružená okna); 2. *jihočeský dům*, přízemní roubený dům komorového, v nejjihnější oblasti komoro-chlévního typu s černou kuchyní, dřevěným štítem nebo lomenicí, rovnoběžně skládanou předsazenou sedlovou střechou, krytou došky, na vrcholu často s kabřincem, v jižní části místo něho *rohaticiny* (*perutě*, tj. zkřížené konce ostřešnice nad vrcholem střechy vyřezané

do podoby koňských hlav). Od poloviny 18. stol. byl jihočeský dům budován z kamene a později i z cihel, dřevěná zástavba byla překryta zděnou. Kamenné zdivo se na Jindřichohradecku ve značné míře uplatňovalo u velkých statků (popř. špýcharů) už od 16.–17. stol. S výjimkou Českokrumlovska a Kaplicka, kde se v 19. stol. prosadily zděné patrové čtyřboké statky, je na většině tohoto území rozšířena trojstranná usedlost, orientovaná štítovou stěnou obydlí a sýpky (popř. jiné hospodářské budovy) do návsi. Stavby v průčelí jsou propojeny bránou a ohradní zdí, u větších statků se místy prosadila také boční orientace. Někteří zedníci mistři na veselských a soběslavských Blatech (F. Šoch, 1828–1874, a M. Paták, 1820–1889) či na Písecku (J. Panovec, 1841–1918) vtiskli zvl. po r. 1850 svým stavbám osobitý charakter a mimoděk tak opožděně vytvořili výrazné barokní a klasicistní formy. Ostatní tvůrci nejsou známi ani jménem, např. autor proslulých lidových staveb v Plástovicích a okolí (tzv. zbudovská Blata). Styl blatského domu, který byl vytvořen vynikajícími zedníky v polovině 19. stol., je charakteristický bohatou štukovou výzdobou průčelí statků, zvl. jejich štítů. Okruh působnosti jednotlivých zednických mistrů lze stanovit podle charakteristických způsobů výzdoby domových průčelí a bran; 3. *dům jihozáp. Čech*, přízemní roubený trojdílný špýcharový (popř. komorový) dům, v pohraničí (s výjimkou Chodska) chlévní, s černou kuchyní (na Klatovsku za býv. jazykovou hranicí stojí pece samostatně mimo dům), s předsazeným bedněným štítem a valbovou až sedlovou střechou, u nejstarších staveb

zavěšenou na krovu s hřebenovou vaznicí (na ostatním území, s výjimkou několika jeho stop na Moravě, je běžný krokrový krov hambálkové soustavy). Usedlosti jsou převážně trojstranné (místy patrový zděný špýchar), v horách převažuje jednotný dům (obytné i hospodářské prostory řazeny v podélné ose pod společnou střechou). Na Tachovsku, místy na Sušicku a Prachaticku je dům v 19. stol. už převážně zděný. Na Volyňsku lze najít výrazný okrsek architektury zednického mistra J. Bursy (1813–1884). Z Kaplicka a Českokrumlovska pronikla na dolní Šumavu k linii Chlum – Arnoštov – Ktiš jihovýchodně a východně od Volar zděná čtyřboká usedlost. – Regionální dobovou formou je chodský a šumavský dům. *Chodský dům* je roubený, často s vypuštěným zhlavím na nároží, od konce 18. stol. postupně zděný, špýcharového typu. Kamenný špýchar (pův. roubený, s až 1 m silnými stěnami a střílnovými okny) se připojuje k síni, zde zv. *dum* (název *dům* pro síň dosahuje zhruba linie Nové Hradky – Třeboň – Milevsko). U statků orientovaných světnicí do dvora se špýchar dostává do návsi nebo do ulice (zjištěno i na Volyňsku). V přední světnici býval vedle stěnového krbu, rozšířeného i na velké části ostatního území Čech, také závěsný krb (známý i z Chebska a Polabí). Chodský dům měl převážně valbovou nebo polovalbovou střechu, krov ve starší vrstvě s hřebenovou vaznicí, předsazený štít někdy členila zapuštěná pavlůčka. – *Šumavský dům* je roubený z kuláčů s vypuštěným zhlavím na nárožích, s polovalbovou střechou krytou šindelem, krokrovým krovem se stopami po hřebenové vaznici. Štít je obvykle nápadně předsazený a se zapuštěnou pavlačí, často bez dvora (jednotný dům), stěny jsou chráněny šindelovým pláštěm (v horách), v průčelí bývají tři i více okenních os. Z poloviny 19. stol. jsou v šumavských vesnicích u bavorské hranice doloženy roubené domy s malovanými štíty (ptáčky, květy) a okenicemi (červené a žluté růže a srdíčka). Domy už měly předzahrádky a byly hrazeny proutěným plotem. – Do Volar a nejbližšího okolí zasahuje enkláva *alpského domu*, který je roubený nebo poloroubený, v městě též patrový, o třech i více okenních osách v průčelí, s pavlačí v předsazeném štítě a s nízkou sedlovou střechou zatíženou kameny, překrývající obydlí, hospodářské prostory i drobný dvůr (mnohé domy mají ve vrcholu věžičku, známou i z jiných horských oblastí, vstup v užší stěně není výjimkou); 4. *dům severozápadní Čech*, budovaný ze dřeva (roubený), kamene (střední a dolní Poohří, Slánsko, později i v lokalitách u Rabštejna) či hrázděný (štít, patra, stodola, sýpky, na Chebsku i kolny); bývá trojdílný,

komorového (v pohraničí chlévního) typu, s černou kuchyní (chlebová pec je v kuchyni nebo vystupuje ze zadní domové stěny), předsunutým štítem bez kabřince, od přelomu 16. a 17. stol. postupně s patrem. Usedlosti jsou troj- až čtyřstranné (Chebsko), v horských oblastech se vyskytuje jednotný dům se štítovou orientací. – V 18. a 19. stol. se vyhranila forma slánského (s variantou v Poohří), středohorského (České středohoří), krušnohorského a chebského domu. *Slánský dům* je převážně z kamene, se zděným nebo hrázděným patrem (štít zděný, v minulosti dřevěný, popř. hrázděný, místy s valbovou střechou), komorového typu, s doškovou krytinou. V trojstranném dvoru jsou obvykle hrázděné špýcharky (*lepenice*), budované na sloupové kolně a přístupné po vnějších schodech z pavlůčky, běžné také u nádvorní stěny obydlí. Z konstrukčního hlediska jsou zajímavé roubené světnice, obložené z vnější i vnitřní strany kamenným zdivem, a lepenicové zdivo, jehož kostra má ryze tektonickou funkci; celá stěna směřuje ke kompaktnosti (potlačování kontrastu mezi trámovou kosterou a hrázděnými poli). Na Lounsku místy převládá přízemní dům se dvěma komorami v podélné ose domu. – *Středohorský dům* se oproti slánskému vyznačuje častou kombinací roubené a hrázděné konstrukce se zdivem z kamene, nepálených i pálených cihel. (Zděný dům překryl roubenou zástavbu i v okolí Plzně, kde mnohé stavby vynikají barokně a klasicistně ztvárněným průčelím a zvl. výstavnými, často předsazenými branami s brankou). – *Krušnohorský dům* byl pův. roubený, od 18. stol. budovaný

z kamene, často s hrázděným patrem, chlévního typu, s černou kuchyní (chlebová pec vystupuje ze zadní domové stěny). Dvůr není obvykle vytvořen (jednotný dům, obytná část s chlévem, stodolou i kolnou pod společnou, poměrně vysokou sedlovou šindelovou střechou), štít a patra, popř. celé stěny jsou zdobně obloženy šindelem, prkny či barevnou břidlicí. Vstup do domu v zimě chrání prkenná přenosná budka. – *Chebský dům* je roubený, s příznačným roubeným věncem, který obvykle tvoří základ patrové hrázděné stěny. Průčelí i štít jsou bohatě zdobeny (převážně tmavočervené trámy hrázděné konstrukce vytvářejí rozmanité obrazce). Chebský dům je chlévního typu, s čtyřstranným dvorem, výjimečně i čtyřbokým. Sedlovou střechu nesou dvojité stolice ležaté i stojaté hambálkové soustavy (hrázděný štít je nejčastěji dělen podle ležaté stolice). Z hospodářských staveb je důležitá kolna-sýpka, věžový roubený špýchar (recentní doklady z počátku 18. stol., ikonografie z přelomu 16. a 17. stol.) a hrázděná stodola. Jednotlivé objekty bývají datovány. Zdivo intenzivněji pronikalo od 2. poloviny 19. stol.; 5. *severočeský dům*, roubený přízemní dům, postupně od 17. do 20. stol. také s patrem, do něhož zvl. na severu a západě proniklo hrázdění a kamenné, později cihlové zdivo (s případným podílem vepřovic), běžněji užívané hl. od 19. stol. při výstavbě *patrového domu* s jednoduchou klasicistní fasádou ve Středohoří. Dům je komorového (v pohraničních oblastech chlévního) typu, černá kuchyně zpravidla nebývá na východ od Labe vydělena

(chlebová pec uvnitř domu; místy vystupuje ze zadní domové stěny), dvory jsou převážně trojstranné s patrovými špýchary v průčelí i jinde. Pro velkou část území je charakteristická bohatě skládaná předsazená lomenice, jejíž rozčlenění do jednotlivých polí odráží konstrukci krovu (dvojitá stojatá stolice), nesoucího sedlovou střechu (převážně šindelová krytina, později břidlice). Nejbohatší lomenice na Litoměřicku a Českolipsku jsou zdobeny kuželkovým vlysem nebo motivem sloupků. Součástí severočeského domu bývá také pavlač s vyřezávanými sloupky a podstávka. Na severu je dům často obložen prkny či šindelem. – Severočeský dům má několik místních dobových forem, z nichž nejvýznačnější je pojizerský dům s bohatými lomenicemi členěnými do horizontálních pásů a hranolovým kabřincem ve vrcholu střechy. – Jeho variantou je turnovský dům, roubený, patrový, s bohatou lomenicí, často s hranolovým kabřincem, pavlačí, českou podstávkou podírající stropnice a kamenným portálem u vstupních dveří. – Na Českolipsku, Kokořínsku a Mnichovohradištsku byly místy až do počátku 20. stol. obydleny i prostory ve skalách (skalní obydlí). Recentní materiál je dokládá pro 18. a 19. stol., jejich počátky však zřejmě sahají až do středověku; 6. dům severových. Čech, přízemní roubený dům s předsazenou a často vzpeřeně členěnou lomenicí (vodorovně dělenou vyřezávanými lištami ve vodorovné pásy), obvykle s kabřincem ve vrcholu sedlové střechy. Z jihovýchodu sem proniká odsazený štít s podlomenicí. Na Jilemnicku a Náchodsku jsou lokality s krčkovými stavbami.

Dům je komorového (v pohraničních oblastech komorovo-chlévního nebo chlévního) typu, zpravidla bez černé kuchyně s průchozí síní, půdorysně mnohočlenný. Usedlosti jsou trojstranné, v horských oblastech převažuje jednotný dům s uzavřenou podsíní. V Podkrkonoší na Novopacku, Trutnovsku a Jaroměřsku (ojediněle i na Turnovsku) se objevují podkrovní roubené světničky s pavláčkou, vestavěné kolmo do střechy a předsazené nad vstupem do obydlí, který svou podlahou chrání (*besídka*). Na Opočensku, Hronovsku, Broumovsku a Úpicksku se u pozdější zděné výstavby uplatnil klasicistní štít s bohatou štukovou výzdobou. – Místními dobovými formami jsou krkonošský a podorlický dům, roubený (v Krkonoších s obílenými spárami), se stěnovými kleštinami, s poměrně vysokou šindelovou sedlovou střechou, komorovo-chlévního nebo chlévního typu, s nevydělenou černou kuchyní (v Orlických horách se ojediněle dochovalo do poloviny 20. stol. otevřené ohniště pod komínem v zadní části průchozí síně), často se třemi i více okenními osami v průčelí. V horách převažuje jednotný dům (stodola místy stojí samostatně), často chráněný boční podsíní a obložený šindelem, v nižších polohách i s barevnými stěnami. V některých malých městech severových. Čech se dochoval roubený dům s otevřenou podsíní. (Na celém území byla zachována štítová orientace.) – K této oblasti se volně přičleňuje lidový dům středního Polabí, který současně vytváří přechod k domu východočeskému. Je roubený, od 2. poloviny 18. stol. postupně proniká zděný dům, budovaný i z vepřovic,

komorového typu, obvykle bez vydělené černé kuchyně, s chlebovou pecí a kamny ve světnici. Vzpeřeně skládaná lomenice je vysunutá (na Pardubicko zasahuje odsazený štít), dříve s malým kabřincem ve vrcholu střechy. Na Nymbursku a Chlumecku se od přelomu 16. a 17. stol. budovaly otevřené štítové podsíně; 7. dům vých. Čech a záp. Moravy, přízemní roubený dům, na Svitavsku v mladší vrstvě zděný patrový, v dyjsko-oslavské oblasti z kamene a vepřovic, komorového (na Českomoravské vrchovině v okolí Svitav, Poličky a Jihlavy chlévního, popř. komorovo-chlévního) typu, s černou kuchyní i bez ní, s odsazeným štítem (lomenicí) dole zakončeným podlomenicí (kulturní vliv Moravy) a s kabřincem. V širokém okolí Litomyšlska obepínají domové stěny tesařské stolice s typicky zdvojenými pásky, podírající stropnice. V této oblasti byly na přelomu 19. a 20. stol. zjištěny také usedlosti se stájí v čele obytného stavení. Ve vých. a také severových. Čechách se lomenice (zvl. okřídlení a záklopy) až do poloviny 19. stol. zdobily polychromií (rostlinný ornament) a nápisy. Z hospodářských staveb jsou kromě špýcharů pozoruhodné mnohoboké stodoly, doložené nejen z vých. a severových. Čech, ale i z okolí Plzně a Českých Budějovic, ze Středočeské pahorkatiny, sev. Moravy a Novojicka. Převládá štítová orientace, častý je výskyt tříbokých a čtyřbokých usedlostí (Svitavsko, Poličsko a na jihozápad od Jihlavy). – Místní dobovou formou je poličský dům, přízemní roubený dům komorovo-chlévního nebo chlévního typu, spíše bez černé kuchyně, s uzavřeným čtyřbokým drobným dvorem z 18. stol. (stodola i mimo dvůr). Tato forma na severu zasahuje až k Ústí n. Orlicí, jihozápadním směrem navazuje na tříboké usedlosti a na západní straně v úseku Jimramov-Proseč přechází v trojstranný dvůr. Sýpka je situována v průčelí statku na průjezdní kůlně. Od poloviny 19. stol. jsou zámožnější statky přestavovány hl. v klasicistním stylu (zednický mistr J. Lorenc, 1832–1909, a jeho synové: J., 1855–1911, F., 1857–1926, a J., 1863–1923 v Širokém Dolu). – Další formou je třebovsko-svitavský dům, přízemní, roubený, často v *kožichu*, v mladší vrstvě zděný patrový, komorovo-chlévního typu se sedlovou střechou (krytina šindel, břidlice, taška), bez černé kuchyně (pec s kamny ve světnici) a se čtyřbokým dvorem (štít u starších domů s kabřincem a podlomenicí). – Horácký dům na Novoměstsku a Žďársku je přízemní, roubený, komorového, komorovo-chlévního nebo chlévního typu, bez černé kuchyně (pec s kamny ve světnici), s bohatě skládanou lomenicí s kabřincem a s podlomenicí, spáry

místy vyblíbené. – D y j s k o - o s l a v s k ý d ů m na Dačicku, Telečsku, Slavonicku, Třebíčsku, Velkomeziříčsku a Jihlavsku byl pův. roubený, později z vepřovic nebo kamene, přízemní, se sedlovou střechou (zděné štíty se slohovými ohlasy), komorového, na Jihlavsku chlívniho typu, s černou kuchyní i bez ní (pec s kamny ve světnici). Štítovou orientací inklinuje k zděnému domu j. a jihových. Čech. Do střední části Vysočiny zasahuje dům Středočeské pahorkatiny. Hranicí Vysočiny je horní tok Sázavy (na jih zvolna ustupuje kabřinec, mizí podlomení a zděná výstavba má místní tradici); 8. d ů m P o m o r a v í a d o l n í h o P o d y j í, do přelomu 16. a 17. stol. roubený dům, v jižních oblastech patrně i pletený, později převážně hliněný nebo budovaný z nepálených (od konce 19. stol. též z pálených) cihel. Dům je komorového, popř. špýcharového typu, s černou kuchyní, od konce 18. stol. na většině území s boční domovou orientací s úhlovou, v poslední fázi s tříbokou zástavbou dvora a vstupem chráněným *žudrem*. Z východu zasahuje oblast podélně průjezdných stodol. Lze rozlišit celkem 5 místních domových forem. – H a n á c k ý d ů m byl ve starší vrstvě přízemní, roubený, v mladší hliněný, později z nepálených i pálených cihel, komorového, popř. špýcharového typu, s nezachovanou černou kuchyní (pec s kamny ve světnici), doškovou valbovou (v mladší vrstvě sedlovou) střechou. Před vstupem býval mohutný (téměř nezachovaný) *žudr*. Dům je boční orientace, s arkádovým zápražím. – H o r n o h a n á c k ý d ů m byl ve starší vrstvě přízemní roubený, v mladší vrstvě i patrový, budovaný z hlíny, kamene, z nepálených i pálených cihel, komorového půdorysu, s černou kuchyní (ve světnici pec s kamny), štítové orientace (plastická výzdoba štítů), ve dvoře s arkádovým zápražím. – M a l o h a n á c k ý d ů m (v okolí Boskovic a Jevíčka) je přízemní, roubený, komorového typu, častěji s černou kuchyní (ve světnici pec s kamny), ve starší vrstvě s valbovou doškovou střechou, boční orientací, před průčelím domu ojedinele dřevěným patrovým *žondrem*, ukazující spojitost s domem severových. Čech. – S l o v á c k ý d ů m je v recentních dokladech přízemní hliněný, v mladší vrstvě z nepálených i pálených cihel, komorového, popř. špýcharového typu, místy s černou kuchyní (ve světnici pec s kamny), doškovou valbovou (v mladší vrstvě sedlovou) střechou, boční zástavbou. Před vstupem bývalo pestře ornamentálně zdobené *žudro* (mělký výstupek, malování doloženo z počátku 19. stol.). – D y j s k o - s v r a t e c k ý (j i h o m o r a v s k ý) d ů m je v recentních dokladech přízemní, z hlíny, kamene,

nepálených (později pálených) cihel, komorového půdorysu, s černou kuchyní (ve světnici pec s kamny), sedlovou střechou se stopami po nůžkové konstrukci krovu, boční (ojediněle i štítovou) orientací se vstupem ve štítové stěně (Mikulovsko) a arkádovým zápražím; 9. d ů m s e v. M o r a v y a o p a v s k é h o S l e z s k a (včetně Kravařska), přízemní roubený dům, (na Opavsku často *v kožichu*, v Rychlebských horách také s drážkovou konstrukcí), v mladší vrstvě zděný, komorovo-chlívniho nebo chlívniho (na Opavsku též komorového) typu, většinou bez černé kuchyně (ve světnici pec s kamny), štítové orientace. Na sev. Moravě ve starší vrstvě se vyskytuje zvláštní forma podlomenice, bedněný štít s kabřincem, zděný štít s tvarovými okenními otvory, v průčelí jsou často tři okenní osy, místy s uzavřenou boční podsíní. Složitý je půdorys s vnitřní spojovací chodbičkou, na Osoblažsku se ojedinele vyskytují tesařské stolice u domových stěn a hrázděné zdívo u hospodářských staveb. V horách převládá jednotný dům, na Novojicku (směr Hranice a Odry) rozměrné zděné patrové čtyřboké usedlosti. Na Opavsku často bývá před vchodem dřevěná podsíní, u domových stěn tesařské stolice. Lze rozeznat stopy po polosochové konstrukci. U zděných staveb je charakteristické výtvarné pojetí štítů, ve starší stavební vrstvě sroubek na obilí nad vjezdem, na Hlučínsku navíc patrové, hlínou omazané špýchary s roubenou valenou klenbou; 10. k a r p a t s k ý d ů m (moravské Kopanice, moravské Valašsko, těšínské Slezsko), přízemní roubený dům

s dýmnou nebo polodýmnou jizbou (v recentních dokladech); síň (v okolí Starého Hrozenkova *pitvor*) bývá průchozí nebo je v její zadní části vydělena komora. V kopaničářských obcích na Starohrozenkovsku se vyskytují lokality s dvojdílným půdorysem, na ostatním území je dům převážně trojdílný, komorového typu (v těšínskoslezské oblasti i chlívniho, s podélným umístěním komory a uzavřenou boční podsíní), se sedlovou šindelovou střechou, nejčastěji jen bedněným přelištovaným štítem s podlomením a kabřincem (na Valašsku ojedinele zdobeným polychromií, v kopaničářských obcích valbová došková střecha s částečným průnikem hliněného zdiva). Převládá štítová a nepravidelná orientace. Dvůr bývá s nepravidelnou zástavbou, popř. (v horách) není vytvořen. Dochovaná fojstství na Valašsku bývají také patrová s pavláčkou. Místní dobové formy jsou valašský, těšínskoslezský a kopaničářský dům. – Lidový dům je jednou z nejvýznamnějších složek, které se podílely na tvorbě kulturní krajiny. Jeho vývoj v různých přírodních a historických podmínkách vedl k územní diferenciaci, stupňované zvl. v období rozkladu feudalismu. Ačkoliv se tato diferenciacie přiblížila k svému vrcholu v 1. polovině 19. stol., ještě na konci 20. stol. tyto regionální a typologické skupiny vtiskují nadále vesnici i krajíně svůj urbanistický a architektonický ráz. Lit.: B. Vavroušek – Z. Wirth: *Dědina*. Praha 1925; V. Frolec: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno 1974; L. Štěpánek: *Typologie lidového domu zemědělského v Čechách*. VPZM 15, 1975, s. 117–162; J. Vařeka: *Typy*

a oblasti lidového domu v českých zemích. ČL 66, 1979, s. 149–155; V. Mencl: *Lidová architektura v Československu*. Praha 1981; J. Langer – J. Vařeka: *Naše lidové stavby*. Praha 1983; J. Škabrada – J. Vajdiš: *Lidová architektura Středočeského kraje*. Praha 1984; J. V. Scheybal – J. Scheybalová: *Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách*. Ústí n. L. 1985; S. Voděra – J. Škabrada: *Jihočeská lidová architektura*. České Budějovice 1986; J. Vařeka: *Vesnická sídla, stavby, interiér*. In: JV-N, s. 13–44; J. Vařeka: *Vesnická sídla, lidové stavby a bydlení*. In: ZV-N, s. 19–57; L. Štěpán – J. Vařeka: *Klíč od domova. Lidové stavby východních Čech*. Hradec Králové 1991. [jv]

regionální specifika ve stravě, oblastní zvláštnosti v pokrmech – způsob úpravy, složení, forma nebo název určitého pokrmu jedné oblasti, jimiž se odlišoval od pokrmů oblastí jiných. R. s. v. s. nebyla jevem konstantním, ale podléhala dobovým, hospodářským a civilizačním vlivům. Utváření těchto specifík v době, kdy převládalo přírodní hospodaření, podmiňovaly velkou měrou půdní a klimatické poměry i druhy plodin pěstovaných nebo získávaných sběrem. Do značné míry je ovlivňovaly také druhy chované dobytka a drůbeže i zvířat, jež poskytovala příroda. Odlišnosti nížinných a horských oblastí byly dány druhy obilnin, luštěnin, okopanin, ovoce i lesních a lučních plodin. Odrážely se také v množství mléka a mléčných výrobků, ve způsobech jejich využití (domácí spotřeba, prodej). Strava jako celek (odhlédnuto od sociální diferenciací) v regionech blízkých si svým charakterem, např. v Pooohří, Povltaví či Pomoraví, si byla navzájem bližší než třeba na Šumavě, Českomoravské vrchovině, v Podkrkonoší, oblasti pod Javorníky, Beskydech aj. Na vznik, vývoj nebo zánik r. s. v. s. působila řada činitelů, jako např. skutečnost, kdy a do jaké míry se v určitých regionech počaly pěstovat a ve stravě uplatňovat cizí plodiny (pohanka, tatarka, bér, kukuřice, rosa, brambory). R. s. v. s. spočívala i v odlišném způsobu zpracování produktů (závislém na typu a době proměn topenišť), byla ovlivněna rovněž imigrací a vnitřní migrací, v některých případech i rozdíly konfesními. K vytváření nebo k zániku r. s. v. s. přispíval také vliv trhu, jeho vzdálenost, rozsah, zaměření i koupěschopnost lidí. Velice silný dopad na vytváření specifík, ale spíše na jejich zánik měl vznik a rozvoj potravinářského průmyslu, zejm. od 2. poloviny 19. stol. Míra vlivu uvedených činitelů byla odlišná a je patrná na konkrétních příkladech. – Regionální specifika pokrmu je třeba posuzovat jako celek, někdy se za ně mylně vydává pouze odlišný název. Ten však

mohl (v jiné době, jiném kraji) označovat zcela odlišný pokrm, nebo se s kvalitativní proměnou začal užívat pro jiné pokrmy (*kucmoch*, *šterc*, *hnětýnka*, *buchta*). Na druhé straně se pro stejný pokrm (pouze s malými odlišnostmi) užívaly rozdílné regionální názvy. Příkladem může být polévka z kyselého zelí (zahuštěná mlékem s moukou nebo jíškou) zv. *zelnačka*. V j. Čechách byla nazývána *couračka*, na Českomoravské vrchovině *cacarka*, na Příbramsku *zelnice* i *zelovka*, ve vých. Čechách *zelňačka*, na j. Moravě i na Valašsku *kyselica*, ve Slezsku *kapušonka* nebo *bigus* (přejato z polštiny). Existence r. s. v. s. měla někdy dlouhé trvání, jindy se udržela krátkou dobu. – O r. s. v. s. lze hovořit v případě určitých mléčných výrobků, hl. sýrů. Odlišnost někdy tkvěla v samotném druhu mléka, jindy v postupu jeho zpracování, použitých ingrediencích, způsobu ukládání sýrů, zrání apod. Výrazným regionálním specifíkem ve stravě byl ovčí sýr, vyráběný specifickou technologií při salašnickém chovu dobytka. Ten existoval přibližně od 16. stol. pouze v nejhornatějších částech Valaška a Těšínska. Ovčí sýr, vyráběný především na salaších spíše na prodej, měl své místo ve stravě zdejších obyvatel podobně jako další produkty a pokrmy z něj: *žincica*, *peprný sýr*, polévka z *brynzy* zv. *domikát*, méně ovčí máslo (*urda*). Specifíkem pro Šumavu a pro Krkonoše byly sýry s přísadou různých bylin, pro Krkonoše i *kozi syrečky*, vyráběné rovněž více na prodej než pro domácí spotřebu. Podobně tomu bylo v případě *tvarůžků* (*syrečků*), dělaných na prodej na Olomoucku už v 15. stol. I když se výroba (hl. od poloviny 19. stol.) rozšířila též do jiných oblastí, tovaru daly jméno olomoucké trhy. Název olomoucké syrečky se užívá stále a jeho prodej se rozšířil i mimo Hanou. Zhotovování *homolek* se dělo pro vlastní potřebu po celých Čechách, ani pozdější, rovněž manufakturní výrobu (na Litomyšlsku, v okolí Prahy) nelze označovat jako regionální specifikum ve stravě. Za ně je možno spíše označit pečení uleželého měkkého sýra na pekáči v troubě, které M. Úlehlová-Tilšchová lokalizuje na Plzeňsko. – Jako regionální specifikum se chápe *kyselo*, polévka z chlebového kvasu. Oblast jejího rozšíření od konce 19. stol. do období 2. světové války vymezil L. Kaizl pro určitou část Podkrkonoší. V minulosti byl pokrm patrně rozšířen i v jiných regionech, avšak z pouhého názvu kyselo, uváděného v pramenech a literatuře, nelze usoudit, zda šlo o polévku z kvasu či ze zelí, z ovoce nebo z podmáslí. Kyselo je v povědomí lidí v Podkrkonoší stále považováno za regionální pokrm. Kdo má možnost zís-

kat chlebový kvásek, vaří kyselo dosud. Obdobným pokrmem, jehož základem je chlebový kvas, byl *žur*, známý na širším území Slezska ještě ve 2. polovině 19. stol. – Některá r. s. v. s. se vytvořila v souvislosti s pronikáním brambor do stravy. Zpočátku se brambory využívaly hl. samotné, ale brzy i jako náhražka mouky nebo jako přísada do ní. V určitých pokrmech převládaly a přejaly i název původního pokrmu (*šmorn*, *šmorna*, *kucmoch*, *šusterka*, *škubánky*). V některých regionech vznikla v průběhu doby celá škála pokrmů z brambor syrových i vařených, a to především v Podkrkonoší, v Orlických horách, na Klatovsku a na Českomoravské vrchovině. V jiných krajích byl sortiment pokrmů chudší, i když požívání brambor pečených, vařených nebo upravených jen rozmělněním bylo časté. Pokud jde o bramborové pokrmy, těžko lze některé chápat jako r. s. v. s. Existuje sice velice bohatá škála názvů, ale pokrmy samy si byly velice podobné nebo totožné. Za r. s. v. s. je z bramborových pokrmů možno označit *podlistníky* (*podléstníky*, *podlupníky* či *chrastrníky*). Byly to placky z řídkého těsta ze syrových strouhaných brambor. Pekly se v peci na zelných nebo vinných listech, pak se mastily máslem. Na j. a vých. Moravě a ve Slezsku byly místy známé ještě po 2. světové válce. Specifickým rysem pokrmu bylo pečení na listech v peci. Obdobné placky, pečené na plotně, někde v troubě, v novější době na pánvi na omastku se rozšířily hl. v Čechách. Postrádaly však osobitou chuť, již pokrmu dávala pec. I zde jde zřejmě o vývojovou záležitost, vázanou na plodinu a na existenci určitého typu topeniště. – Za r. s. v. s. se někdy pokládají jídla, jež se upravovala tam, kde se určitá plodina pěstovala, ale už jen na užším teritoriu (např. rosa v Krkonoších, pohanka na Valašku a Těšínsku) bez ohledu na to, že v 18. stol. i dříve se příslušná obilnina silně a byla součástí stravy i v jiných regionech. Na druhé straně možnost nákupu rozšířila požívání různých potravin i do míst, kde pův. nebyly domovem (kukuřice, pšenice, pohanka, čočka, vlašské ořechy, vinná réva aj.). – K dobovým proměnám v sortimentu pokrmů i v jejich kvalitě, chuti, vzhledu a složení docházelo někde rychleji, jinde pomaleji a v souvislosti s tím se utvářela nebo zanikala i r. s. v. s. Jedním ze specifík mladšího data je neobvyklá kombinace pokrmů, jako např. vepřový smažený řízek se zelím a knedlíkem (Úpicko, Hronovsko, Náchodsko). Koncem 19. stol. se toto jídlo uplatňovalo hl. v dělnických rodinách jako sváteční. Patrně šlo o kombinaci přejatou z rakouské kuchyně. Dosud se zařazuje i do jídelníčků hotelů a restaurací v uvedeném

regionu. Specifikem rozšířeným na j. Moravě byly *trdelníky*, sváteční pečivo převzaté ze sousední oblasti Rakouska, kde bylo pův. cukrářským výrobkem. Na Moravě prošlo několika vývojovými fázemi. Trdelníky (u Němců na Znojemsku *Prügelkrappen*, lidově *trdláče*) se kdysi dělaly tak, že se na kónický dřevěný otáčivý válec (*pryglík*) lilo řídké vaječné těsto a peklo se nad otevřeným ohněm. Trdelníky, dlouhé asi půl metru, se sypaly mletými ořechy a cukrem a krájely se na prstence (*krůžalky*). V další fázi se pruhy kynutého těsta navjely na menší válečky, popř. na kukuřičné šáchy zbavené zrn a pekly se v troubě. Jiným způsobem se těsto navjelo na plechové trubičky a smažilo v tuku. Trdelníky se o svátcích a výjimečných příležitostech místy podávají dosud, plní se šlehaným bílým nebo smetanou. Teritoriální rozšíření není zmapováno. I v případě jiných druhů pečiva se dlouholetým vývojem měnila jeho kvalita, vzhled, zdobnost. Nejvýrazněji je tato skutečnost patrná v případě *hnětynek*, ale i *koláčů*, *buchet*, *bábovek*. Vzhledem k tomu, že historický vývoj v č. zemích nebyl stejný, lze těžko určit, která specifika byla odlišností, a která vývojovým stadiem. R. s. v. s. v nejrozvinutější vývojové fázi byla často zdůrazňována jako regionální nebo místní zvláštnost (*hořické trubičky*, *valašské vdolky* či *frgále*, *chodské koláče*, *tatarské* nebo *štramberské uši*). Některé druhy pečiva se rozšířily jako prodejní artikl na poutích, spolkových a jiných slavnostech. Podpořily je soutěže, výstavy a cestovní ruch. Některé nesou nebo nesly název místa, kde se vyráběly (*ponikelské taránky*, *pacovská drůbežka*, *sklenovské pečivo*, *vizovické pečivo*, *miletínské modlitbičky*). – Za regionální specifikum lze pokládat *plecovník*, jeden z pokrmů, jenž se vázal k velikonočním svátkům. Byl rozšířen především ve Slezsku, v poněkud odlišné podobě na Slovácku a v části Valašska (Rožnovsko). Ještě koncem 19. stol. to byl bochník chleba, do něhož se zapékalo uzené vepřové maso (plecko) a klobásy nebo slanina. Později byl bochník zaděláván z bílé mouky se zapečenými klobásami a slaninou, někde již s kupovanou uzeninou. Další vývojovou fází (v městském prostředí) byla uzenina zapékaná v lístkovém těstě. Plecovníky se spolu s vejci nechávaly světit v kostelích a směly se jíst až po Vzkříšení (evangelici půst nadrželi). Na Slovácku a na Rožnovsku se pekly podobný druh pokrmu v kastrole nebo ve formě a obvykle se do něj spolu s masem zapékala celá vejce. Pokrm zv. *baba*, *babička*, *buchta*, *mazanec*, *beránek* se rovněž nosil světit do kostela a jedl se až po ukončení půstu. V Čechách

byl velikonoční pokrm poněkud odlišný. Chléb nebo bílé kynuté těsto zastupovala rozmočená žemle, do níž se vmíchalo vařené posekané maso. Mělo být trojí: vepřové uzené, skopové a maso z telecí hlavy (odtud název *hlavička*). Přidalo se syrové vejce a nezbytnou přísadou byly jarní zelené rostliny. Pokrm se pekly na pekáči v troubě. I když existovaly krajové, místní nebo rodinné odlišnosti (ingredience, druhy masa), nešlo o výrazné rozdíly, lišily se hl. krajové a dobové názvy: *nádivka*, *jeřábek* (kdysi si páni dávali darem ptáky jeřábky), *hlavička*, *sekanina*. Také v Čechách bylo nezbytné svěcení pokrmu; v tomto případě se jedná zřejmě spíše o rozdílný vývojový stupeň než o rozdíly mezi Čechami, Moravou a Slezskem. Rozdíly v některých pokrmech i ve způsobu jejich úprav mezi těmito zeměmi však existovaly a v některých případech trvají stále. Na Moravě a ve Slezsku jde např. o oblibu slaniny a klobás, v Čechách se preferovaly jitrnice a jelita (*kroupáky*), na Valašsku a na Kopicích spíše plněné pohankou. Rozdíly byly i v použití omastku (slanina, sádlo), jež se promítlo do úprav a chutových odlišností některých pokrmů. Je to patrné zejm. v konzistenci a chuti českého a moravského zelí. Existovaly rozdíly i v sortimentu pokrmů, především u rodin žijících na vesnici. Nejvýrazněji se projevily v pokrmech obřadních a svátečních. V některých případech byly rozdíly ovlivněny nestejným vývojovým stupněm, někde blízkostí města, druhem zaměstnání, sociálními rozdíly, původem i konfesní příslušností.

Lit.: J. Vyhřídál: *Naše Slezsko*. Praha 1903; J. Vyhřídál: *Rok na Haně*. Olomouc 1906; J. Schrammek: *Der Böhmerwaldbauer*. Prag 1915; J. Húsek: *Hranice mezi zemí Moravskou a Slezskou*. Praha 1932; L. Kaižl: *Lidová výživa I. Strava v Podkrkonoší*. Praha 1944; E. Burgstaller: *Brauchtumsgebäcke und Weihnachtsspeisen*. Linz 1957; M. Ludvíková: *Lidová strava na Kloboucku a Ždánicku*. Mikulov 1967; I. Heroldová: *Život a kultura českých exulantů z 18. století*. Praha 1971; H. Kubálová: *Strava vesnického lidu na středním Polabí*. Poděbrady 1972; Z. Szromba-Rysowa: *Pożywienie ludności wiejskiej na Śląsku*. Wrocław 1978; J. Štika: *Lidová strava na Valašsku*. Ostrava 1980. [jš]

rejdovačka, párový tanec 2/4 taktu hybného tempa, tančený přeměnným krokem vpřed nebo s mírným natáčením celého páru do stran. O přeměnném kroku r. soudí v monografii o B. Smetanovi (1824–1884) Z. Nejedlý, že mohl být jedním ze vzorů typizovaného kroku polky. K částečnému tanečnímu přetvoření r. došlo mezi 20. a 30. lety 19. stol. spojením s rejdovákem



Tanec rejdovačka. Lipovka u Rychmova n. Kněžnou, Vycpálek 1921, s. 43

do *dvojtance*, který byl oblíbeným společenským tancem v době vrcholícího národního obrození. Spojením rejdováka a r. bylo dosaženo náležitosti kontrastu: *rejdovák byl zmiřňován na tempo mírného valčíku a rejdovačka zrychlována na tempo prudkého kvapíku* (Nejedlý). Oba tance měly stejnou melodickou strukturu a jejich rytmická podvojnost vedla k záměnám jejich názvů. Často byly (především v moravském tanečním repertoáru) pojímány jako jednotlivé tance. Rejdovák s r. pronikly pod jménem *redowa* do evropského i zámožského tanečního repertoáru. V souvislosti s oblibou obou tanců v městských kruzích vznikaly jejich četné hudební úpravy, uplatňující se v dobovém společenském tanci. Jejich výčet uvedený Nejedlým dokládá, že pův. šlo o dva samostatné tance, a takto je pojímala i dobová kapelnická tvorba. Jedná se o některé skladby archivované v Českém muzeu hudby v Praze (např. *Johann Štika, Chordirigent am Tein, Verschiedene Tänze für Carneval 1827: I. Dance a la Mode oder der böhmische Reydovak; II. Reydovačka, Gallop samit Trio*; své trio zde měl také *Reydovak*). – Spojení rejdováka a r. ve dvoutanci časem vystřídal v městské společnosti jiné tance, zatímco v lidovém tanečním repertoáru jejich obliba přetrvávala až do poloviny 20. století.

Lit.: K. J. Erben: *Nápevy prstonárodních písní českých*. Praha 1862; Č. Holas: *České národní písně a tance I*. Praha 1908, s. 185; J. Vycpálek: *České tance*. Praha 1921, s. 43–45; Z. Nejedlý: *B. Smetana IV*. Praha 1951, s. 348; J. Michal a kol.: *Písně a tance z Hradecka*. Hradec Králové 1959, s. 109. [hl+ds]

rejdovák, rejdok, rejdovák, rajdek, rejdovačka, redowa – český párový tanec ve 3/4 taktu mírného tempa. Existoval pův. samostatně, teprve později k němu byla připojována rejdovačka ve 2/4 taktu. Patří mezi nejstarší tance, které nesou konkrétní pojmenování. R. byl odvozen od kroku sousedské nebo valčíku, tancoval se po obloukovitém půdorysu se střídavým natáčením



Tanec rejdovák. Lipovka u Rychnova n. Kněžnou. Vycpálek 1921, s. 42

celého páru vpravo a vlevo. V lidové terminologii byl tento pohyb nazýván *rejdováním*. J. K. Tyl (1808–1856) ve *Fidlovačce* (1838) nechává např. Kroutila s Jeníkem rejdivat mezi davem příchozích. Na Chodsku se rejdivání využívalo jako odpočinkového tance mezi rychlými tanci točivého charakteru. Sběratel J. Vycpálek ve sbírce *České tance* uvádí poznámky informátorů, kteří sdělují, že při tomto rejdivání tanečník přehodil tanečnici o 180 stupňů před sebe, takže přitom někdy padali, jak rejdovali. – Nejstarší nápěv tance r. je v guberniální sbírce T. A. Kunze s textem *Já jsem se měla vdát*. Varianta ze sbírky K. J. Erbena je znění Kunzovu velmi blízká a rovněž obsahuje instrumentální dohru. Zvláště ilustrativní je Erbenova druhá textová varianta: *Honzička mám ráda, tatl-dy, tatl-dy, tatl-dá*. S českým textem ji uvádí také J. Neruda, německá verze se nachází u A. Waldaua (1837–1882). Záznam Holasův *Učte se, děvčátka, učte se rejdivat*, opatřený již popisem tance, je opět melodickou variantou Kunzova zápisu, tentokrát s instrumentálním úvodem. Lendlerový nebo štajryšový ráz si uchovaly Holasovy záznamy s incipity *Má milá má bezkou* z Orlicka a *Rejduj, holka, rejduj* z Klatovska. Řada textových variant je obsažena ve *Slovanských národních písních* F. L. Čelakovského. Nestabilnější místo v lidovém tanečním repertoáru zaujaly nápěvy *Letěla husička, letěla z vysoka* a *Rejduj, holka, rejduj*. O samostatném uplatnění r., k němuž se pak připojila rejdivačka, hovoří i paměti a deklamovánkyně J. F. Rubeše (1814–1853) z r. 1837. Podobné zmínky lze nalézt také v *Bohemikách* 1838 J. Jeníka z Bratřic a u I. I. Srezněvského (1812–1880) v dopisech matce (1840). – Krokem r., který je uveden podle notových záznamů z r. 1833 ve sbírce J. Zemánka, se tančily i tance jiných jmen, např. *voračka* a *ruchadlo* z Trhové Kamenice. V četných moravských variantách býval krok r. často nahrazován tanečním motivem dvoudobé rejdivačky. Na počátku 21. stol. je r. zachován

v tanečním repertoáru společenských zábah na Třeštsku.

Lit.: F. L. Čelakovský: *Slovanské národní písně III*. Praha 1827; F. Bartoš – L. Janáček: *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Praha 1901; Č. Holas: *České národní písně a tance I-VI*. Praha 1908–1910, I, s. 183–186, II, s. 145–146, IV, s. 183; J. Zemánek: *Tance našich okresů*. In: Chrudimsko a Nasavrcko. Chrudim 1912, s. 505; J. Vycpálek: *České tance*. Praha 1921, s. 42, 45; Z. Jelínková: *Horácké tance z Telečska, Třešticka, Dačicka II*. Jihlava 1989, s. 141; T. A. Kunz: *Böhmische Nationalgesänge und Tänze I-II*. Vyd. L. Tyllner, Praha 1995, I. s. 20; D. Stavělová: *Lidové tance v guberniálním sběru z roku 1819*. Praha 1996, s. 58–60. [hl+ds+lt]

reklama, veřejné doporučení zboží, služeb apod. možným zájemcům; obecně každá metoda, která propaguje výrobce nebo obchodníka, nabízí zboží a služby široké veřejnosti a působí na zákazníka, aby je koupil resp. využil. R. slouží také propagaci myšlenek nebo různých názorů v širokých vrstvách (předvolební propagace politických stran). R. používá zařízení různého druhu a technické dokonalosti (obraz, zvuk, text). Je důležitým činitelem hospodářského a kulturního života, nástrojem distribuční soustavy a vytváření veřejného spotřebního mínění. – V předindustriálním období informoval řemeslník a obchodník o svém zboží výlohami s vystaveným zbožím, poutači (vývěsní štíty obchodů, firemní štíty řemeslníků, tradiční symboly cechů a řemesel) a bezprostředním stykem. Podomní obchodníci si nejčastěji zajišťovali r. vyvoláváním, popěvkem. Již podle způsobu intonace, síly a barvy hlasu lidé poznali, kdo přichází. Obsahem volání byl především název nabízeného zboží. Na jarmarcích r. do 1. světové války vlastně neexistovala. Stánky byly označeny plným jménem a adresou prodejce, r. byla jeho kvalita a proslulost. Na zboží trhovci upozorňovali pokřikem a reklamními veršovánkami. – Větší význam má r. od 2. poloviny 19. stol., kdy se trh přestal omezovat na nejbližší okolí. Používají se novinové inzeráty a plakáty, často od uznávaných umělců (A. Mucha). S přílivem neznámých obchodníků na jarmarky začal rozvoj r. prostřednictvím hlučných, nápadně oblečených prodavačů, kteří na místě předváděli záračné účinky výrobků. V době hospodářské krize se na jarmarcích i v ulicích objevili najatí, nápadně ustrojení nosiči reklam s velkými nápisy, někdy zviditelňovaní chůzí na chůdách, později využívající rádia, gramofony apod. Jelikož má r. velký význam v konkurenčním boji

mezi jednotlivými výrobci a obchodníky, jsou její podmínky vymezeny zákonem. – Ve 2. polovině 20. stol. jsou nástroji r. televizní klipy, rozhlasové relace, rozdávání dárkových předmětů a vzorků nabízeného zboží, předvádění zboží, plakáty, billboardy a inzeráty v novinách a časopisech. R. používá psychologicky zpracovaných metod a tzv. podprahového působení. Ke svému působení využívá symbolů masové kultury a sama se také součástí masové kultury stává. – Nejdůležitějším nástrojem r. na konci 20. stol. je televize. R. představuje samostatné odvětví ekonomiky. Zboží je propagováno prostřednictvím promyšlených kampaní, kombinujících různé způsoby reklamního působení. Přitom se často využívá práce s kulturní symbolikou. Některé reklamní klipy nebo popěvky mají i určitou uměleckou hodnotu. Naopak jiná reklamní hesla (slogany) veřejnost dále zpracovává postupy běžnými pro slovesný folklor, stávají se východiskem nově vzniklých úslolí a anekdot.

Lit.: J. Tykač: *Kočující obchodníci*. ČL 11, 1902, s. 370–375; Massin: *Händlerrufe aus europäischen Städten*. München 1978; P. Vošahlíková: *Zlaté časy české reklamy*. Praha 1999. [jns]

rekonstrukce rodin, rekonstrukce rodin – metoda výzkumu používaná v genealogii, historické demografii a etnografii, kterou v návaznosti na starší genealogické studium vypracoval v 50. letech 20. stol. francouzský statistik L. Henry. Velmi blízko k ní má *Sippengeschichte* v německé genealogii. Po vydání první příručky (1956) L. Henry tuto metodu v dalších učebnicích podstatně prohloubil, od 70. l. se při zpracování dat ve stále větší míře používá počítačů. R. r. je jedním ze standardních postupů při studiu dějin rodiny v tzv. protostatistickém období, tj. za existence hromadné evidence porodů, sňatků a úmrtí, ale před zavedením moderní statistiky. Východiskem této metody je jmenná excerptce církevních, event. státních matrik (v protikladu k metodě globální či agregativní, která se opírá o excerptci matričních údajů bez jejich vazby na konkrétní, jmenovitě uvedené osoby, např. o zjišťování měsíčních a ročních počtů narozených). Ze standardně excerptovaných údajů matričních záznamů o narození (křtu), sňatku a úmrtí (pohřbu) se vytváří tzv. rodinný list. Jeho základem je matriční záznam o sňatku uzavřeném uvnitř dané farnosti, popř. předpokládaný sňatek uzavřený mimo farnost, který se v matrikách projevuje porody dětí nebo záznamem o úmrtí jednoho z manželů. K takto zjištěným manželským

párům jsou přiřazovány údaje čerpané ze zápisů o křtech, sňatcích a pohřbech každého z manželů i jejich dětí, včetně údajů o kmotrech a svědcích. Vzniklý rodinný list se stává východiskem k nejrůznějším dalším výpočtům a zjištěním. Na základě primárních údajů rodinných listů lze vypočítat přesný sňatkový a úmrtní věk manželů i jejich dětí (v matrikách nebývá uváděn buď vůbec, nebo dlouho nepřesně), věk matky a délku trvání manželství při porodu každého dítěte, délku intervalů mezi porody, počet dětí narozených v jednotlivých rodinách, délku trvání manželství, interval mezi ukončením manželství a novým sňatkem. Poté lze sledovat např. otázky legitimní plodnosti podle věku ženy nebo délky trvání manželství, rozložení mezi-porodních intervalů, předsňateční početi, sestavit úmrtnostní tabulky pro prvních 10–15 let života, studovat otázky sociální mobility, vývojový cyklus rodiny, ale např. i výběr křestních jmen (podle rodičů, kmotrů, data křtu, u náhradních dětí po zemřelém novorozenci apod.). R. r. je ztěžována neúplností matrik, zvykem dávat křtít děti v jiné farnosti (např. nekatořici na vých. Moravě často křtili před r. 1781 na sousedním Slovensku), neustáleností příjmení (v č. zemích do r. 1771), častým výskytem shodných příjmení v některých vsích či krajích. Je proto dobré, mohou-li se údaje rodinných listů zpřesnit, event. doplnit a opravit podle údajů soupisů obyvatelstva, zvl. pokud byly sestavovány každoročně. Tím lze zabránit vzniku fiktivních rodin, doplnit děti, které unikly matriční evidenci, apod. Na základě úplných sérií lze vytvořit rodinné listy i bez použití matrik (část časné zemědělské kojenců však bude chybět). Za použití dalších pramenů lze studium rodiny ještě prohloubit, z pozemkových knih např. o otázku, kdy manželský pár získává vlastní hospodářství, jak dlouho na něm hospodaří, popř. kdy přechází na další hospodářství, kdy odchází starý manželský pár na výměnek, jak dlouho ho užívá apod. V některých ohledech otvírá rekonstrukce rodiny badatelům větší možnosti než moderní statistika. Má však i své nevýhody. Je neobyčejně pracná a některé nedostatky matriční evidence (neustálenost příjmení, migrace, nerespektování hranic farnosti, podregistrace časné zemědělské děti) mohou její výsledky znehodnotit. Metodu studia rodiny a plodnosti je účelné kombinovat s dalšími postupy. Metoda r. r. byla nejvíce uplatněna ve Francii. V pařížském *Institut national des études démographiques* jsou k dispozici stovky lokálních monografií, část z nich

byla i publikována. V jiných zemích byla r. r. aplikována spíše jako doplněk jiných metod studia rodiny. Blízko k této metodě má i německá genealogie, která v minulosti vytvořila početné soubory tzv. rodinných knih pro jednotlivé obce či farnosti, ovšem bez dalšího statistického zpracování. Na přelomu 20. a 21. stol. jsou hromadně publikovány, včetně několika rodinných knih z č. zemí. Rekonstrukci rodin provedli v č. zemích počátkem 19. stol. též někteří duchovní při zřizování rejstříků k matrikám (např. farnost Břevnov nebo farnosti inkorporované klášteru ve Vyšším Brodu), publikován byl rovněž soubor rodinných listů pro ves Stružinec u Semil. Z r. r. vycházejí novější studie o demografickém vývoji Domažlic, Budyně n. Ohří, Jablonce n. Nisou, Rudolfova, Břevnova a Přezletic v 17.–19. stol. Nebyly však dosud vyčerpány všechny možnosti této metody.

Lit.: E. Maur: *Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii)*. Sborník archivních prací 20, 1970, s. 425–457; E. Čáňová – P. Horská: *Obyvatelstvo obce Břevnova v církevních pramenech z let 1652 až 1800*. AUC PhH 1972, č. 3, s. 81–100; J. Honc: *Příspěvek k poznání populačního vývoje horních městeček. Rekonstrukce 203 rodin ročníků 1610–1690 v matrikách fary Rudolfova u Českých Budějovic*. AUC PhH 1972, č. 3, s. 101–125; J. Psíková: *Rodové katastry uložené ve státním archivu v Třeboni*. Historická demografie 8, 1983, s. 75–80; L. Dušek: *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701–1850*. Ústecký sborník historický 1985, s. 143–239; L. Henry – M. Fleury: *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'Etat civil ancien*. Paris 1985, 3. vyd.; P. Mužík: *Obyvatelstvo města Domažlic v letech 1651–1830*. Sborník archivních prací 36, 1986, č. 1, s. 103–207; W. Wowková – L. Fialová: *Plodnost vdáných žen v Jablonci nad Nisou do roku 1800*. Demografie 34, 1992, s. 223–234; V. Hrušková: *Vliv změny profese na rodinu příměstské vesnice druhé poloviny 19. století*. Historická demografie 17, 1993, s. 201–228. [em]

rekrut [něm.], mládenec, který půjde ve stávajícím roce k odvodu a po něm nastoupí vojenskou službu. Výraz je převzat z něm. *Rekrut*, branec; *rekrutieren* znamená odvádět na vojnu, konat odvody. Ve 20. stol. bývala vojenská služba pro mladé muže ctí a prestižní záležitostí, uznávanou celou obcí. Projevovalo se to přízní dívek k odvedeným mládencům, ale i všeobecným respektem k jejich (odvodem potvrzené) tělesné zdatnosti, na druhé straně nezasťíraným pohrdáním vůči neodvedencům. O společenském hodnocení rekrutů svědčí

např. i finanční příspěvek, který někde dostávali od obce k nástupu vojenské služby (Slovácko). V rámci skupinové struktury tradiční vesnické pospolitosti tvořili rekruti specifickou věkovou podskupinu chasy, v níž bývali až do návratu z vojny podřízeni pravomoci stárků (Slovácko). Na Hlinecku býval mládenec přijat do chasy až v roce, kdy šel poprvé k odvodu, tj. až jako r. Z tohoto společenského zařazení vyplývala i určitá skupinová práva a povinnosti r., mezi něž patřilo např. právo nosit za kloboukem *kytku* nebo *kosárek* či *legrútské péro* a chodit po večerech vsí za společného zpěvu vojenských a milostných písní (Hlinecko, Poděbradsko, Slovácko), právo jezdit o letnicích *za krála*, účastnit se mečových tanců při masopustních (fašankových) obchůzkách *babkovníků*, *legrútů*, *skakúnů* apod. (Uherskobrodsko) či účinkovat jako čerti při obchůzce mikulášské družiny (Napajedlesko). Rekruti bývali a jsou pořadatelé tanečních zábav (štěpánské muziky na Kyjovsku), organizují a provádějí skupinovou pomlázkovou obchůzku o Velikonočním pondělí (Znojemsko, Moravskokrumlovsko) nebo pořádají slavnost vinobraní (luhačovické Zálesí).

Lit.: K. V. Adámek: *Lid na Hlinecku*. Praha 1900; F. J. Čečetka: *Od kolébky do hrobu. Lidové obrazy z Poděbradska*. Praha 1900; J. Húsek: *Život v obci a v rodině*. In: Moravské Slovensko II. Praha 1922, s. 401–536; F. Mikulecký: *Lekruti 1947*. MK 2, 1947, s. 27–28; J. Beneš: *Současný masopust na Uherskobrodsku*. Slov. 1964, s. 139–144; J. Tomeš: *Společenský a rodinný život*. In: Horňácko. Brno 1966, s. 285–359.

[zm]

Řemeslný ráz reliéfních řezeb na dnech sudů, časté epigrafy v německém jazyce i rozšíření tohoto jevu v oblasti národnostně smíšeného osídlení nasvědčují o vazbách na dolnorakouské území. Ve 20. stol. se tato technika prosadila ve výtvorech naivních a amatérských řezbářů, nezřídka v polychromovaném provedení.

Lit.: J. Orel: *Vinný lis z Havřic*. UŘ 1973, č. 2, s. 41–43; R. Jeřábek: *Plastika lidových tvůrců*. Praha 1981, s. 54–57; J. Petrák: *Lidové vinařské řezby*. In: Moravín. Mikulov 1983, s. 59–65; ELKS II, s. 107–108. [rj]

relikvie [lat.], ostatky, zbytky; 1. kultovní objekty, které představují zejm. pozůstatky těl uctívaných bytostí nebo předměty související s jejich skutečným i domnělým životem a působením. Výraz je rodu ženského; užívá se zpravidla v mn. č. Uctívání r. vychází z přesvědčení, že osobnostní i nadosobní síla, jíž určití jedinci disponovali nebo s níž byli v kontaktu, může působit i po jejich fyzické smrti, zvl. prostřednictvím tělesných ostatků a předmětů osobního vlastnictví. Podle archaických představ naplňuje relikvii nadpozemská moc, nebo je obdařena stejnou mocí jako člověk či božská osoba, jemuž náležela. Tato moc se může z relikvie přenést na další předměty či osoby (dotekem, požitím). – Kult r. je doložen u mnoha přírodních národů; v předkřesťanském evropském prostředí se rozvinul zejm. v antickém Řecku, kde hroby hrdinů (Orfea, Oresta) představovaly významná poutní místa. První doklad křesťanského kultu r., který byl pravděpodobně stejně jako v antice spjat s hroby, pochází z poloviny 2. stol. ze Smyrny. Neúměrné zmožování počtu r. jejich dělením, svěcením jiných předmětů jejich dotekem, výroba r. nižších kategorií, obchod s r. a vytváření ostatkových sbírek náležejí již k typicky křesťanským aspektům kultu r. – Nejvýznamnějšími křesťanskými autentickými r. (r. 1. řádu 1. stupně) jsou připomínky života Ježíše Krista a nástroje jeho umučení, připomínky života Panny Marie a přímé tělesné pozůstatky světců (lebka jako nejvýznamnější ostatek byla často oddělena od těla a stala se objektem samostatného kultu) i předměty, které světci údajně vlastnili nebo s nimi přišli do styku. Relikvie 1. řádu 2. stupně představují autentické součásti svatých míst, a to především kultovních míst spjatých s životem, smrtí či uložením ostatků světce, které byly poměrně dostupné pro širší vrstvy věřících, ať již díky možnosti nákupu, či vlastním sběrem (*svatý prach* z poutních míst, částice hrobových staveb, omítek, fresek, malty a zdiva ze sakrálních kultovních staveb, smetí, prach ze sarkofágů apod., *svatá prst*,

reliéfní řezba, výzdobní technika užitkových, dekorativních i kultovních artefaktů vyvolávající iluzi trojrozměrnosti, odvozená zřejmě od výtvarných děl profesionálního původu. V lidovém prostředí se vyskytuje na předmětech tradičního charakteru, např. jako geometrická nebo znaková výzdoba na přeslicích, častěji však ve zlidovělém umění v podobě heraldických, zoomorfických, vegetabilních a jiných motivů na opěradlech židlí a lavic, vinných hroznů, blahonosných symbolů a religiózních motivů na čelních dnech vinařských sudů a na lisech (unikátní exemplář z Havřic u Uherského Brodu z r. 1847), zoomorfických a antropomorfních (světských i religiózních) témat provedených i ve vysokém reliéfu na figurálních, především klátových úlech a také v podobě biblických výjevů na přicestních křížích. V některých případech jsou reliéfy vročeny, ojediněle je znám i jejich autor (např. rolník Výmyslický z Dolních Bojanovic na jihomoravském Podluží, jehož tvorba spadá do poslední čtvrtiny 19. stol.).

hlína z okolí hrobů světců i ze všech dostupných míst poutních areálů, *svaté hlinky*, *svaté oleje* v podobě kondenzovaných kapek v kryptách i na náhrobcích, které údajně ronily ostatky těl zemřelých světců, zbytky lampových olejů z kahanců věčných světel, *svatá voda* ze zázračných pramenů, části stromů a keřů z poutních míst apod.). Nižší stupeň tvořily reprodukce relikvií 1. řádu, např. voskové repliky jazyka sv. Jana Nepomuckého či ruky sv. Anny, které bývaly zhotovovány z vosku svící hořících v kultovních objektech a dotýkány s originálem. Pro široké vrstvy věřících měly funkci r. i různé *dotýkané devocionálie*, kupované na poutních místech. – Na rozvoj masového kultu r. mělo vliv zejm. rozhodnutí nicejského koncilu (707), podle něhož se r. staly povinnou součástí výbavy nově vysvěcených kostelů a jejich oltářů, z něhož vyplynul úzus dodatečného opatřování r. pro starší sakrální stavby. Ostatky byly vkládány do oltářních mens nebo se podle zvyku, který se rozšířil ve 4. stol. z Byzance, ukládaly do zvláštních schránek, *relikviářů*. Podle rozhodnutí nicejského a čtvrtého lateránského koncilu, které mělo omezit volný pohyb ostatků a omezit obtížně kontrolovatelné dělení těl zemřelých považovaných za světce, se ostatky a r. od počátku 13. stol. neměly přechovávat volně, tj. bez relikviáře. Od r. 1215 se podle závěrů lateránského koncilu ustaluje i formování relikviářů podle té části těla, z níž ostatky pocházejí (k typickým formám relikviářů náleží např. hlava, poprsí, ruka). Nákladně zdobené relikviáře, relikviářové skříně

a obrazy i drobnější, snadno přenosné artefakty (zejm. křížky a medailonky), zhotovované ze vzácných kovů, představují jeden z vrcholů evropské středověké i novověké uměleckořemeslné produkce. Od raného středověku jsou zejm. u významných osobností doloženy i osobní relikviáře a relikviářky (např. v podobě křížků zavěšovaných na krk při válečných výpravách). – K intenzivnímu pohybu r. a obchodu s nimi vedla např. poměrně pozdní christianizace některých národů a zemí (včetně českých), které měly ve své době nedostatek vlastních světců, i to, že se r. staly od doby Karla Velikého významným sběratelským artiklem. K jejich nejvýznamnějším sběratelům patřil Karel IV., díky němuž se Praha zařadila mezi prvořadá střediska kultu ostatků. K nejcennějším r. v Praze patřilo *kopí sv. Longina*, kterým tento světec údajně probodl bok ukřižovaného Ježíše, spolu s hřebem z Kristova ukřižování; dále část dřeva Ježíšova kříže, dva trny jeho koruny a *Longinova houba*. Římské r. byly od r. 1350 každý rok ukazovány poutníkům v pátek po velikonočních svátcích v někdejší kapli Božího těla na dnešním Karlově náměstí. – Kult r. se stal jedním z impulzů pro rozvoj poutního ruchu. Raně středověká pouť byla především poutí k ostatkům a hrobům svatých; kostely, které jimi disponovaly (v Římě, v Santiagu de Compostela), se řadí k nejvýznamnějším poutním místům Evropy. Po omezení kultu ostatků reformovanými církvemi se jejich uctívání opět rozšířilo v protireformačním údobí. – Hroby křesťanských světců i relikviáře s ostatky se v katolických chrámech těšily zvláštní úctě (byly pravidelně vystavovány na oltářích, nošeny o svátečních či prosebných procesích a dávány věřícím k políbení). – R. a nejrůznější látky a předměty, které s nimi přišly do styku (např. voda a víno, v nichž se r. namáčely), figurovaly i v řadě léčebných či profylaktických procesů, např. v podobě přímého požívání, obkladů, potírání, zaspávání. V lidovém prostředí byly rozšířeny a užívány především nejsnáze dostupné r. druhé a třetí kategorie; představovaly je především částice látek posvěcené dotekem kultovního objektu či r. vystavené na poutním místě, domněle pocházející ze Svaté země (byliny, koucky půdy apod.). Věřící je užívali jako léčebné prostředky nebo jako amulety (zavěšené v pouzdrech na krku) či jako součást složených amuletů (*devítkové škapulíře*); 2. v přeneseném významu objekty uctívání, národní symboly (např. české korunovační klenoty), vzácné památky.

Lit.: HDA 7, 1935/36, sl. 681–684; J. Petráň a kol.: *Dějiny hmotné kultury I*. Praha 1985; I. Samson: *Ku vzniku kultu relikvií jako jedného z předpokladů náboženských poutí*. SN 42, 1994, s. 14–31. [lk]

remíz, remízka, remízek, lesinka – malý háj, křovinatý lesík v poli, popř. ve volné, nezalesněné krajině. J. Jungmann užil výrazu *polní lesinka*. Slouží drobné zvěři a ptactvu jako trvalý úkryt před nepřízní počasí i před jiným nebezpečím, např. škodnou zvěří či mechanizovanými polními pracemi. Je také celoroční zásobárnou potravy pernaté zvěře. R. je důležitým krajinnotvorným prvkem s výrazným estetickým účinem. – Základním předpokladem kolektivizace zemědělství bylo scelení pozemků v rozsáhlé plochy. Za tím účelem byly začátkem 50. let 20. stol. manifestačně rozorány meze a tím zlikvidovány i četné remízky. To mělo za následek ochuzení a zjednotvárnění obrazu krajiny a pokles stavu drobné a pernaté zvěře, především zajíců a koroptví. [ap]

repatriace, dopravení zpět do vlasti; návrat občanů do státu, jehož území opustili, obvykle spojovaný s mimořádnými okolnostmi (válečnými událostmi) a často organizovaný státem. – Po 1. světové válce se uskutečnila v Československu rozsáhlá r. navrátilců z evropských bojišť, zajatců, vojáků, legionářů. 1918 se vrátilo 20 tisíc čs. vojáků z Itálie, 1919 10 tisíc z Francie a v l. 1919–1920 přes 60 tisíc navrátilců z Ruska. Při ministerstvu národní obrany byla 1919 zřízena *Kancelář československých legií* s řadou odborů, které měly na starosti evidenci legionářů, vyřizování jejich právních a sociálních záležitostí, vyhledávání zaměstnání, otázky vzdělávací, kulturní a informační a zajišťování sociálních podpor pro pozůstalé po padlých legionářích. – Po 2. světové válce, v souvislosti s velkými migračními pohyby a návratem Čechů a Slováků ze zahraničí, čs. právní praxe rozlišovala r. a *reemigraci* z důvodů sociálních, organizačních a politických, i když toto rozlišení v dobových pramenech a v literatuře není důsledné. R. se vztahovala na osoby, které měly v r. 1938 čs. státní občanství, dočasně pobývaly v zahraničí z jakýchkoliv důvodů a dobrovolně se vracely do státu, jehož státními občany nepřestaly být (např. osoby nasazené v nucené práci do Německa a Rakouska, osvobození vězňů z káznic a koncentračních táborů, osoby, které opustily Československo z politických důvodů 1938 a později v době ohrožení republiky, vojáci čs. zahraničních armád a jejich rodinní příslušníci). Podle zprávy ministerstva sociální péče

z 6. 10. 1948 repatriovalo do Československa téměř 800 tisíc osob. Ověřování jejich státní příslušnosti a národní spolehlivosti prováděly národní výbory podle místa posledního bydliště v Československu. Pro ověření občanství stačil jakýkoliv předválečný úřední doklad, z něhož byla patrná státní příslušnost. Z etnického hlediska byli repatrianti v převážné většině Češi a Slováci s domovským právem v ČSR, kteří se někdy vraceli do svých dřívějších existenčních poměrů, přesto byla péče repatričního odboru ministerstva sociální péče potřebná, i když v jednotlivých případech menšího rozsahu, než tomu bylo v případě reemigrantů. Mezi repatrianty byli i čs. občané jiné národnosti, např. Poláci z Těšínska, Židé, antifašističtí Němci a Maďari. Právo opce (podle smlouvy mezi ČSR a SSSR o Zakarpatské Ukrajině z 29. 6. 1945) získali nejenom Češi a Slováci, kteří k tomuto dni měli trvalé bydliště nebo domovské právo v bývalé Podkarpatské Rusi (1919–1938 součást ČSR, 1945 začleněna do Ukrajinské SSR), ale i vojáci ukrajinské nebo ruské národnosti, kteří se zúčastnili v řadách čs. armády války proti Německu, a členové jejich rodin žijící na území Zakarpatské Ukrajiny. Jejich příjezd do ČSR měl však z hlediska sociálního a kulturního charakteru reemigrace s potřebou vybudování nové existence, navíc v jiném etnickém prostředí.

Lit.: Československý legionář 1–17, 1919–35; J. Němeček: *Poválečný pohyb obyvatelstva v terminologii*. Československý svět 1, 1946, s. 6; V. Průcha: *Rozmístování pracovních sil a vývoj zaměstnanosti*. In: Některé problémy hospodářského vývoje Československa v letech 1945–1948. Praha 1967, s. 22; K. Kořalková: *Reemigrace krajanů jako součást migračních změn v Československu po druhé světové válce*. Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945 2. Praha 1986, s. 162–174. [nv]

repertoár viz aktivní (individuální, kolektivní, pasivní) repertoár

revenant [z lat.+franc.], navrátilce z onoho světa; pověrečná bytost představovaná zemřelým člověkem, jehož duše nenašla z různých důvodů po smrti klid a vrací se na svět znepokojuvat živé. Víra v návrat zemřelých, založená na představě posmrtné existence duší mrtvých lidí a jejich zjevování, je rozšířena u většiny národů. Revenanty se stávali lidé zemřelí nepřírozenou, násilnou smrtí (sebevraždou, zavražděním, zabitím, zmrzlí, utopení, uhořelí nebo jiným nešťastným způsobem zahynulí lidé), osoby *posedlé zlým duchem* a podezřelí z čarodějnictví, lidé zemřelí předčasně, aniž by naplnili osudem předurčenou délkou svého života (ženy v šesti-

neděli nebo před porodem, nepokřtěné děti, svobodní mladí lidé). Vraceli se mezi živé s úmyslem pomstít svou náhlou či násilnou smrt nebo dokonat to, co již nestačili: matky se vracely ošetřit své děti (proto se jim po šest neděl nechávaly na stole mycí a šicí potřeby), nekrtěňátka bloudila sedm let světem a strašila, dokud je někdo neoslovil jménem, mladým lidem se musel vystrojít pohřeb symbolizující svatební obřad apod. Jinou skupinou revenantů byli zemřelí pykající za nepotrestané špatné skutky: porušení etických a právních norem rodinného i společenského života (krádež, zpronevěra, dluhy, manželská nevěra, opilství, špatná péče o děti), ale i těžké hříchy (vražda, křivopřísežnictví). K častým revenantům patřili hospodáři, kteří přemístili mezní kámen na svém pozemku a odorovali sousedovi brázdu, také krutí, zlí a nespravedliví zámeční pání, správcové panství ad. Strašili a znepokojovali živé a dožadovali se vysvobození za svoje hříchy. Důvodem k návratu zemřelého byl i nesplněný slib (obvykle daný v době těžké nemoci), nestanovená poslední vůle, nevykonaná pomsta aj. Příčinou revenanství mohlo být také nesprávné vykonání pohřebního obřadu, např. porušení sledu jednotlivých úkonů nebo jejich vynechání (nevystrojení pohřební hostiny). Mrtví se vraceli pro oděvní součástky nebo oblíbené předměty, které jim zapoměli vložit do rakve, návrat zemřelého mohlo vyvolat i přílišné naříkání pozůstalých, zvl. při pohřbu malých dětí. Obavy z návratu zemřelých se promítly do mnoha obyčejových úkonů magické povahy, jejichž původ sahá do předkřesťanských dob. Základem těchto úkonů byla obecně rozšířená představa o nutnosti likvidovat tělesné pozůstatky podezřelé osoby; lidé věřili, že duch neporušeného těla je stále nablízku a může škodit. Mrtvoly takových osob bylo třeba zneškodnit ohněm nebo narušit jejich celistvost. Propíchávali jim srdce a paty osikovými, hlohovými nebo trnovými kůly, hlavy utínali rýčem nebo probíjeli klínem atd. Tyto způsoby potvrzují též archeologické nálezy na kostrových pohřebištích. Prostředky zamezující návratu domnělých revenantů a jejich škodlivému působení zahrnovaly jak starší praktiky magického charakteru, tak i církevně náboženské symboly a úkony (kříž, růženec, výkrop svícenou vodou, věčné světlo, modlitba, zádušní mše, almužna). Předkřesťanského původu bylo vynášení mrtvol z domu narychlo probouranou zdí, kterou pak zazdili, nebo jejich protahování dírou pod prahem, uváděné ještě v záznamech z 16. stol. Starého původu je také házení kamenů a větví na hroby nebo jejich posypávání mákem, místy praktikované ještě na přelomu 18. a 19. stol. Zvláště nebezpečné

revenanty představovali upíři (vampýři), kteří vystupovali z hrobu, aby lidem sáli krev či jim jinak škodili, a vraceli se zpět při ranním zakokrhání kohouta. Představy o upírech se staly námětem strašidelné literatury a filmů. Revenantské motivy tvoří obsáhlou tematickou skupinu pohádek, pověrečných povídek a démonologických pověstí. Mezinárodně rozšířený je např. motiv o ženichu-umrlci, který vstává z hrobu a přichází si pro nevěstu. Lit.: A. Blažek: *Strašidelné pověsti o lidech zemřelých*. ČL 9, 1900, s. 255–261; J. V. Osečanský: *Návštěvy nebožtíků*. ČL 12, 1903, s. 126–144; B. Svoboda: *České prstonárodní podání o ženichu-umrlci*. ČL 14, 1905, s. 305–318; V. Dubec: *Návštěva mrtvých*. ČL 23, 1913, s. 383–384; F. Wollman: *Vampyrické pověsti z oblasti středoevropské*. NVČ 14, 1920, č. 1, s. 1–16, č. 2, s. 1–57; 15, 1921, č. 1, s. 1–58; 16, 1923, č. 1–2, s. 80–96, č. 3, s. 133–149; 18, 1926, s. 133–161; J. Špaček: *Slovanské pohřebiště s projevy vampyrismu z Čelákovic*. ČNM H 1971, č. 3/4, s. 190–217; A. Navrátilová: *Revenantenglaube und -schutz in tschechischer und slowakischer Überlieferung*. Ethnographica et folkloristica carpatica 7/8, 1992, s. 227–243; A. Navrátilová: „Nečistí zemřelí“ v posmrtných a pohřebních obřadech českého lidu. ČL 82, 1995, s. 21–23. [an]

rites de passage [franc.], přechodové rituály – pojem pro obřady prováděné v přelomových (krizových) okamžicích života jednotlivce k zajištění opětovného nastolení životní rovnováhy. Do literatury r. d. p. zavedl A. van Gennep (1873–1957). R. d. p. je možno rozdělit na tři základní typy: a) obřady separační (při rozvodu a pohřbu); b) obřady přeměny (při svatbě, ale i cestě na cizí území); c) obřady začleňování (při zasnoubení, během těhotenství, po porodu). Při iniciacích lze najít obřady všech tří typů. – Podstatou r. d. p. je představa rozdělení lidského života na etapy, v nichž se opakuje cyklus umírání a opětovného zrození. V přechodových obřadech jedinci symbolicky umírají, aby se znovu narodili (byli vzkříšeni) a byli obdařeni novou kvalitou. Pojem úzce souvisí s iniciací a s organizací společnosti do věkových skupin. Některé společnosti znají či akcentují jen jeden z obřadů. I když jsou r. d. p. spojeny především s obřady životního cyklu, je možné najít jejich obdoby i v obřadech výročního cyklu a v náboženských obřadech nespojitých s konkrétní etapou života (např. poutnické obřady). Ohlasy r. d. p. jsou spatřovány i v některých lidových obřadech z č. zemí (svatba). V. t. obřadnost.

Lit.: A. Rogers (ed.): *Lidé a kultury*. Praha 1994; A. van Gennep: *Přechodové rituály*. Praha 1997.

[jkt]

rituál 1. obřad; označení výrazného individuálního nebo kolektivního způsobu chování, který je založen na všeobecných pravidlech přijatých v rámci dané sociální komunity (vnucených i tradičních). Vzniká jako reakce jednajících osob na situace rozhodování nebo strachu, přičemž pro svou identickou opakovatelnost funguje jako stabilizátor chování. Je nástrojem, pomocí něhož dané společenství udržuje a upevňuje své normativní uspořádání a organizaci; 2. liturgická kniha obsahující texty a pokyny k obřadům (např. v katolické církvi k žehnání, svěcení, exorcismu). V. t. obřad.

Lit.: *Sociální a kulturní antropologie*. Praha 1994, s. 126–128; A. van Gennep: *Přechodové rituály*. Praha 1997; SČHK, s. 524. [mh]

robot, renta v úkonech jako součást feudální renty, kterou byli povinni poddaní své vrchnosti. Součástí smluv vrchností s poddanými byla r. již v době předhusitské. V 15. a zejm. v 16. stol. vzrůstal rozsah robot v souvislosti s přechodem vrchností k režijnímu hospodářství, spojenému s obnovováním či zakládáním dvorů. Sedláci vykonávali *potazní* robotu, chalupníci *pěší (ruční)*. Vrchnost dávala poddanské povinnosti zapisovat do urbářů. V době pobělohorské mnohde rozsah robot překročil únosnou míru. Důsledkem byla četná poddanská povstání i zásahy státu do poddanských vztahů vydáváním robotních patentů (1680, 1738, 1775), které měly omezovat rozsah r. Nejvýznamnější byl robotní patent z 13. 8. 1775, který stanovil rozdíl mezi *dominikalisty* a *rustikalisty*. Dominikalisté, usedlí na panské půdě, byli i nadále vázáni smlouvou s vrchností. Kdyby se jim však jevila smlouva příliš tíživou, mohli do roka vrátit své statky vrchnosti, která jim byla opět povinna do čtyř let vyplatit zákupnou sumu. Dočasní nájemci, usazení rovněž na dominikálu, mohli po uplynutí nájemní lhůty neobnovit nájem. Převažující složkou poddaných byli ovšem rustikalisté. Rustikalisty rozdělovala nová úprava do jednácti robotních tříd podle velikosti placené kontribuce (daně). 1. třídu tvořili bezzemci (domkáři a podruzi), kteří neplatili kontribuci a pro které byla stanovena pěší r. 13 dní ročně. 2. třídou byli drobní rolníci, kteří platili 57 kr. roční kontribuce a vykonávali 26 dní pěší r. Pěší r. vykonávali daňoví poplatníci 1. až 7. třídy, přičemž poddaní 7. třídy platili 9 zl. 30 kr. roční kontribuce a vykonávali pěší r. jednou osobou tři dny v týdnu. Ve skupinách 8. až 11. byli sedláci, kteří platili vyšší kontribuci než 9 zl. 30 kr. a vykonávali r. potazní: 8. třída 3 dny týdně s potahem jednosprežním, 9. třída 3 dny

týdně s potahem dvojsprežním, 10. třída 3 dny týdně s třemi kusy tažného dobytka, 11. třída 3 dny týdně s dvěma potahy dvojsprežními. Příslušníci tří nejvyšších tříd museli navíc ještě od sv. Jana Křtitele (24. 6.) do sv. Václava (28. 9.) každý týden jednou osobou vykonávat jeden, dva a tři dny pěší r. Mimořádné roboty byly zcela zrušeny. Poddaní se mohli rozhodnout buď pro staré roboty, nebo pro nové podle patentu (tém většinou dávali přednost). Radikální změnu v poddanských vztazích znamenal *urbariální patent* Josefa II. (1789), který zaváděl povinnou relucii r. Nová soustava nebyla kvůli brzkému úmrtí císaře (v únoru 1790) realizována. Po jeho smrti byl urbariální patent odvolán a obnoven předchozí stav podle patentu z r. 1775, který platil u většiny panství až do r. 1848. Nicméně již během tohoto období docházelo na některých panstvích k relucii r., tj. k převodu robotních dnů na peníze. Příčiny jejího zavádění byly do značné míry ekonomické. Zavádění okopání (zejm. brambor a cukrovky) vyžadovalo kvalitnější práci, než byla robotní. Vrchnost však mohla relucii opět odvolat. Zajímavá byla Raabova aboliční soustava čili *raabizace*, prováděná v 70. letech 18. stol. Při raabizaci byly panské dvory rozparcelovány a jednotlivé díly byly přidělovány do nájmu poddaným. Raabizace se prováděla na panstvích komorních, nadačních, klášterních a městských. Revoluční rok 1848 znamenal zánik poddanství a tím i r. náležela k těm vrchnostenským právům, která byla zrušena za peněžní náhradu. Výši i způsob splácení této náhrady stanovily vyvazovací komise.

Lit.: V. Černý: *Pozemková reforma v 18. stol.* Praha 1928; V. Černý: *František August Brauner, vykonavatel odkazu selských rebelií.* Praha 1948; E. Janoušek: *Význam výkonu a využití robotních služeb v zemědělské výrobě na feudálním velkostatku.* HM 1, 1956, s. 177–196; F. Roubík: *K vyvazení gruntů v Čechách 1848–1853.* Sborník archivních prací 1959, č. 2, s. 160–220; M. Vávrová: *Význam roboty pro poddanské hospodářství ke konci 18. století.* Vědecké práce ČSAZV z dějin zemědělství a lesnictví 1959, s. 193–196. [jhn]

rod, unilineární exogamní skupina pokrevních příbuzných, kteří odvozují svůj původ od společného předka a navzájem přesně znají příbuzenské vztahy, které je spojují. – Členové r. odvozují původ jen v jedné linii (unilineárně, na rozdíl od bilaterálních příbuzenských skupin), tj. jen v linii otce (*patrilinie*), nebo jen v linii matky (*matrilinie*). Pouze členové r. mají právo dědit rodový majetek i úřady a jsou si povinni vzájemnou ochranou a pomocí. V případě příkoří, které se stalo členovi r., je jejich

povinností uskutečnit odplatu (především *krevní mstu*). R. bývá vymezován i dalšími kulturními znaky: existencí představitele skupiny (stařešina, pohlavár), držbou společného majetku (půda, stáda), společným sídlem (lokalizovaný r.), společným kultem (svatyně, pohřebiště), vnějšími ukazovacími znaky (*totemy*). – Termín r. se používá i v širším významovém spektru, obsah pojmu bývá značně odlišný (podle zvolených klasifikačních kritérií příbuzenského systému). V některých textech jsou zaměňovány pojmy *lineage* a *sib* a oba jsou překládány slovem rod. Pojem *sib* zahrnuje blízké pokrevní příbuzné, obvykle sourozence, kteří představují jen část všech příslušníků jedné unilineární pokrevně příbuzenské skupiny. – Britská antropologie dělí dále r. (*lineage*) na malý, střední a velký, americká antropologie používá označení klan (*clan*) pro stejné skupiny pokrevních příbuzných. Česká terminologie používá oba termíny s tím rozdílem, že r. je chápán jako jednotka menší (nižší) než klan, který je obvykle tvořen několika (alespoň dvěma) rody. Klan je v tomto smyslu unilineární pokrevně příbuzenská jednotka, jejíž členové odvozují svůj původ od společného předka, aniž přesně znají příbuzenské vztahy, které je navzájem spojují. Klan může a nemusí být endogamní. – Vznik kategorie pokrevně příbuzenských skupin je spojen s dílem L. H. Morgana (1818–1881); teorie pokrevně příbuzenských skupin byla rozvedena v pracích britských funkčních strukturalistů v 60. letech 20. století. V. t. endogamie, exogamie, příbuzenství, funkční strukturalismus.

Lit.: L. H. Morgan: *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family.* Washington 1871, český výtah: *Společenské zřízení amerických Indiánů.* Praha 1951; R. H. Lowie: *Primitive Society.* New York 1920, London 1921; R. H. Lowie: *An Introduction to Cultural Anthropology.* New York 1934; G. P. Murdock: *Social Structure.* New York 1949; R. Fox: *Kinship and Marriage.* Harmondsworth 1971; R. M. Keesing: *Kin Groups and Social Structure.* New York 1975; B. Geist: *Sociologický slovník.* Praha 1992, s. 343–344; *Sociální a kulturní antropologie.* Ed. L. Hrdý – V. Soukup – A. Vodáková. Praha 1993, s. 113–114; I. T. Budil: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie.* Praha 1995, s. 104–105. [jkt]

rodina, nejdůležitější sociální skupina tvořící základní článek každé sociální struktury. R. je optimálním nástrojem k tomu, aby společnost zachovala svou biologickou i kulturní kontinuitu. Její prvotní funkcí je demografická reprodukce obyvatelstva (tato funkce je v češtině zdůrazněna etymologickou souvislostí se slovy rod,

rodit). K té se pojí hospodářská (výrobní a spotřební) funkce a rozhodující role při socializaci potomstva. R. nejen připravuje dítě pro život ve společnosti, ale přispívá i k zachování kontinuity kulturního vývoje přenosem kulturních vzorců. Je sociálním kontextem, do něhož se dítě rodí a v němž plní určitou roli. Dítě tak zajišťuje fungování r. jako celku a zároveň se učí svým základním životním rolím. R. je institucí vytvářející pro chování každého jednotlivce strukturu regulovaných vzorů, uspořádaných kolem koncepce nebo ideje, která vychází z určitých hodnot a cílů vlastních celé společenské skupině, do níž rodina patří, a do značné míry i celé společnosti. Především v r. tak dochází k osvojování hodnot a postojů, norem a imperativů, nezbytných pro fungování společnosti. I nejsoukromější rodinné akty tak mají vyšší, *nadrodinný* význam. – Přes obecně uznávaný mimořádný význam r. postrádá pojem *rodina* jednoznačnou definici. Je to dáno jednak neobyčejnou rozmanitostí typů a funkcí r. v různých kulturách, jednak tím, že různé vědní disciplíny k ní přistupují z různých hledisek. V biologickém a právním smyslu je r. svazkem muže, ženy a jejich případných dětí. Chybí-li jeden z rodičů, nazývá se pokrevní svazek rodiče a dítěte resp. dětí *neúplnou* či *kusou r.* V demografické statistice je za *úplnou r.* považován i manželský pár bez dětí, ať už se dosud (či vůbec) nenarodily, zemřely nebo z r. odešly. Za *vícegenerační r.* jsou ve statistice považovány dvě nejmladší generace, zatímco ze starších se tvoří další r. Vdané dcery a ženatí syny, kteří žijí společně s rodiči, demografická statistika považuje za samostatné r. Obraz r. je zde maximálně zjednodušen a zároveň je potlačen význam důležitých vazeb přesahujících rodinné jádro. Pro etnologii, kulturní a sociální antropologii a při historickém studiu r. je naopak důležité co nejkompexnější postžení struktury r. Ani zde však neexistuje jednotná terminologie a typologie. Vcelku standardně je vymezena jen tzv. *jednoduchá* nebo *nukleární r.*, a to jako svazek muže a ženy se svobodnými bezdětnými dětmi (vlastními nebo adoptivními), které žijí společně s rodiči. V případě soužití s dalšími osobami tvoří *rodinné jádro* domácnosti. Složitější je typologie rodin přesahujících tento rámeček. Termín *velkorodina*, běžný ve starší literatuře, je v novějších pracích odmítán jako nepřesný a zavádějící. Podle P. Lasletta lze rozlišit *r. jednoduchou, rozšířenou* (s jedním rodinným jádrem a dalšími příbuznými jednotlivci) a *složenou (komplexní, multifokální, polynukleární,* tj. s více rodinnými jádry,

navzájem příbuznými). M. Mitterauer pojmu r. užívá ve stejném smyslu, v jakém P. Laslett mluví o *rodinných domácnostech* (*simple, extended and multiple family household*), přičemž je do r. zahrnována i čeleď. Jako kritérium r. hrají roli příbuzenské svazky i společné bydlení a hospodaření. Jako hlavní typy složené (komplexní) rodiny jsou nejčastěji uváděny *joint family*, *stem family* a *frèreche*. Pro tyto typy neexistují adekvátní české názvy. Pojem *rozšířená r.* nelze zaměňovat za pojem *širší r.*, který označuje svazky mezi příbuznými jednotlivci, i když nebydlí společně. Laslettova typologie je dnes nejčastěji užívanou typologií r. navzdory námitkám, že do minulosti poněkud anachronicky promítá dnešní náhled na důležitost či podružnost určitých rodinných konstelací. – Pro č. země je důležitá otázka začlenění rodinné struktury do evropského systému. Podle A. Hajnala se Evropa v raném novověku rozdělila na dvě zásadně odlišné oblasti z hlediska typologie r., oddělené zhruba linií Petrohrad–Terst. Na západ od této linie byla převládajícím typem rodiny jednoduchá (nukleární) rodina, na východ od ní rodina složená (komplexní). S jednoduchou rodinnou jako základní sociální jednotkou byly spojeny i další zvláštnosti: relativně vysoký sňatkový věk, čelední služba, výměnek, tedy jevy založené na principu smluvních vztahů, maximální výkonnosti a individuální odpovědnosti. Tyto jevy naopak prakticky chyběly ve vých. a jihových. Evropě, kde existovalo společné hospodaření komplexní rodiny v čele s hospodářem, který si své postavení

udržoval až do smrti. Pracovní sílu zde netvořila čeleď, ale svobodní synové a dcery, ženatí synové, jejich manželky a děti. Sňatkový věk zde byl velmi nízký. V č. zemích od novověku převažuje západní typ jednoduché r., charakteristická je existence výměnku a běžné je zaměstnávání čeledi. Různé formy komplexní či rozšířené r. se společným majetkem zde byly zastoupeny jen málo a zpravidla jen jako přechodné řešení (např. dočasné společné hospodaření bratří po smrti rodičů, ukončené dědickým podělením). Častěji se s nimi lze setkat jen na vých. Moravě, až do 20. stol. zvl. na Valašsku, což tuto oblast spojovalo s poměry na sousedním Slovensku. Přes zásadní shodu se záp. Evropou však měly č. země i svá specifika. Až do 19. stol. se udržoval (zejm. u žen) relativně nízký průměrný věk při prvním sňatku (asi o 3 roky nižší než v záp. Evropě, ale zároveň vyšší než ve východoevropských zemích). Např. ve farnosti Břevnov činil v 1. polovině 18. stol. průměrný věk dívek při prvním sňatku 24,7 a v 2. polovině 18. stol. dokonce 23,9 let. Průměrný věk mužů zde byl 26,1, resp. 25,8 let. V Jablonci n. Nisou ženy v 18. stol. poprvé vstupovaly do manželství průměrně ve věku 24 let (dříve než dcery venkovských řemeslníků, domkářů a podruhu se vdávaly dcery sedláků). Naproti tomu na bretaňském venkově v generaci 1770–1779 byl průměrný věk prvního sňatku 26,7 let u dívek a 27,4 let u chlapců a v severofrancouzské vsi Sainghin-en-Mélantois v generaci 1740–1759 dokonce 28 let u žen a 30,8 let u mužů. Určitou podobnost s komplexní r. vytvářelo u nás spolužití četných podruhů (často bratrů

hospodáře) a podružských r. na selských usedlostech. Podruzi obývali různé komory nebo i samostatná obydlí patřící k usedlosti. Byli ovšem majetkově odděleni, někdy měli i svá drobná hospodářství (nájemnou či vlastní krávu, pronajaté políčko apod.). Základním zdrojem jejich obživy někdy bylo řemeslo nebo námezdni práce mimo rámec selské usedlosti, v níž žili. S hospodářem udržovali užší vztah, podle potřeby pracovali na jeho statku a získávali tak různé protislužby. Zejm. pokud byli příbuzní, mělo soužití podruha s r. hospodáře určité rysy připomínající komplexní r. Podruzi ovšem nebyli českou zvláštností, lze se s nimi setkat běžně i v jiných zemích střední a záp. Evropy. Při studiu typologie r. pouze na základě jmenných seznamů obyvatel je tento pohled nutně jednostranný, neboť je omezen jen na jednu vazbu mezi jejími členy. Často totiž nelze jednoznačně rozhodnout, zda osoby uvedené jako podruh nebo čeledín nejsou příbuznými hospodáře. Stanovení typu r. tak vždy nabývá subjektivního zabarvení, které značně ztěžuje srovnání v čase a prostoru. Dosud tak není možné jednoznačně rozhodnout, jak hluboko do minulosti sahá rodinný systém známý v č. zemích z novověku. Nejsou také beze zbytku objasněny regionální rozdíly a chybějí systematické srovnávací studie. – Založení r. začínalo uzavřením sňatku. Výběr manželského partnera zdaleka nebyl aktem svobodné vůle. Byl ovlivněn reálnými možnostmi a podmínkami, ale také pravidly, která se vyvinula ve vesnickém společenství a otevírala či zavírala jednotlivci určité společenské prostředí v závislosti na jeho původu. Výběr nevěsty se na venkově odehrával až na výjimky na dosti omezeném území, velmi často ve vlastní nebo sousední vsi. Do r. 1781 bylo uzavíráno jen málo sňatků venkovanů s obyvateli svobodných měst, později se jejich podíl zvětšil. Úzký teritoriální výběr partnerů zůstával zachován dlouho po zrušení nevolnictví, podíl partnerů ze vzdálenějších obcí dokonce klesal, neboť s růstem obyvatelstva se snižovalo nebezpečí příbuzenských sňatků. Např. při sňatcích uzavřených 1686–1739 ve farnosti Novosedly n. Nežárkou (v r. 1850 4 vsi, 1 476 obyvatel) žilo mimo hranice farnosti 38 % oddávaných ženichů, v období 1740–1789 jejich podíl klesl na 29 %, 1790–1849 činil dokonce jen 24 %. 1850–1910 znovu vystoupil na 34 %, což lze vysvětlit zrušením vrchnostenských zásahů do sňatkové praxe i celkovou větší mobilitou obyvatelstva. Volbu partnerů rovněž výrazně spouštěly hranice panství, ačkoliv nikdy nebyly nepřekonatelnou překážkou. Omezení výběru partnerů na

území vlastního panství však nebylo dáno jen administrativními obtížemi, souviselo spíše s celkově malou geografickou mobilitou venkovského obyvatelstva. Obec, panství i farnost byly přirozenými jednotkami, kde se mladí lidé scházeli a navazovali kontakty. Docházelo k tomu při společných návštěvách kostela, trhu, při robotě, na vesnických zábavách, poutích, na svatbách příbuzných, v rámci vesnice při přástkách, draní peří a podobných příležitostech. Podle kanonického práva neměl být ke sňatku nikdo nucen, fakticky ovšem měli při výběru partnerů podstatnou úlohu rodiče, kteří přihlíželi zejm. k majetkovým poměrům druhé strany a od svých dětí vyžadovali v této otázce naprostou poslušnost. Někdy byly sňatky zprostředkovány dohazovači, aniž se snoubenci znali. Jindy prostředníci přicházeli ke slovu teprve poté, co došlo k předběžné volbě ze strany snoubenců nebo rodičů. Měli zaručit, že námluvy a uzavření svatební smlouvy proběhnou důstojně, že rodiče budou informováni o majetkových požadavcích druhé strany a že nemají proti sňatku námitky. Teprve po dosažení předběžné dohody došlo k vlastním námluvám, které byly zakončeny svatební smlouvou, zpravidla ústní. Po svatbě zaujímal v r. rozhodující postavení manžel, hospodář. Žena a děti mu byly zcela podřízeny. Muž zastupoval r. na veřejnosti, odpovídal za chování jejích členů i sloužících, mohl je i trestat. Rozhodoval o hospodářských záležitostech, i když od poloviny 19. stol. byla žena v právních dokumentech běžně označována za spolujeditele usedlosti. Snaze o dokonalé fungování r. jako výrobní jednotky bylo v rolnické r. podřízeno vymezení a přísné respektování rolí jednotlivých členů i skladba rodiny (např. přijímání čeledi k malým dětem). Pokud nebylo manželství přerušeno úmrtím jednoho z manželů, rodily ženy až do konce svého plodivého období. Meziporodní interval se přitom postupně prodlužoval. V 18. stol. v Jablonci n. Nisou (v té době ještě pouhé vsi) rodily vdané ženy na počátku svého fertillního období děti v intervalu 23–28 měsíců, ve vyšším věku po 29–36 měsících. Průměrný věk žen při posledním porodu činil v průměru kolem 40 let. Platilo přitom, že čím později se ženy vdávaly, tím déle rodily. Nepočítají-li se rodiny narušené předčasným úmrtím jednoho z rodičů, rodilo poslední děti ve věku 35 let a více 88 % jabloneckých žen, ve věku 40 let a výše 59 % žen. Největší část prvních dětí (64 %) se zde rodila během prvního roku manželství, dalších 24,5 % během druhého roku, jen 9 % později a nepatrný zlomek sledovaných manželství zůstal bezdětný. Přes systematické brojení církve proti

mimomanželským sexuálním stykům byly zřejmě předmanželské styky běžné: čtvrtina prvních dětí se v Jablonci rodila do sedmi měsíců po svatbě. Zvyklosti zakrýt otěhotnění svobodných dívek svatbou zde odpovídal nízký počet nemanželských dětí (1,5 %). Tam, kde byl počet předčasných porodů nižší, byl naopak vyšší podíl nemanželských dětí. Celkem se během 18. stol. v Jablonci rodilo v průměru 6,3 dětí na jednu r. Ženám provdaným v 15–19 letech se přitom narodilo v průměru 9,2 dětí, zatímco ženy vdávající se po třicítce měly v průměru jen 3,6 dětí. I když byly nejčetnější rodiny s 5–7 narozenými dětmi, výjimkou nebylo 10–13 dětí narozených v jednom manželství. Aktuální rodiny ovšem nebyly zdaleka tak veliké, jak by odpovídalo vysoké plodnosti žen. V selských r. zpravidla žily 3–4 děti, v podružských 2–3. Zčásti to byl důsledek vysoké dětské (zejm. kojenecké) úmrtnosti (např. 1730–1799 v Jablonci n. Nisou umíralo do jednoho roku 251 promile dětí), zčásti časného odchodu dětí do služby, do učení nebo za jinými zdroji obživy. Za věk, kdy se dítě může živit samo, bylo považováno obvykle 12 let. To byla také horní hranice povinné školní docházky (zavedena 1774, 1869 zvýšena na 14 let). Část vdaných žen během svého plodivého období zemřela nebo ztratila svého manžela, takže nemohla svou plodivou schopnost plně realizovat. Časná úmrtí rodičů vytvářela naléhavý problém péče o sirotky. Zčásti byl řešen novými sňatky vdovců, méně již vdov, které měly dobré vyhlídky na vdavky jen tehdy, když byly zámožné. Novými

sňatky se jednoduché rodiny často měnily ve složité útvary s dětmi z více manželství, někdy spojovanými i majetkovým společenstvím. Další formou zaopatření sirotků bylo pěstounství, popř. adopce. Důsledkem plodnosti trvající do vysokého věku a druhých sňatků býval značně veliký věkový odstup mezi dětmi a rodiči, který se projevoval zejm. ve vztahu k otci, navíc tvrdě uplatňujícímu svou autoritu. Děti si proto vytvářely důvěrnější vztah spíše k matce. Rovněž mezi dětmi z jednoho manželství byly značné věkové rozdíly. Dospělé dcery často zaujímaly místo chůvy svých mladších sourozenců, jinak o ně zpravidla pečovala nejmladší děvečka (*třetička*), zatímco matka se starala především o hospodářství. – Podobně jako rolnická r. fungovala i r. řemeslnická. I ona byla výrobní jednotkou, vynakládající své úsilí k ochraně a rozmnožení rodinného majetku, a tomuto cíli do velké míry podřizovala svou strukturu a role jednotlivých členů. Ženy tu však byly méně spojeny s provozem živnosti než v rolnickém hospodářství a více pečovaly o domácnost. Živnost se zpravidla dědila, jeden ze synů se tedy vyučil stejnému řemeslu jako otec, ostatní děti (zvl. dívky) však měly k otcově práci volnější vztah než v rolnickém prostředí. Sňatkový věk ve městech byl zpravidla o několik let vyšší než na vesnici, což souviselo mj. s vyšší kvalifikací řemeslnických vrstev. V městské r. se rovněž dříve než na vesnici počaly prosazovat modernizační tendence, které postupně rozrušily její původní funkce. – V 19. stol. se objevil vedle rolnické a řemeslnické r. další typ, r. dělnická. Dělnická r. netvořila výrobní pospolitost, zdroje obživy získávali její členové prací mimo její rámec, což měnilo i vnitřní vztahy jejích členů. Vesnický původ prvních generací většiny dělníků a jejich žen však vedl k tomu, že se i v dělnické r. dlouho udržovaly stejné kulturní vzorce jako v r. rolnické (např. výrazná otcovská autorita). Manželky dělníků bývaly v nejstarších generacích dcerami domkářů a podruhů, místy i chalupníků, později většinou dcery dělníků. Pokud dělníci žili na vesnici, brali si často i dívky z chudších rolnických, výjimečně i selských vrstev. Odlišná dělba práce uvnitř rodiny, menší význam majetkových vazeb a zejm. fakt, že manžel se po velkou část dne nebo i roku (např. u stavebních profesí) zdržoval mimo r., způsobily, že postavení dělnické ženy bylo poněkud samostatnější. Ve 20. stol. se pak dělnické ženy častěji zapojovaly i do veřejného života. Soužití příbuzných bývalo v dělnických rodinách omezeno zpravidla na dvě generace. Důvodem byly tísnivé bytové poměry, ale i to, že v důsledku starobního pojištění některých dělnických kategorií odpada-

la dětem starost o rodiče a že dělníci zejm. v první generaci často odcházeli za prací daleko od místa své původní r. Až do 1. světové války však bylo v dělnických rodinách běžné poskytovat ubytování podnájemníkům, kterým se v r. většinou i vařilo a pralo. V procesu modernizace se funkce r. postupně měnila, nejpomaleji ve vesnickém (zvl. v rolnickém) prostředí, kde zásadní změny přinesla až kolektivizace. R. přestala být převážně ekonomickou jednotkou, vztahy jejích členů se z výrobního procesu přesunuly do tzv. volného času. Došlo k emancipaci ženy, k oslabení paternalismu a rodičovské autority vůbec a poklesla soudržnost r. V důsledku technického rozvoje, zlepšené veřejné sociální péče i změněného poměru např. ke svobodným matkám se stala existence jedince mimo r. relativně snadnou, neboť některé její funkce převzaly jiné instituce. Řada původních funkcí jí však zůstala, pouze nabyly odlišné podoby. Např. význam výkonu pracovních funkcí uvnitř r. pro výchovu dítěte silně poklesl a na socializaci dítěte se ve stále větší míře podílejí i jiné instituce (škola, mimoškolní výchovná zařízení, zájmové organizace i masové sdělovací prostředky). Přesto si r. stále zachovává přední místo v organizaci společnosti. V. t. domácnost.

Lit.: Z. Winter: *Z rodiny a domácnosti staročeské*. Praha 1912; J. Klabouch: *Manželství a rodina v minulosti*. Praha 1962; K. Fojtík: *Společnost a rodina na moravském Valašsku v druhé polovině 17. století*. ČE 10, 1962, s. 1–26; J. Štátná: *Změny ve způsobu života tkalců na Náchodsku a proces industrializace (se zřetelem k rodinnému životu)*. Praha 1970; P. Laslett – R. Wall: *Household and Family in Past Time*. Cambridge 1972; S. Švecová: *Dva typy tradiční rolnické rodiny v Československu*. ČL 76, 1989, s. 210–222; M. Mitterauer: *Historisch-anthropologische Familienforschung. Fragestellungen und Zugangsweisen*. Wien – Köln 1990; J. Langer: *Forma rodiny mezi dvěma typy domácností předindustriální společnosti v Západních Karpatech*. Historická demografie 16, 1992, s. 87–95; J. Horský – E. Maur: *Die Familie, Familienstrukturen und Typologie der Familien in der böhmischen Historiographie*. Historická demografie 17, 1993, s. 7–35; V. Hrušková: *Vliv změny profese na rodinu příměstské vesnice druhé poloviny 19. století*. Historická demografie 17, 1993, s. 201–228.

[em]

rodinné a manželské právo, soubor právních norem upravujících vztahy mezi rodinnými příslušníky. Feudální r. a m. p. v českých zemích obsahovalo výrazné obyčejové prvky, pocházející ještě z doby předstátní. Prastarým institutem obyčejového charakteru je např. *věno*. Na jedné straně šlo

o věno nevěstino, na druhé straně o věno slibované event. zajišťované manželem pro případ jeho smrti, čili jakési věno vdovské. Institut obou se vyvinul ze vzájemného obdarování při *manželství kupem*, které se i na území č. zemí vyskytovalo v předstátním období. Není také vyloučeno, že *nedíl*, důležitý institut manželského majetkového práva, navazuje na velkorodinné majetkové poměry 6.–9. stol. – Dokladem toho, že některé předstátní obyčeje z oblasti manželského práva přežívaly v č. zemích i v etapě raného feudalismu, jsou *Břetislavova dekreta*, která 1039 vyhlásil kníže Břetislav (žil asi 1005–1055) v polském Hnězdně nad hrobem Vojtěcha Slavníkovce. Podle kronikáře Kosmy zde kníže mj. pravil: *Vaše manželství, která až dosud měli jste jako v nevěstinci a společná jako mezi zvířaty, nechť napříště řídí se kanonickým řádem tak, aby manželka spokojila se jedním mužem a muž jednou ženou zákonitě před církví provdanou* (překlad z lat.). – V podstatě lze říci, že od raného feudalismu bylo v č. zemích r. a m. p. od počátku silně ovlivněno právem církevním (zásada monogamie, nerozlučitelnosti manželství). Postupně se stále více prosazovaly zvl. v městském právu prvky práva římského. Podrobnou úpravu manželských a rodinných vztahů v Rakousku přinesl až *Všeobecný občanský zákoník* (1811).

Lit.: V. Vaněček: *Počátky práva a státu v Československu*. Praha 1946; J. Klabouch: *Manželství a rodina v minulosti*. Praha 1962; K. Malý: *České právo v minulosti*. Praha 1995.

[kad]

rodinný stav, označení vyjadřující postavení jedinců v rodině (svobodní, ženatí, vdané, ovdovělí). Z hlediska r. s. přiznávalo tradiční obyčejové právo váženější a plnoprávnější postavení ženatým a vdaným než svobodným. Svobodní se lišili od manželských párů oblečením a pokrývkou hlavy (atributy svobodných dívek byly prostovlasost a vínek; ženáčů a vdaných žen čepce, šátek či kabát), oslovením (svobodným se většinou až do konce života říkalo křesťním jménem; ženatým mužům a vdaným ženám příslušel titul *kmotr*, *kmotra*, *soused*, *sousedka*, *pantatínek*, *panímáma*, *hospodář*). Na rozdíl od svobodných mohli ženatí muži a provdané ženy (*osedlí*) zastávat různé funkce v samosprávě obce, ve společenském a rodinném životě (kmotrovství, družbovství), při obřadech a zvycích (čepení nevěsty, jalové hody), být svědky dohod a úmluv (např. svatební smlouvy). – Staromládenectví a staropanenství sice nebylo v českém tradičním prostředí (na rozdíl od tzv. primitivních národů) pokládáno za hanbu, nicméně jeho sociální a společenský status byl výrazně nižší než u ženatých a vdaných či svobodných. Z řad starých mlá-

denců a panen se však rekrutovala např. řada osob s léčitelstvími schopnostmi, znalci léčivých bylin a čarodějných praktik bílé i černé magie. Postavení svobodných matek bylo ještě na nižší úrovni; stávaly se terčem posměchu a sankcí od členů vesnického kolektivu, jejich poklesek nebyval zapomenut a existence nemanželského dítěte silně omezovala možnost jejich sňatku (k ženichům svobodných matek patřili zejm. postižení muži nebo vdovci). – V dobách platnosti minorátu (převodu hospodářství na nejmladšího syna po smrti otce) se změnou r. s. (svatbou potomků) prakticky nic neměnilo na jejich postavení. Otcí nadále příslušela všechna privilegia hospodáře, zatímco mladý manželský pár byl v postavení čeledě nebo podruhů. Po přechodu na majorátní převody majetku mohlo dojít zároveň se sňatkem i k převzetí hospodářství; v těchto případech syn současně přejímal veškeré pravomoci a symboly náležející k postavení hospodáře v rodině i obci (náleželo mu čestné místo u stolu, po odchodu rodičů na výminek postel ve světnici, funkce v obecní samosprávě a v obyčejovém právu i náležité oslovení: z českého prostředí jsou doloženy případy, kdy matka přestala syna po převzetí hospodářství oslovovat křesťním jménem, začala mu vykat a označovat ho *náš hospodář*). [ih]

roh, dobytčí (hlásný, hlásenský, pastýřský, ponocenský, volský) roh – signalizační hudební nástroj. Již ikonogramy z 11. stol. zobrazují jeho užití pastýři, lovci a válečníky i církví. Ve středověku byl také neodmyslitelným atributem rytířů a (v provedení *olifant*) znakem králů. Není pochyb o tom, že tento snadno zhotovitelný a akusticky velmi účinný hudební nástroj byl užíván daleko dříve, např. již v dobách starožalonních. Od 17. do počátku 20. stol. se používal r. jako signalizační nástroj ponocných, pastýřů a lovců. Objevil se i na kůrech kostelů, kde zejm. v období Vánoc svým zvukem přispíval ke zvýšení účinnosti vánočních mší a pastorel. Často byl užíván ve funkci trouby proti mrakům. Jedinou surovinou pro výrobu tohoto nástroje byly černé nebo žluté rohy krav, býků a především volů. Výroba r. spočívala v odříznutí špice (otvor do jeho dutiny o průměru 10–20 mm sloužil jako primitivní nátrubek) a zarovnání roztrubu. Takto připravený r. vydával hlasitý, nosný, dutý tón s minimálním obsahem vyšších harmonických složek. Pro usnadnění hry a hl. pro zvýšení počtu tónů na dva až tři byly rohy (zejm. v 19. a na počátku 20. stol.) opatřovány vkládanými nátrubky ze dřeva, kosti nebo kovu. Často se používaly profesionálně vyráběné nátrubky k žesťovým nástrojům. Na konci 19. stol. přestala být v č. zemích

chována plemena s velkými rohy, vymizeli tažní volí a materiál pro výrobu rohů se stal vzácný a poměrně drahý. Z maďarských pust se poté dovážely rohy uherských volů (*sivá-ků*): byly lépe řemeslně zpracovávány, opatřeny oddělitelným nátrubkem, jejich stěny se podstatně ztenčovaly škrábáním a pečlivě leštily; poskytovaly pak bohatší zvuk s větším množstvím harmonických složek. Byly také často zdobeny vrubořezem, okováním, leptáním kyselinou, barvením nebo prostým polepením barevným papírem. Rohy jsou součástí muzejních sbírek, někdy se objevují v příslušenství masky ponocného mezi masopustními maškarami.

Lit.: P. Kurfürst: *Hudební nástroje*. Praha 2002, s. 658–661. [pk]

rohlík viz obřadní a obyčejové pečivo

rok 1. z astronomického hlediska doba, za kterou Země vykoná jeden oběh okolo Slunce. *Sluneční r.* trvá 365 dnů a 5 hodin; dělí se na 4 roční doby: jaro (na severní polokouli začíná dnem jarní rovnodennosti,

tj. kolem 21. 3., a trvá průměrně 92 dny až do letního slunovratu, 21. 6.), léto (94 dny, končí dnem podzimní rovnodennosti, kolem 23. 9.), podzim (průměrně 89 dní) a přibližně stejně dlouhou zimu (začíná zimním slunovratem, kolem 21. 12.); 2. církevní r.; souhrn všech (církví stanovených) svátků v průběhu slunečního resp. kalendářního r. V římskokatolické i v protestantských církvích začíná první nedělí adventní (advent) a dělí se na tři hlavní doby: a) dobu vánoční s předcházejícím obdobím adventu, předznamenáním duchovní přípravou na oslavu narození Krista o Božím hodu vánočním. Vánoce trvají od 25. 12. do 6. 1.; b) dobu velikonoční, vnímanou jako nejvýznamnější sváteční období celého církevního roku. Předchází jí čtyřicetidenní přípravné postní období, začínající Popeleční středou a končící pašijovým (Svatým) týdnem, který zahajuje Květná neděle; vlastní Velikonoce začínají Božím hodem velikonočním o první neděli po prvním jarním úplňku (případně-li úplněk na neděli 21. 3., tedy o první následující

neděli) a končí Pondělím velikonočním; c) dobu svatodušní (Boží hod svatodušní, letnice), jako vyvrcholení padesátidenního období *zv. radostný čas*. Týdny mezi hlavními církevními svátky se nazývají *liturgické mezidobí*. Na svátky církevního r. navazuje cyklus výročních obyčejů tradiční kultury, jejichž původ je často předkřesťanský.

Lit.: K. Richter: *Liturgie a život*. Praha 1966; A. W. Watts: *Mýtus a rituál v křesťanství*. Brno – Praha 1995. [zm]

role viz sociální role

role ženy a muže, v tradiční společnosti jasně odlišené životní a pracovní úlohy příslušníků odlišných pohlaví. Výchozí byl model patriarchální rodiny s vůdčím postavením muže jako přednosty domácnosti. Manžel zastupoval rodinu navenek (vůči obci, vrchnosti), zastával veřejné funkce, dával ženě své příjmení (v č. zemích důsledně od r. 1771), bydliště, spravoval rodinné jmění, měl právo trestat ženu i děti. Na manželovi ekonomicky závislá vdaná žena byla zavázána poslušností. Způsobilost ženy k právnímu jednání byla omezená. V rolnickém hospodářství manžel svobodně rozhodoval o způsobu hospodaření a disponoval výnosem usedlosti. Ženě ponechával jen podružné příjmy z některých odvětví, jako byl chov drůbeže. Subordinace ženy byla zakotvena v právní teorii i v právních normách (psaných i zvykových) a vědomí její samozřejmosti přecházelo z generace na generaci prostřednictvím kostela, školy, výchovy v rodině i prostou reflexí situace, v níž vyrůstaly děti. To nacházelo svůj odraz v příslovích a pořekadlech, pověrách i sankcích, jimiž společnost stíhala vybočení z předepsaných rolí. Důsledná dělba práce mezi mužem a ženou je známa ze všech společností a vykazuje u nich pozoruhodné shody. Dílčí rozdíly však dokládají, že není antropologickou konstantou. Je dána ekonomickou racionalitou a biosociálními podmínkami. Obecně platí, že zaměstnání připisovaná muži jsou riskantnější, fyzicky vysoce náročná, předpokládají kontinuální, dlouhodobý výkon, muž se při nich musí často vzdalovat od svého obydlí, resp. bydliště. Takové práce ženě nepříslušely. Byla tím respektována nejen její menší fyzická síla, ale především základní, mateřská funkce a zejm. fakt, že těhotenství a kojení pokrývaly asi dvě třetiny trvání manželství. Ženě tedy byly přisouzeny nejen práce fyzicky méně náročné, ale i takové, které byly vázány na obydlí a jeho bezprostřední okolí a daly se snáze přerušit. Od biologických nezbytností a ekonomické racionality se odvíjely sociální kulturní vzorce, kulturní

definice mužství a ženství, které pak získávaly vlastní dynamiku a byly poté ideologicky zdůvodňovány. Práce vyhrazená ženám měla zpravidla menší společenskou prestiž než mužská práce, i když někdy znamenala pro rodinu větší příjem. Dospělý muž, který vykonával ženské, by fyzicky náročné práce, se stával terčem posměchu svého okolí. Místy (zvl. na vesnici) se tento postoj stále udržuje. Ženskou práci (např. sběr lesních plodů) mohli vykonávat jen nedospělí chlapi. Výkon mužské práce ženou byl naopak považován za nepřístojnost. Odlišným životním rolím odpovídaly i odlišné hodnoty, jež byly přejímány výchovou. U chlapců byla oceňována podnikavost, aktivita, rozhodnost, nezávislost, dominance, spolehlivost ochránce, u dívek hodnoty do značné míry opačné (pasivita, poddajnost, závislost, potřeba ochrany). Hodnocení ženy a její práce nezáviselo na reálném přínosu pro rodinu a společnost, ale na tradičních hodnotových představách, určovaných vždy vládnoucími (tj. muži). Mužská dominance ve společnosti a větší či menší vyloučení žen z veřejného života není ovšem antropologickou konstantou. Lze ji však nalézt téměř ve všech tradičních společnostech, zřejmě jako relikvitu původní válečné funkce mužů. Vázanost určité činnosti na pohlaví bylo možno v krizových momentech překročit (např. výkon ženských domácích prací mužem v době nemoci manželky), jindy však bylo vybočení z normy odmítáno striktně (např. práce ženy v dolech). Dělbá práce mezi pohlavími byla v č. zemích nejdůsledněji provedena a nejdéle respektována v rolnickém prostředí. Muži byla vyhrazena péče o potažní dobytek a práce s ním (orba a transport), zabíjení dobytka, setí obilí, kácení stromů, stavba a opravy domu, výroba a opravy nářadí. Ženě příslušela práce na poli s motykou (jednocení řepy, okopávání brambor), sběr plodin, péče o ostatní dobytek, drůbež, práce na zahradě, v kuchyni (včetně pečení chleba), výroba mléčných a textilních výrobků, šití oděvu, praní prádla, úklid a péče o děti. Tato dělbá práce byla respektována nejen mezi manželi, ale také mezi mužskou a ženskou čeledí, neboť čelední služba byla chápána jako příprava mladých lidí na jejich životní role. Dělbá práce mezi pohlavími se neomezovala jen na pracovní činnost, ale zasahovala i do sféry kulturní. Hospodář např. zahajoval modlitbu před jídlem, žena se modlila s dětmi večer před spaním. V kostele zaujímalí muži a ženy oddělená místa, některé zábavy byly vyhrazeny jen mužům (karetní hry, pytláctví). Pracovní role však nebyly neměnné. Na jejich změny působily např. technické inovace. Zatímco

ve středověku se obilí žalo srpem a žatvu vykonávali muži i ženy, v novověku s přechodem ke kosení obilí se tato činnost stala mužskou záležitostí, avšak např. žetí trávy bylo záležitostí ženskou. Pokud se obilí mlelo na ručních mlýncích (na Valašsku ještě v 19. stol.), byla to práce ženská, ve vodních či větrných mlýnech však na místo žen nastoupili muži mlynáři. Ve městech převzali řadu pův. ženských činností specializovaní řemeslníci, jimž však mohly při výkonu řemesla pomáhat i ženy (tkalci, barvíři, krejčí, lazebníci, pekaři). Oproti tomu práce zedníka či tesaře byla od počátku prací mužskou. Některé ženy (zvl. vdovy) mohly zmíněná řemesla vykonávat i samostatně (většinou jen dočasně). Městské ženy, zvl. manželky chudých řemeslníků, provozovaly často i výdělečnou činnost, jež neměla nic společného se zaměstnáním jejich mužů a mnohdy probíhala mimo domácnost: prodávaly na trhu zeleninu, živily se úklidem, praním, žehlením nebo nošením vody pro cizí domácnosti. Postavení ženy ve městě se tak stávalo o něco samostatnějším než na vesnici. Na venkově docházelo k masovému přechodu ženské práce na muže s nástupem protoindustrializace (předení a tkaní). Na druhé straně zase dlouhodobý pobyt mužů mimo bydliště (sezonní práce venkovských zedníků ve velkých městech) nutil ženu přebírat po část roku i některé mužské funkce, včetně vedení hospodářství. Proces modernizace, zejm. industrializace a s ní spojené oddělení bydliště a pracoviště, dále urbanizace a změny ve velikosti rodiny narušily a zčásti zcela odstranily tradiční ekonomickou a biosociální podmíněnost dělby práce mezi pohlavími a usnadnily emancipaci ženy. Tradiční kulturní vzorce však byly opouštěny jen zvolna. Např. v dělnické rodině zůstávalo i přes poněkud samostatnější postavení ženy dlouho zachováno vedoucí postavení otce, který jen výjimečně pomáhal při domácích pracích. Rovněž výchova a vzdělání dětí tyto vzorce respektovaly. Zčásti jsou tyto archaické kulturní vzorce, jež dávno ztratily své funkční podmínky, životně stále.

Lit.: K. Fojtík: *Rodinný život*. In: ČSV-LK, s. 218–231; J. Ehmner – M. Mitterauer (red.): *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*. Wien – Köln – Graz 1986. [em]

rolnička, kovový idiofon složený ze dvou částí: z částečně otevřené duté koule a z neupoutaného *kamene* (srdce) umístěného uvnitř. Je možné definovat základní tón, i když je provázen řadou dalších poměrně výrazných zvuků (tónů a především šramotů). R. se lidově nazývá *ronklička*,

rongla, *hronička*, *klomba*, *břáčka*, *zvoneček* či *šelka*. Průměr kulovité části nástroje se pohybuje od 18 do 80 mm, kámen tvoří kousek kovu o průměru 5–15 mm. Větší kameny jsou většinou kovářsky hraněny. Jsou známy dva způsoby výroby rolniček. Nejčastěji se za tepla či za studena z mosazného plechu o tloušťce asi 1–2 mm vykovávají do ocelové formy dvě části ve tvaru polokouli. Na jednu z nich se přinýtuje či přiletuje mosaznou nebo stříbrnou pájkou ouško. Obě polokoule se pak po vložení kamene spojí sletováním nebo pouhým *zapertlováním* (zakováním jejich zahnutých obvodů do sebe). Méně častý způsob výroby je bližší zvonařským technikám. Celá r. se odleje tzv. technikou ztracené formy, takže její kulová část je z jednoho kusu. Stěna takto vyrobené r. je silnější (4–7 mm), její zvuk je mnohem hlasitější a výška základního tónu je přesněji definovatelná. V poslední fázi výroby nástroje se pilou na kov ve spodní části kulovitého korpusu vyřežou dva zářezy ve tvaru kříže. Na jejich délce závisí výška základního tónu. Čím jsou zářezy delší, tím je tón nižší, a naopak. Na konci každého zářezu se vyvrtá otvor o průměru 3–5 mm, aby mosazný plášť r. nepraskal. Nakonec se celá r. vyleští. – R. je celosvětově rozšířeným hudebním nástrojem (Asie, předkolumbovská Amerika, Afrika). V Evropě je známa z archeologických vykopávek již z mladší doby halštatské (400–500 př. n. l.), a to z hrobů dětí a žen a z koňských postrojů. První evropské literární a ikonografické doklady o jejím používání pocházejí z počátku 14. stol. Písemná zpráva o profesionálním výrobcí rolniček v Norimberku je z r. 1413. V č. zemích vyráběli rolničky konváři a zvonaři, častěji však vesničtí a cikánští kováři. Od konce 19. stol. je již běžně nabýzely katalogy větších hudebních závodů. Na počátku 20. stol. se rolničky ve velkém sortimentu začínaly objevovat i v železářských obchodech. Byly nabízeny v kombinacích se zvonky jako nástavce na chomouty koní, v různých velikostech a provedeních, v cenách od 5 do 15 K. Samostatné rolničky, většinou v šesti velikostech, jsou v katalozích uváděny jako *pařížské lité*, *jemně poniklované* (0,50–0,85 K), *lisované*, *žluté nebo bílé* (6,10–15,50 za 100 kusů) a také zcela malé rolničky *ptačí* (3,60–5,70 K za 100 kusů). – Rolničky měly ve vesnickém a maloměstském prostředí několik funkcí. Velká a hlasitá r. byla zavěšována na obojky pastýřských psů, aby měl pastýř přehled o pohybu dobytka. Ze stejných důvodů byly upevňovány i na jednoduché postroje či obojky pasoucích se hříbat a telat. Zejm. od počátku 19. stol. byly rolničky

zavěšovány na postroje koní. Řemenáři dokonce vyráběli speciální postroje se čtyřmi až patnácti rolničkami, které byly nabízeny v katalogích železářských firem ještě na počátku 20. stol. Tyto postroje měly ochrannou funkci. Jejich používání (především v zimě při jízdě na saních) akusticky upozorňovalo protijedoucí potahy na nebezpečí eventuální srážky, zejm. v nepřehledných zatáčkách úzkých cest. Postroje s rolničkami však také dodávaly svým veselým zvukem slavnostní náladu např. svatebním průvodům. Podobný účel měly rolničky našité na rozmanité ústroje masopustních (fašankových) maškar, jak to dokazují literární i ikonografické prameny z našeho území již od 15. stol. V 18. stol. využívali občas zvuku rolniček i čeští a moravští kantoři při provozování pastorel a vánočních koled na kůrech venkovských kostelíků. V 19. a 1. polovině 20. stol. doprovázeli ministranti v českých kostelech tzv. pozdvihování při mši zvukem celých souborů rolniček, kterými tak nahrazovali slavnostnější, ale také dražší zvonění kostelních zvonů. V č. zemích se okrajově uplatnily i zvláštním způsobem tvarované zlaté, stříbrné nebo posříbřené rolničky na obalech tóry v synagogách židovských náboženských obcí.

Lit.: C. Sachs: *Handbuch der Musikinstrumentenkunde*. Leipzig 1930, s. 47–48, 2. vyd.; L. Kunz: *Nástroje lidové hudby ve sbírkách pražských muzeí*. SNM 41, 1987, s. 119–126. [pk]

Romové [z rom.], Cikáni – skupina obyvatelstva společného původu, rozptýlená pod různými apelativními a etnonymními názvy v exteritoriální etnické diaspoře téměř po celém světě. Na prvním mezinárodním sjezdu R. v Londýně 1971 bylo (v souladu se světovým trendem nahrazovat dosud užívaná apelativa etnických a národnostních skupin jejich vlastními označeními) přijato pojmenování Rom (pl. *Roma*, romské etnonymum) jako oficiální název s mezinárodní platností. V češtině se tento pojem rozšířil v odborné i širší veřejnosti v souvislosti se vznikem *Svazu Cikánů-Romů (Romano jekhetajiben)* 1969. Představitelé Mezinárodní romské unie (*International Romani Union*) odhadují počet R. ve světě na 10 až 15 milionů, jiné zdroje okolo 10 milionů, z toho asi 7–8 milionů v Evropě. Většina evropských R. žije v oblasti karpatského oblouku, v jihových. a střední Evropě. Zdroje dat o počtech R. a jejich přesnost jsou předmětem častých diskusí (některé země jejich počty nevykazují nebo je spojují s jinými okrajovými sociálními skupinami). Počet i podíl R. na celkovém počtu obyvatel řadil bývalé Československo (1991) na třetí až páté místo v Evropě. V ČR

na počátku 21. stol. R. představují jednu z početně nejsilnější zastoupených etnických skupin, jejíž značná část se od ostatního obyvatelstva odlišuje sociálními, ekonomickými, demografickými, antropologickými a kulturními charakteristikami. Podle cenzu z r. 1970 v č. zemích žilo 60 279 R., 1980 již 104 033 a 2001 demografové odhadovali jejich počet na 200 tisíc. Při sčítání lidu 1991 se k romské národnosti v ČR přihlásilo pouze 33 489 občanů (v souladu s ochranou lidských práv bylo vedení evidence o romském obyvatelstvu ukončeno 1990), 2001 to bylo již jen 11 716 osob. Ostatní se hlásili k české, slovenské nebo maďarské národnosti, ačkoliv mnozí z nich uváděli jako svůj mateřský jazyk romštinu. R. mají nedůvěru ke statistickým akcím a soupisům, která pramení z jejich historické zkušenosti. – Na základě srovnávací jazykovědy prokázali němečtí lingvisté v průběhu 19. stol. společný indický původ R. Starší teorie, které lokalizovaly pravlast R. do Paňdžábu (oblast Indie a Pákistánu), byly nahrazeny hypotézou anglického lingvisty R. V. Turnera (1927), podle níž R. původně žili v Rádžastánu. Pozdější teorie, mnohdy předkládané reprezentanty evropských R., hledají předky evropského romského obyvatelstva např. u kočovné skupiny Gadulia Lohar, která dnes žije v oblasti indických států Rádžastán a Gudžarát, nebo ve společenství Bandžarů, kočovníků, kteří se vyskytují v mnoha indických státech, nejvíce v Rádžastánu a Paňdžábu. R. v Indii tvořili homogenní společenství a patřili pravděpodobně k nejnižšímu stavu tzv. nedotknutelných, vyčleněného ze čtyřstupňového kastovního systému; tato otázka však stále není odborně dořešena. Po 2. světové válce je předkládáno stále více historických důkazů i o jejich možném vyšším společenském postavení v rámci sociální stratifikace v indické pravlasti. Migrace R. z Indie probíhala v několika různých vlnách od 7. do 10. stol. a její příčiny nejsou dosud zcela objasněny. První zmínka o pobytu R. na území býv. československého státu se na Slovensku váže k r. 1322, v č. zemích 1399, historicky jsou zde R. doloženi 1417. Pohyb R. počátkem 15. stol. směřoval z oblasti Balkánu do střední a záp. Evropy, kde byli nejen kočovníky, ale také se již usazovali ve městech a na vesnicích zejm. jako kováři a hudebníci. – **S u b e t n í c k á k l a s i f i k a c e**. Současná romská populace v č. zemích je tvořena především pův. usedlými skupinami slovenských a z části maďarských R., kteří představují necelých 80 % a 10 % z celé romské populace (pro obě skupiny se užívá apelativum *Rumungri*). Zbytek tvoří asi 10 % pův. kočovných olašských R. (*Vlachika Roma*) a potomci

českých, moravských a německých R. (*Sinti*). Slovenští R. (*Servika-Slovenska Roma*), kteří se jazykově dělí na tzv. *Východňara* a *Západňara*, spolu s maďarskými (*Ungrika Roma*) přišli ze Slovenska v několika časově i lokálně odlišných migračních vlnách (imigrační jádra byla tvořena příbuzenskými pospolitostmi), z nichž nejsilnější proběhly v období po 2. světové válce. Sjednocujícím prvkem při tvorbě kodifikované formy romského jazyka se v rámci existujících dialektů stala tzv. slovenská romština. Určité specifikum mezi ostatními romskými dialekty v ČR v intencích jejich autentičnosti představuje nejvíce zachovalý dialekt olašských R. Slovenská a maďarská romština je více poznamenána 40 lety programové asimilace či integrace a u nejmladší generace bývá často nahrazována etnolektem češtiny a slovenštiny. – **P o s t a v e n í a e t n o s o c i á l n í a s p e k t y**. V 15. stol. byli R. ve střední a záp. Evropě tolerováni. Od přelomu 15. a 16. stol. však tento region na jejich přítomnost začal reagovat tvrdou perzekucí, která v různých podobách, s občasnými asimilačními pokusy, pokračovala až do poloviny 20. stol. V č. zemích lze zaznamenat snahy o asimilaci okolo poloviny 18. stol. v souvislosti s politikou Marie Terezie a Josefa II. Osvícenské asimilační pokusy, na jihových. Moravě někdy i úspěšné, se proměnily v administrativní přístupy všeobecně zaměřené proti tuláctví a kočovnictví (po celé 19. stol.). Sociální stránka problému zůstávala stranou zájmu rakouské (rakousko-uherské) monarchie i nového československého státu. Ten navázal ve vztahu k R. na předchozí politiku, kterou přiorstřil vydáním zákona č. 117/1927 Sb., o potulných Cikánech. Tento diskriminační zákon (zavedení tzv. cikánských legitimací a kočovnických listů) byl v rozporu s ústavně zaručovanou rovnoprávností občanů. V protektorátu Čechy a Morava řešení tzv. cikánské otázky akcelerovalo: nejprve jako asociální, poté jako méněcenná rasa se R. stali obětí nacistické genocidy. Z původního počtu okolo 7 000 osob přežilo asi jen 600 českých, moravských a německých R. Politika státních orgánů ve vztahu k R. těsně po 2. světové válce byla právně a odborně neujasněná, a proto i značně represivní: až do začátku 50. l. čerpala nejen z prvorepublikových, ale i protektorátních legislativních úprav. Od února 1948 začal být uplatňován třídní přístup k romské problematice, sledující odstranění *historicko-spoločenské zaostalosti Romů*. Tohoto cíle mělo být dosaženo tzv. nenásilnými formami asimilační politiky *společensky a kulturně zaostalého*, přitom de iure neexistujícího romského obyvatelstva (koncepte tzv. převýchovy). V první fázi tohoto procesu

(do r. 1958) byla praktikována nenásilná asimilační politika, která se však přijetím zákona č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob, a usnesením vlády č. 502/1965 o organizovaném rozptylu R. stala pokusem o násilnou sociální a etnickou asimilaci. Na první poválečné, řízené, ale i spontánní, sociálně a ekonomicky motivované migrace navazovaly další v souvislosti s programem tzv. likvidace cikánských osad na Slovensku i organizovaným rozptylem 1965. Řízený rozptyl R. probíhal nejen mezi Slovenskem a č. zeměmi, ale i v rámci č. zemí. Po rozpuštění Svazu Cikánů-Romů (1973), jehož členové zpočátku participovali na formulaci tzv. integrační politiky, přistoupily státní orgány k politice tzv. společenské integrace Cikánů (bez jejich vlastní účasti), která byla v různých formách praktikována až do r. 1989. V l. 1956–1958 a 1969–1973 byly vzneseny etnoemancipační požadavky ze strany československých R. Oba pokusy o přiznání národnostního statutu R. a možnost vlastního národnostního vývoje skončily nezdarem. Politice období 1948–1989 bývá vyčítán státně paternalistický a centralistický přístup s akcentem na vyrovnávání především materiální úroveň, neakceptující reálně existující etnickou svěbytnost R. Po listopadu 1989 vznikla v Československu řada romských politických a společenských seskupení, z nichž jako první deklarovala požadavek začlenění R. mezi ostatní národnostní menšiny *Romská občanská iniciativa* (ROI), založená při Občanském fóru 21. 11. 1989. Možnost svobodné etnické identifikace R. byla legalizována až přijetím *Listiny základních práv a svobod* jako součásti Ústavy Československé federativní republiky 9. 1. 1991. Od tohoto data se R. mohou sdružovat na národnostním principu a rozvíjet vlastní jazyk a kulturu. Po r. 1989 vycházejí romské měsíčníky *Amaro lav* (Naše slovo), *Romano gendalos* (Romské zrcadlo) a týdeník *Romano kurko* (Romský týdeník) v dvojjazyčné úpravě (vedle češtiny je používán nejvíce rozšířený slovenský dialekt romštiny), později i odborný časopis *Romano džaniben*. V Brně bylo otevřeno *Muzeum romské kultury* (1991) a při některých vysokých školách vznikly studijní obory romistiky. – Se změnou politicko-ekonomických podmínek po r. 1989 se většina R. ocitla v tíživé situaci sociálního propadu, provázené nezaměstnaností, nelegálními obživnými aktivitami a zostřenou rasovou diskriminací. Sociální politika ČR ve vztahu k R. vychází z občanského principu a poskytuje R. všeobecné sociální zabezpečení. 1997 bylo vládou vytvořeno několik speciálních programů pro Romy na bázi afirmativní akce. Neuralgickým bodem pro

výraznou část romské populace v č. zemích a celospolečensky destabilizujícím prvkem se po rozpadu československé federace stala otázka nabývání občanství ČR, spolu s kritikou od domácích i zahraničních obhájců lidských práv (zákon ČNR č. 40/1993 Sb., o nabývání a pozbytování státního občanství ČR); od 1. 7. 1994 se ocitla v tzv. cizineckém režimu velká část českých R. slovenské národnosti. Problémy spojené s nabýváním českého občanství spolu s postupnou snahou o vymanění se z neutěšeného sociálně-ekonomického postavení se staly předzvěstí migračních pohybů českých R., které se rozvinuly ve 2. polovině 90. l. Negativní mezinárodní publicita, která provázela množící se pokusy českých R. o získání azylu v Kanadě a v některých zemích Evropské unie, způsobila, že se čeští Romové dostali na scénu české zahraniční politiky. Od r. 2000 česká vláda přistoupila k řadě opatření napomáhajících integraci příslušníků romských komunit do společnosti v zájmu zmírnění toku migrace (aktualizovaná verze *Koncepce romské integrace*, schválená usnesením vlády č. 87 z 23. 1. 2002). V romských politických elitách se vzrůstající vlna mezinárodního romského nacionalismu z 90. l. na počátku 21. stol. transformovala ve snahu o začlenění do evropských politických struktur. V. t. romská kultura.

Lit.: E. Horváthová: *Cigáni na Slovensku*. Bratislava 1964; J. Lípa: *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém*. Praha 1965; M. Hübschmannová: *Základy romštiny*. Praha 1973; T. Grulich – T. Haišman: *Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–1958*. ČL 73, 1986, s. 72–85; *Romsko-český a česko-romský slovník*. Praha 1991; C. Nečas: *Společenská problematika Romů v minulosti a přítomnosti*. Brno 1991; *Struggling for Ethnic Identity (Czechoslovakia's Endangered Gypsies)*. A Helsinki Watch Report. New York 1992; J. Kalvoda: *The Gypsies of Czechoslovakia*. In: *The Gypsies of Eastern Europe*. New York 1992, s. 94–115; A. Jurová: *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava 1993; B. Daniel: *Dějiny Romů*. UP Olomouc 1994; R. Weinerová: *Romanies – In Search of Lost Security?* Prague Occasional Papers in Ethnology, 1994; V. Srb: *Konference „Romové v současné české společnosti“*. Demografie 39, 1997, s. 26–27; *Romové v České republice*. Praha 1999; M. Vašečka: *Roma – the Greatest Challenge for Slovakia on its Way into the European Union*. Bratislava 2000; W. Guy (ed.): *Between past and future (the Roma of Central and Eastern Europe)*. University of Hertfordshire Press 2001; *Romani Migrations: Strangers in Anybody's Land?* Cambridge Review of International Affairs, Spring/Summer 13, 2001, s. 13–119; K. Kalibová: *Romové v Evropě*

z pohledu demografie. Demografie 43, 2001, s. 125–132; E. Marušiaková – V. Popov: *Historický osud a současné problémy Cigánou/Romov v strednej a východnej Európe*. Etnologické rozpravy 2. Bratislava 2001, s. 9–17; H. Šebková – E. Žlnayová: *Romaňi čhib. Učebnice slovenské romštiny*. Praha 2001. [rw]

romská hudba, tradiční písňový a instrumentální folklor Romů (Cikánů), jenž je přes společný základ, zakotvený v Indii, vždy ovlivněn elementy hudby etnika, jehož území Romové obývají. Velmi často je r. h. spojena s projevy tanečními. Zásadně se liší od hudby romských instrumentálních souborů určené neromskému publiku. Produkce těchto souborů se v 19. století podílela na rozšíření tzv. novouherské písně, která bývá mylně považována za vlastní cikánskou hudbu. Počátkem 20. stol. obhajoval existenci r. h. A. Hermann: *Romové mají vlastní lidovou hudbu, která má osobité znaky. K nim však přistupují i prvky čerpané z okolního etnika. Proto přes určité společné znaky se liší romské písně podle oblasti, ve které Romové žijí*. Nejstarší notový záznam romské písně i s romským textem pochází ze sedmihradsko-uherského *Kajony-kodexu* z poloviny 17. stol. Prvním pramenem z č. zemí jsou dvě písně uvedené J. Ješitou v *Romani čib* (1882). 1923 vydal J. Černík *Cikánské písničky*, 1930 uvádí F. Štampach v *Národopisném věstníku československém* vedle dvou přejatých písní také 5 písní slovenských Romů. Obsáhlý sborník 90 písní vydal 1963 B. Valaštan. Nahrávky autentické r. h. obsahuje LP *Romane gila* E. Davidové a J. Gelnara (1974). Existence romské lidové písně je ve 20. stol. prokázána ve sběrech B. Bartůčka (1881–1945), Z. Kodalye (1882–1967), bratrů Czenkiových, A. Hajdu aj. – Hudební kultura Romů v č. zemích lze diferencovat do dvou skupin: (1) hudba Romů olašských (*Vlachika Roma*), pův. kočujících, a (2) slovenských a maďarských (*Servika a Ungarika Roma*), tzv. usdlých Romů. Hudba obou skupin přes určité rozdíly vykazuje společné znaky, popř. vzájemné ovlivnění. Malé skupiny českých a moravských Romů nemají již na počátku 21. stol. vlastní hudební folklor, moravští Romové přejímají písně Romů slovenských. Tradiční písně jsou jednak pomalé (*čorikane gila* u slovenských a *loki dili* u olašských Romů, podobně maďarským *hallogató*), jednak taneční (*čardáše*, u olašských Romů *khelimaski dili*). – Melodie pomalých písní probíhá v uvolněném rytmu se základní latentní pulzací (M. M. cca 60 pro čtvrtovou hodnotu), u slovenských Romů s častějšími rubaty a změnami tem-

pa. Je durového nebo mollového tónorodu, moll převažuje u Romů slovenských. U olašských se vyskytují melodie na bázi modalit, resp. církevních stupnic, nejčastěji mixolydické. Málo frekventovaná je pentatonika, téměř se nepoužívají cikánské, orientální stupnice dur a moll se dvěma zvětšenými sekundami (hiáty). V písních olašských Romů je hiátus zcela ojedinělý, u slovenských Romů představuje element přejatý z praxe profesionálních cikánských souborů a uplatňuje se hlavně v instrumentálním doprovodu. Tónina je často kombinací aiolské nebo mixolydické s harmonickou. 7. stupeň tónové řady nad tónikou má funkci charakteristické malé septimy a 7. stupeň ve spodní oktávě, před závěrem, je zvýšený a má funkci citlivého tónu. Ambitus melodie tvoří oktáva, někdy i decima, v závěru rozšířená spodním 7. stupněm. Melodická linka má převážně descendenční charakter. Forma melodie odpovídá osmi- nebo šestislabičnému textovému čtyřverší, k veršům bývají přidávány citoslovečné slabiky (*hej de, de, jaj de*). Melodie je členěna do dvou částí po dvou verších, druhý verš je zakončen delším tónem, ležícím nejčastěji v kvintovém nebo terciovém poměru k finále. Finála je totožná s tónikou. Její nástup je připraven sestupným pohybem, oddělen pauzou a anticipován zvýšeným 7. stupněm, popř. tónikou. U olašských písní je finální tón někdy zpíván bez předchozí pauzy krátce a tišeji, až neslyšně. Melodické ozdoby jsou omezeny na jednoduché přírazy, většinou spojené s následným tónem glissandem, odrazy spojené legatem, popř. glissandem. Méně časté jsou skupinky dvou, výjimečně více tónů. – Taneční písně jsou v sudém metru, rytmický půdorys bývá u olašských písní někdy narušen přidáním nebo ubíráním jedné doby. Olašské písně mají pravidelný rytmus založený na pulzaci dělených dob. V tanečních písních slovenských Romů se častěji objevuje tečkovaný rytmus a jednoduché synkopy. Tónina je mollová (častěji u olašských Romů) nebo durová, někdy tvoří kombinaci mixolydické nebo aiolské s harmonickou, výjimečně se uplatňuje pentatonika. Melodika je převážně descendentní, někdy s kvintovou transpozicí. Forma písní odpovídá jednomu až dvěma čtyřverším, někdy troj- nebo pětiverším s nepravidelným počtem slabik (6–11). Nejčastější je malá písňová forma jednodílná, dvoudílná nebo třídílná reprízová. – Texty písní jsou epické (jen olašské), lyrické milostné nebo se sociální tematikou, popř. jsou svázány s rodinnou obřadností. Taneční písně jsou textově méně závažné, mívají humorný charakter.

Zvláštností r. h. je absence dětských písní, tvůrci tradice jsou dospělí. Pomalé písně olašských Romů jsou v tradiční podobě interpretovány sólově bez doprovodu. Výjimečně se k sólovému hlasu přidávají 1–2 hlasy v unisonu nebo v oktávě. Charakteristické jsou mluvené formule: výzvy přítomných posluchačů sólistovi a glosy publika mezi strofami. Taneční písně olašských Romů mají texty zpravidla omezené na jedno čtyřverší. Dále zpěvák využívá pouze citoslovečných slabik zpívaných na dělené rytmické hodnoty, tzv. *pergetés* (něm. *Wirbeltechnik*, angl. *rolling*). Vzniká tak rytmický kontrapunkt sóla a doprovodu, tradiční doprovod je prováděn bez použití hudebních nástrojů. Jeho hlavní součástí je hrdelní bas (*bumbázij*) s neurčitou výškou tónu, doprovázející buď v duvajovém, nebo synkopickém a příznávkovém rytmu. Přízvukné doby jsou zdůrazněny tleskáním a dupáním, luskání prsty je využito v osminové pulzaci nebo při podpoře příznávkového rytmu. K tomu se přidává troubení do sevřených dlaní, pískání, úder do dřeva apod. Podle některých názorů je způsob zpěvu (*pergetés*) i jeho doprovod napodobením hry hudebních nástrojů. Po usazení olašských Romů 1959 začaly do doprovodu písní postupně pronikat hudební nástroje obdobné jako u Romů slovenských. Interpretačním základem slovenských Romů jsou různorodé soubory opírající se vždy o dva nástroje: melodický (většinou housle) a rytmicko-harmonický (cimbál, harmonika, kytara). Pomalé písně jsou doprovázeny akordickými prodlevami, mezihrami mezi slokami a figurativními vstupy melodického nástroje. Po stránce harmonické vychází doprovod z principů evropského harmonického myšlení. Taneční písně slovenských Romů mají obdobnou harmonii a rytmus jako písně olašské a opírají se o duvajový nebo příznávkový rytmus. Text nepřesahuje dvě čtyřverší, jeho stručnost je kompenzována instrumentálními mezihrami a několikanásobným opakováním. – Nové písně (*neve gila*) vznikají asi od konce 60. let v souladu s trendy populární hudby. Projevuje se v nich vliv folkových zpěváků, beatových a rockových skupin. Od přejímání cizí tvorby, přes pokusy o text a vlastní hudbu se postupně vytváří nový typ romské písně. I přes některé originální hudební prvky znamenají nové písně odklon od tradice, zatímco v textech tato vazba v takové míře narušena není. Texty jsou v romštině a vycházejí z poetiky tradičních písní. Nové romské písně jsou stylově různorodé, otevřené dalším vlivům. I ony však postupně získávají znaky lidovosti, jsou tradovány

v mnoha variantách a ztrácí se u nich autorské povědomí. Lze je proto řadit do oblasti tradiční písňové kultury.

Lit.: B. Valaštan: *Cigánské spevy a tance*. Praha – Bratislava 1963; M. P. Baumann: *The Reflection of the Roma in European Art Music*. *The World of Music* 38, 1966, s. 95–138; E. Davidová – J. Gelnar: *Romane gila*. Praha 1974; B. Sarosi: *Zigeunermusik*. Budapest 1977; K. Kovalczik: *Vlach Gypsy Folk Songs in Slovakia*. Budapest 1977; E. Davidová – J. Žižka: *A letelepedett cigányság népzeneje Csehszlovákiában – Folk Music of the Sedentary Gypsies of Czechoslovakia – Lidové písně usedlých Cikánů-Romů v Československu*. Budapest 1991; D. Holý – C. Nečas: *Žalující píseň*. Brno 1993. [jž]

romská kultura, projev zvláštností romské národnostní skupiny. V hmotné kultuře se jedná o způsoby obživy, o zaměstnání, bydlení, stravu, vedení domácnosti a způsob odívání. V duchovní kultuře jsou výrazné skupinové a rodinné vztahy, lidové náboženství, pověry, zvyky a změny v hodnotovém systému. R. k. je lépe zachována na Slovensku než v č. zemích. Svoji kulturu si přinesli tzv. slovenští Romové při přesídlení do č. zemí zejm. po 2. světové válce. Způsoby obživy byly vždy diferencované. Zatímco někteří (zejm. olašské ženy) v malém počtu a podle skupin žebrali a živili se krádežemi slepic, potravin, podvody a vykládáním z karet nebo z ruky, romští muži v převážné části pracovali jako řemeslníci nebo hudebníci. – Tradiční řemesla si Romové do č. zemí přinesli ze své indické pravlasti. Kotlářství bylo výsadou převážně olašských Romů (*Kalderarú*). Kotle, pánve či talíře vyráběli z mědi (později z hliníku) jednoduchým vyklepáváním a vytepáváním. Ke kočování je mj. nutilo hledání odbytu. Výrobky většinou vyměňovali za potraviny a oblečení nebo je prodávali ve městech na trzích. Od 60. let 20. stol., kdy byli nuceně usazeni, museli tradiční řemeslnou výrobu zaměnit za opravářskou práci. Typickým tradičním řemeslem Romů bylo kovářství. Majoritní obyvatelstvo romské kováře po staletí respektovalo. Kovářova dílna byla přenosná, tvořila ji kovadlina, nákova (*amoňis*) a měch (*pišot*) z beraní či kozí kůže. Romský kovář (*charías*) pracoval podobně jako jeho dávní indiští předkové vsedě nebo vkleče. Romové také vyráběli z mosazi nebo z hrubšího plechu zvonce. Větší (*kolompo*) byly určeny pro hovězí dobytek, menší (*čengoro*) pro ovce a kozy. Řemesla výrobců ozdobných holí a uhlířů pálících v milířích dřevěné uhlí zanikla. Korytářství provozovali po staletí stejnou technikou tzv. rumunští Cikáni. Z topolu vytesávali koryta, mísy s drždaly (*vahance*),

vařečky či lžíce. Košíkáře lze rozdělit na ty, kteří pletou jednoduché koše na brambory nebo opálky na krmení z vrbového neloupaného proutí, a na dovednější řemeslníky, kteří pletou z loupaného bílého proutí koše, košíky a misky na ovoce, vejce a houby. Zručnější vyrábějí i proutěný nábytek, koše na prádlo, ozdobné košíky na nákup a jiné výrobky. Udrželo se také pletení rohoží a opálek z loupaných dřevěných loubků. Výroba košťat představuje dva druhy z vrbového proutí. Romové využívají hlíny k výrobě surových nepálených cihel (*valků*). Donedávna představoval příjem z prodeje valků obživu mnoha rodin, sezonně se touto prací zabývaly hl. ženy a větší děti. Koňští handlíři (zejm. olašští Lovarové) využívali dobré znalosti koní i rozdílnosti jednotlivých oblastí. Koně nakoupené v horských oblastech hnali do úrodných rovin Slovenska, Čech a Moravy. Ženy (a mládež) se často zabývaly překupnictvím. Skupovaly od vesničanů staré šaty, peří i další věci a prodávaly je nebo vyměňovaly za nádoby a jiné průmyslové výrobky. V současnosti obchodují ženy nejvíce s textilem v pouličních krámcích. – Muzikanti byli vždy (spolu s kováři) nejváženější skupinou mezi tradičně usedlými Romy, po r. 1945 i v č. zemích. Podle hudebních schopností, stylu hry, místa nebo obecnosti docházelo ke společenské diferenciaci Romů. Projevovalo se to v charakteru životního způsobu a ve vztahu k ostatní romské komunitě. Romští hudebníci hrají ve vinárnách, kavárnách a restauracích mnoha měst. Vynikající interpreti následují řadu romských muzikantských osobností z minulosti (legendární houslisté Cinka Panna-Anna z Gemeru, Jožka Kubík z Hrubé Vrbky). V období 1. republiky se z těchto muzikantů vytvořila privilegovaná skupina, odlišující se

od ostatních Romů. Ve větších městech v č. zemích působí romské hudební skupiny. Tyto tradiční způsoby obživy poznalo v bývalém Československu osobně nebo zprostředkovaně od svých rodičů 30 % Romů. Některé z jejich postojů, zvyklostí a norem však nejsou v souladu s obecnými postoji k práci u majoritní společnosti. – Způsob a kultura bydlení Romů se v průběhu posledního století výrazně změnily. Olašští Romové (*vlachike Roma-Lovare a Kalderare*, dřívě kočovní) používali v č. zemích až do r. 1959 většinou obytné vozy (*vurdona*), kryté plachtou nebo rohoží. Stany (*šátře, cerby*) přestaly být užívány již ve 20. letech 20. stol. Později se jejich obytným dopravním prostředkem staly maringotky, tažené párem koní, malým traktorem nebo silnějším autem. Byly získávány od tzv. lidí světských, cirkusáků nebo brusičů. Dřevěné maringotky byly různě zdobené, barevně nebo vyřezávaním. Teprve po r. 1945 byl využíván i elektrický proud z baterií pro lampu a rozhlasový přijímač. Kočování zmizelo násilným usazením po únoru 1959. Nomádský život olašských Romů dokládají již jen vzpomínky, výtvarná díla a živý písňový folklor této skupiny i pomístní názvy lokalit (Cikánský les, Cikánská hůrka). V č. zemích nebyli Romové až do konce 2. světové války trvale usazeni. Pohybovaly se zde menší skupiny kočovných Romů, českých, moravských a německých *Sintů*, které měly v některých obcích jen dočasný pobyt. Tyto rodiny byly za války většinou vyvražděny ve sběrných a koncentračních táborech, zejm. v Osvětimi-Březince II, Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu. Na j. Moravě žili Romové v lokalitách zv. *cigánské tábory* v malých domcích (*búdách*). Jen na Slovensku dosud žijí ve velkých osadách (*romane*

gava). Z těchto osad přišla většina Romů do č. zemí po r. 1945. Nejprimitivnějším typem obydlí usedlých a polousedlých Romů v jejich původním prostředí byla zemnice, která sloužila jako trvalé nebo sezonní obydlí. Přejídný typ tvořila polozemnice, jejíž sedlová střecha nesahala až k zemi, ale byla na nízké dřevěné, kamenné nebo zděné zídce. Typickým obydlím charakteristickým pro romské osady je malý jednoprostorový domek (*koliba, kber*). – Oděv Romů se lišil podle jednotlivých etnických podskupin, stupně jejich životní úrovně i prostředí. Charakteristický a nejzachovalejší je oděv olašských Romů, který odpovídá předchozímu nomádskému způsobu života. I v č. zemích se u Lovarů a Kalderarů zachovalo nejvíce zvláštností. Zejm. u žen je to dlouhá nebo delší nabíraná sukně (*cocha fodrenca*) s tradičními volány, výrazně barevná či vzorovaná, donedávna s velkou vnitřní kapsou (*posoti žeba*), do níž se vešly nejen karty, cigarety a peníze, ale i celá slepice. K této základní oděvní součástce, která přežila staletí, patřil tradiční šátek (*khosno, kendovo*): malý na uvázání kolem hlavy a velký přes plece s třásněmi. Dále tvoří oděv olašských žen blůzka (*gad*) s dlouhým rukávem nabraným do manžety, s výraznými barvami a vzory, přes sukni zástěra (*leketa*) střížená do oválu, obroubená volánem a doplněná kapsou. Typickým doplňkem byly ozdoby (pův. i u olašských mužů): velké náušnice (*čeňa*) tvaru kruhů nebo závěsné a také, pro muže stále typické, nápadné prsteny (*angrušta*) z těžkého zlata a s kameny, zlaté řetězy a řetízků (*lanci*) na zápěstí a na krku. Zejm. u mladých mužů jsou drahé zlaté ozdoby a moderní oblečení znakem zámožnosti rodiny i estetického cítění. Většina olašských Romek nosí dlouhé vlasy (před válkou typické i pro muže); krátce ostříhané vlasy jsou tradičně považovány za neromské a neslušné. – Strava se měnila jen pomalu, podle jednotlivých skupin a rodin. V téměř nezměněné podobě se v poválečném období až do r. 1959 udržoval způsob stravování a každodenního života u skupin olašských Romů a německých Sintů. Kromě bohatších koňských handlířů Lovarů, kotlářů Kalderarů a dalších skupin řemeslníků i obchodníků, které si vydělaly peníze a mohly si životní potřeby koupit, bylo mnoho olašských a sintsých rodin na svých cestách odkázáno na potraviny darované, někdy ukradené. Jídelníček a způsob stravování byl odlišný od stravy usedlých Romů. Z masa to byly hl. kradené slepice, lákané na zrní a chytané na provázek s háčkem a vnařidlem. Vykuchané se vařily v kotlíku na ohni nebo se pekly i s peřím, obalené mazlavou hlínou. Romové při svém nomádském životě vařili obvykle

jen venku na otevřeném ohništi. Nepřipravovali moučná a jiná složitá jídla, nejvýše jednoduché placky. Strava usedlých Romů je souhrnem mnoha projevů materiálního života i hodnotové orientace. Nejedná se o mnoho typických druhů, s výjimkou stále oblíbených plněných střev (*goja*) a halušek s brynzou či zelím. V jídelníčku často chybí zelenina, mléko a mléčné výrobky, zejm. u dětí. Oblíbené je maso a uzeniny. Při rodinných slavnostech a výročních zvycích hraje jídlo a pití důležitou roli. – Rodina a širší rodová skupina či velkorodina je pro Romy nejdůležitější hodnotou. Rozšířenou patriarchální rodinu tvoří několik základních rodin. Vztahy, struktura a hierarchie rodiny i role jednotlivců byly vždy těsně spjaty s charakterem skupinových vztahů a vnitřních zákonů. Pronásledováním v minulých staletích, negativním vztahem domácího obyvatelstva a celým svým účelem byli Romové zahrnuti do společenské izolace, která je stmelovala. Přesto byli vždy (především ekonomicky) závislí na domácím obyvatelstvu. Ve velkorodinných celcích měl výsadní postavení *vajda* (*čhibalo, mujalo*), který byl hlavou celé skupiny. Jeho význam a pravomoci nebyly u usedlých Romů tak rozsáhlé jako u olašských. Kromě vajdy měla zvláštní postavení i *bosorka*, zv. stará matka (*phuri daj*), která léčila, radila a prováděla magické praktiky. Staří lidé, ženy i muži, požívali u Romů tradičně vážnosti a úcty. Členové skupiny byli povinni poskytovat si navzájem pomoc (samozřejmě osvojení sirotků, péče o staré a nemocné). Po staletí byl pěstován smysl pro sounáležitost. Těsné vztahy byly u usedlých Romů od 60. let 20. stol. oslabovány a tradiční hodnotový systém se rozpadal. U mnoha rodin existuje dvojitý komunikační systém, bránící jim vnitřně se sžívat s neromským obyvatelstvem, aniž by přitom ztráceli svoji romskou identitu. Do majoritní společnosti vstupovali po r. 1945 ještě ztotožnění se svojí komunitou a jejími základními normami, mezi něž patřila ochranná solidarita vůči neromům (*gádžům*). Byla to obživná solidarita, která je ztotožňovala s vlastním rodem a rodinou. Tento tradiční model hodnotové hierarchie se dostal do střetu s životním způsobem, hodnotami a zákony majoritního společenství, do kterého vstoupili a s nímž musí komunikovat a žít. Změny, vyvolané v 50. a 60. l. asimilačním procesem části Romů pod tlakem majoritní společnosti, vedly k deformacím jejich způsobu života a hodnot. Také lidové náboženství, pověry a magické praktiky se výrazně změnily. Zpředmětňování představ vedlo k pověřivosti, k pověřeným praktikám a různým magickým úkonům, jimiž si

Romové chtěli zajistit úspěch v nejrůznějších životních situacích, odvrátit nebezpečí, nemoc a bídu nebo přivolat lásku druhého. Náboženské cítění Romů je komplexem reliktních názorů animistických a křesťanských. Mnoho pověr se pojilo s dobou těhotenství. Ženy musely respektovat řadu příkazů a zákazů, např. nenosily korále (*mirikle*) na krku, protože dítěti by se mohla prý zamotat okolo krku pupeční šňůra. Viděla-li budoucí matka oheň, nesměla se chytit za břicho, aby dítě nemělo na tváři tzv. oheň (pověra na základě magie podobnosti). Od narození dítěte se uplatňovala víra v ochranné amulety (červená stužka nebo na ruku navlečená řada červených korálků, *lole pantlika, miriklore*). Ve 2. polovině 20. stol. spolu s prohloubením křesťanské víry pověry postupně ustupovaly. Většina Romů dává křtít své děti, uzavírají církevní manželství a křesťansky pochovávají své mrtvé. Jejich víra je však specifická. Zatímco v hmotné kultuře jde o podstatné změny v souvislosti s proměnami způsobu života, v duchovní kultuře je přirozený proces vývojových změn mnohem složitější a pomalejší. – Nejvýraznější pozitivní hodnotou a bohatstvím romského etnika je folklor (slovesný a hudební) a výtvarná tvorba. Autentický folklor se zachoval v epických baladách, v táhlých sociálních a milostných písních, v čardáších a čapáších; zároveň se rozvíjí nová folklorní tvorba. Dochází také k rozvoji nové umělecké tvorby, jsou vydávány knihy a časopisy (v češtině i romštině). V 90. letech 20. stol. vzrostl počet romských spisovatelů, básníků, výtvarníků a dalších umělců, souborů a hudebních skupin. V. t. Romové.

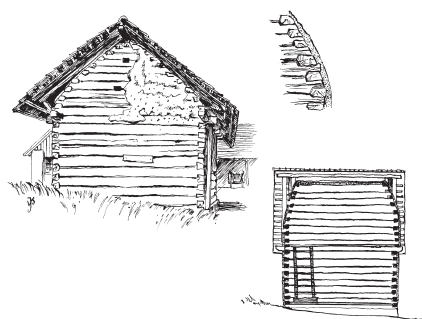
Lit.: V. Lesný: *Cikáni v Čechách a na Moravě*. NVČ 11, 1916, s. 193–216; V. Štampach: *Základy národopisu Cikánů v ČSR*. NVČ 23, 1930; M. Hübschmannová: *Romské pohádky*. Praha 1973; E. Davidová – J. Gelnar: *Romane gila. Antologie autentického cikánského písňového folkloru*. Praha 1974; E. Davidová – J. Žižka: *A letelepedett cigányság népzeneje Csehszlovákiában – Folk Music of the Sedentary Gypsies of Czechoslovakia – Lidové písně usedlých Cikánů-Romů v Československu*. Budapest 1991; E. Lacková: *Rómske rozprávky (romane paramisa)*. Košice 1992; B. Daniel: *O starém romském kovářství*. In: *Bulletin Muzea romské kultury I*. Brno 1992, s. 5–7; M. Bársóny: *Tradícia rómskych remesiel*. Bratislava 1993; D. Holý – C. Nečas: *Žalující píseň*. Strážnice 1993; *Bibliografie romistické literatury*. Olomouc 1994; E. Davidová: *Cesty Romů – Romano drom 1945–1990. Změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Olomouc 1995; E. Davidová a kol.: *Černobílý život*. Praha 2000; E. Davidová: *Dúral me avilen – výbor z olašské písňové poezie*. Praha 2000. [ed]

Rosa, zlidovělá protireformační slavnost konaná v Sedlčanech na Boží hod velikonoční, inspirovaná výročním údajem porážky, již uštědřili obyvatelé města Janu Žižkovi 1420 na úsvitu za ranní rosy. Slavnost byla zrušena 1789, i na začátku 21. stol. však přežívá v paměti místních obyvatel a v regionální literatuře. Na umělý původ R., na souvislost názvu s heraldickou rožmberskou růží a podobnost s Novým svátkem v Plzni upozornil S. Polák, který její autorství připisuje jezuitům. – Slavnost měla

následující průběh: kolem půlnoci ze soboty na neděli se sedlčanští měšťané a vesničané z okolí shromáždili pěšky i na koních na Cihelném vrchu a na lukách nad Vyšehradskou branou a zbytek noci strávili zpěvem a modlitbami. V 9 hodin ráno se vydali do města v průvodu představujícím vojsko, vyzbrojeni praporem a starou hákovnicí, uchovávanou na radnici a pocházející údajně z husitských válek. Jako transparent s sebou vezli (patrně posměšné) vyobrazení Žižkovy roty a zpívali za doprovodu bubnů, polnic, lesních rohů a hobojů. Město je přivítalo zvukem trub a kotlů. Mladíci předváděli improvizované a nevázané válečné scény na koních. Před mariánskou sochou na náměstí se účastníci pomodlili a jeden z měšťanů na koni a s obnaženým mečem v ruce pronesl květnatou promluvu jako díkůvzdání za památné údajné vítězství. Tato civilní část slavnosti vyvrcholila střelbou z několika hmoždířů. Následovaly církevní obřady uvnitř kostela s velikonoční liturgií. Sváteční odpoledne strávili měšťané v procesí směřujícím nad město ke kostelu zv. Církevička, který lidová tradice označuje za útočiště katolíků pronásledovaných v době reformace. U mariánského sloupu na náměstí slavnost končila.

Lit.: S. Polák: *Sedlánská slavnost „Rosa“*. Příspěvek k poznání protireformační ideologie. VSP 16, 1979, s. 5–22. [lp]

rostlinné motivy viz fytoromorfní motivy



Roubený klenutý sroubek. Kokšín (Klatovsko)

roubená konstrukce, stavební technika vytváření stěn z kmenů jehličnatých, popř. listnatých stromů (*kuláčů*) nebo z trámů vodorovně na sebe kladených a v rozích spojených plátováním různého druhu. R. k. je nejjednodušší vazba, užívaná již ve středověku, která vyniká přesahem zhlaví (nepravidelně špičatým po kácení stromů sekerami nebo ukončeným pilou). Později z lidových staveb mizely přesahy trámových zhlaví a nároží byla zarovnáována do hrany, přičemž se užívalo různých typů vazeb podle dobových a krajo- vých zvyklostí. U dochovaných roubených

domů připomínají starobylé způsoby vazeb přesahy zhlaví alespoň na spodních a hl. horních věncích stěn. Nejrozšířenější a dlouhodobě užívaná byla rohová vazba *na rybinu*, u které se při bočním pohledu konec každého trámu tvarem podobá rybinu ocasu. Složitější způsob, který do vesnického prostředí proniká až v 18. stol., představuje vazba *na zámky*, systém nahrazující šikmé plochy soustavou kolmo zalamovaných vodorovných

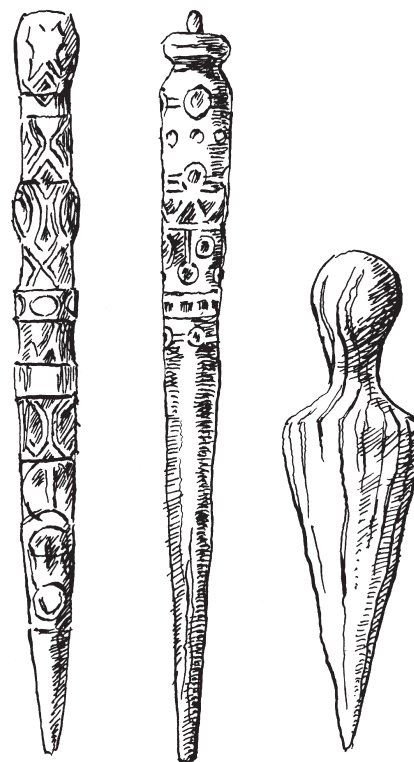
a svislých plošek. Ke zpevnění vazby se užívaly svislé čepy, propojující v dlabaných nebo vrtaných jamkách sousední trámy. Roubilo se především z rovného jehličnatého dřeva, u obytných staveb se upřednostňovala jedle. K roubení se užívaly celé a půlené *kuláče* i ze dvou stran či úplně hraněné trámy, opracované tesařskou sekou zv. *širočina* (od přelomu 16. a 17. stol. i rámovou pilou). V nížinách, zvl. ve středním Polabí, se nejpозději

od 16. stol. roubilo také z tlustých štípaných dubových fošen zv. *trhanice* (tloušťka 8–16 cm, výška 25–60 cm a délka 4–12 m). – Pod základní trámy se alespoň do rohů kladly ploché kameny, mezera mezi se vyplnila podezdívkou z lomového kamene. Trám kladený na podezdívku tvořil současně práh domu. Při uhnití se spodní trámy vyměňovaly *podvažováním* stavby. R. k. stěny domu je členěna sloupky k vsazení dveří a oken či k vydělení vnitřních prostorů. Spáry (skuliny) mezi trámy se vyplňovaly slaměnými *rulíky* namočenými v rozdělané hlíně (*kalu*), *nabíjely se* mechem, pilinami a zamazávaly se hlínou smíšenou s plevami, nasekanou slámou apod. Méně plynulé spáry se před vymazáním vyplňovaly tenčí *tyčovinou*. Vyplněné spáry potažené mazaninou se v interiéru bílily či jinak barvily (na Chodsku černily). V Podkrkonoší, na Vysočině i jinde se bílily i zvenčí. Velmi se dbalo na ochranu roubení: stěny se konzervovaly volskou krví, napájely sloučeninou lněného oleje a loje, později se natíraly fermeží či pokrývaly barevným nátěrem. Od 2. poloviny 18. stol., kdy se stále důrazněji obnovovaly zákazy stavět domy ze dřeva, se mimo horské oblasti roubení staveb maskovalo obílením nebo omítáním *do kožichu*. Někde se srubové domové stěny obkládaly šindelem či břidlicovými taškami, aby byly chráněny před nepřízní počasí. – R. k. náležela k nejužívanějším už ve středověku, a to nejen ve vesnickém prostředí. Archeologové našli důkazy r. k. s přesahy v rozích z 9. až 12. stol. na Levém Hradci, v Kouřimí, na Pražském hradě, v Praze-Ungeltu, v Hradisku u Zlína i jinde. Z vrcholně a pozdě středověké vesnice v č. zemích dosud nebyly nalezeny přímé archeologické doklady r. k., ale řada konstrukčních relikvů prokazuje její existenci (Konůvky na Vyškovsku). Mazanicové otisky dokládají, že se užívaly jak *kuláče*, tak otesané trámy. Používání r. k. dokládají také středověká vyobrazení (*Velislavova bible*, kolem 1340). Vzácný ikonografický doklad r. k. byl objeven při odkrytí velké nástěnné malby z r. 1490 v tzv. Zelené světnici na hradě Žirovnici, kde je roubená stavba situována k potoku (patrně mlýn); charakteristická je sedlová střecha zřejmě pošíta doškem a symetrické členění průčelní stěny s okny (přesahy trámů na nárožích nejsou průkazné). Aeneas S. Piccolomini se v *Kronice české* zmiňuje (k r. 1434) o stodolách zhotovených z plotů a dřevěných srubech omazaných hlínou. Anglický cestovatel Fynes Moryson našel v Praze 1591–1593 domy sroubené z celých kmenů. – V recentním materiálu se r. k. jeví jako nejužívanější ze všech dřevěných konstrukcí; ve větší či menší míře se vyskytovala téměř na celém území Čech, Moravy a Slez-

ska a v lidovém stavitelství se jí užívalo ještě v 1. polovině 20. stol. V. t. dřevěné stavby.

Lit.: H. Phleps: *Der Blockbau*. Karlsruhe 1942; V. Mencl: *Lidová architektura v Československu*. Praha 1980, s. 207–512; LA, s. 36–39, 120, 184–187, 230–233, 234–235; P. Vařeka: *Konstrukce středověkého vesnického domu v Čechách a na Moravě (10.–15. století)*. ČL 81, 1994, s. 185–200; J. Škabrada: *Lidová architektura*. Praha 1996, s. 77–79. [jv]

roubík 1. dřevěné nářadí všeobecně v minulosti užívané k utahování zavázaných povřísel na snopech při sklizni obilí, druhotně i k odebrání hrstí obilí za sekáčem. Nářečně se nazývá *knutel* (jihozáp. a záp. Čechy), *knutel* (Morava), *roublík* (Horácko), *róbl* (Haná, Brněnsko) či *vrúbl* (vých. Morava). Nejstarší datované roubíky jsou doloženy z 18. stol. R. měl tvar oblé, někdy i hranaté tyčky, obvykle 40–50 cm dlouhé, zhotovené většinou ze švestkového, řídkěji hruškového, ořechového nebo jasanového dřeva, ručně či na soustruhu. Jeden její konec byl zúžený do špičky, druhý sloužil jako držadlo (byl rozšířený, někdy i zvýrazněný profilací a opatřený poutkem), které se při práci navlékalo na zápěstí. Pracovaly s ním ženy, ale někdy i muži vazači. R. byl obvykle nezdobený, lze se však setkat také s roubíky vyřezávanými (řezba půlkulatým dlátem, vruborez, drážkování), vylévanými cínem nebo olovem, vybíjenými mosazí či cvočky (časté zvl. ve středních Čechách), vykládanými perletí. Ve výzdobě převažovaly geometrické, u vybíjeného dekoru též rostlinné motivy a symbolika (srdce). Případné vročení, iniciály nebo jméno majitelky bývaly



Dva roubíky a zahradnický roubík z Lomnicka

rovněž provedeny vybíjením. Výzdobné techniky byly často kombinované. Zdobené roubíky dívky dostávaly darem od svých chlapců; 2. kolík (např. k hloubení otvorů pro sazenice); 3. krátký klacek vkládaný do tlamy zvířat a zabraňující jejímu zavření nebo širšímu otevření, např. proto, aby tele nesálo mléko na pastvě, aby husy nezobaly obilí; 4. obecně předmět k zacpání úst.

Lit.: ESJČ, 1971; H. Šenfeldová: *Lidové techniky zdobení dřeva*. Praha 1984; V. Vondruška: *Slovník starého zemědělského nářadí, nástrojů a strojů (1750–1914) I-II*. Roztoky u Prahy 1989. [zt]

rouška, šatka, plínka – dlouhý obdélníkový pruh bílého plátna k ovíjení ženské hlavy. Řadí se k nejstarším součástem lidového oděvu, srovnatelným s archaickými typy oděvu jiných národů. Od 19. stol. je užívanější název *šatka*, přejatý z východomoravských nářečí, tj. z území, kde se vyskytovala nejdéle. V Čechách se dochovala málo, zřejmě se přetvořila ve vínek, proužek textilie, obvykle vyšitý, vázaný kolem hlavy jako součást dívčího svátečního oděvu nebo k převázání ženského čepce. R. se udržela např. na Chodsku pod názvem *plínka*. Proužek plátna, na konci s geometrickou výšivkou a krajkou, se vázal kolem čepce (*koláč*). R. nosila i děvčata. Také ozdoba hlavy dívk z Netolicka na počátku 19. stol. byla bližší r. než vínku. Na Litomyšlsku se nosila r. delší, honosnější, na konci krémově vyšitá rostlinným vzorem, zakončená paličkovanou nebo šitou krajkou. V polovině 19. stol. se do ní strojily už jen starosvatky a nevěsta při čepení. Ze záp. Moravy je doložena r. nezdobená, úzká a krátká, nošená svobodnými i vdanými ženami (votivní obraz z Hlubokých Mašůvek na Znojensku 1695, Korrompayův obraz Božího těla z Brna z poloviny 18. stol.). Do počátku 19. stol. se na jihozáp. Moravě a na Znojensku r. dochovala jen u vdaných žen, převazovaná přes čepce. V německém ostrovu na Jihlavsku byla r. překládána na polovinu a lemována krajkou. Podobná byla na úzko skládaná r. z německého výškovského ostrůvku, vázaná přes čepce (v poslední fázi se uplatňovala jen o svatbě). Se zdobením r. souvisí vývoj křížkové výšivky. Na Hané je r. dokumentována ještě na počátku 19. stol. (zmizela před r. 1830). Vdané ženy ji nosily již méně, ještě 1786 si ji podle Hankeho z Hankensteina vázaly Hanačky kolem čepce. Jak dokazuje rytina J. Freundta (1750), byla vyšita černým hedvábím. Méně častá byla krémová výšivka, na severu (kolem r. 1800) i bílá. Výšivka se umísťovala i nad čelem. Vzadu se r. převazovala červenou stužkou. Kolem r. 1814 patřila r. na Draňanské vrchovině k dívčímu oděvu. Byla naškrobená, bílá nebo silně namodřená, složená na polovinu šířky a lemovaná krajkami. Na území Ždánického lesa se udržela do poloviny 19. stol., vyšívána (podobně jako na Kyjovsku) černě a žlutě. Na Valašsku se jí říkalo *ruška* a byla na koncích střídavě zdobená výšivkou.

V 1. polovině 19. stol. byla ukončena krajkou, nedlouhá, úzká, aby bylo vidět čepce, kolem něhož byla ovázána. Na kvaši ze sbírky MZM (1814) se nachází i *kuklénka (křupka)* z luhačovického panství, bílá, nad čelem nejasně zdobená modrým proužkem (krajkou či obarveným tylem), vzadu je vidět vlající modrou a bílou stuhu. Také v Komně na Slovácku se nosila r. z lehké bílé látky nebo tylu, žlutě vyšitá, i dvakrát obtočená kolem hlavy. Je zde zřejmá souvislost s krojem na slovenské straně hranice. V karpatské části Slovácka lze vydělit dva druhy šatek. První skupinu, přimykající se ke Slovensku, spojuje geometrická výšivka různých barev a technik; v každé vesnici byla jiná zvyklost nošení. V Březové byla šatka součástí pentlení již od druhé ohlášky nevěsty, jinak se do poloviny 19. stol. nosila v létě každou neděli do kostela. Ve Strání se o třetích ohláškách a o svatbě nosil *ručník*, přeložený a svázaný v týle, šatka pak 14 dnů po svatbě, na čtyřikrát složená, velmi úzce uvázaná přes čepce. Také na Kopicích se skládala *na úzko* a byla součástí pentlení. Nejznámější jsou šatky z Horňácka. Z Nové Lhoty se dochovalo několik částí z 18. stol., vyšitých pestrým hedvábím složitými technikami, lemované třásněmi pestrého hedvábí. Dochovaly se díky tomu, že se vždy znovu přišívaly k novému plátnu. Pův. byly úzké, později se konce sešily a na protějšek se vyhledaly další s podobnou výšivkou. Starší šatky z ostatních vesnic Horňácka měly také barevnou nebo krémovou výšivku, později žlutou až oranžovou. Tyto výšivky byly vysoko ceněny a hledala

se kontinuita od renesance. Na tanec se ovazovala (*bore konce*) kolem hlavy šatka jednodušeji vyšitá, modro- nebo černostrakatá, aby při tanci nepřekážela. Tyto šatky se dochovaly v oděvu až do 20. stol. Na Uherskobrodsku, Uherskohradištsku a Veselsku byly na koncích zdobeny černou hustou drobnou vrkúčkovou výšivkou se zjednodušenými kyticovými motivy nebo hvězdicemi. Výřezová výšivka sem pronikala výjimečně. Tyto šatky, stejně jako horňácké, se lemovaly nažloutlou kopřivovou krajkou. Nosily se do poloviny 19. stol. a také se k tanci ovazovaly kolem hlavy. Přejedem k šatkám v rovinné části Slovácka jsou mutěnicko-hovoranské, s černou nebo krémovou jemnou geometrizovanou výšivkou. Nejznámější šatky druhé skupiny jsou roušky z Podluží. V 1. polovině 19. stol. byly často datované a vyšívány podle předkreslení barevným nebo černým hedvábím, jemným rostlinným vzorem. Schéma kompozice převzaly ve zjemnělé podobě z interiérových textilií. V průběhu 1. poloviny 19. stol. se od ní oprošťovaly a přizpůsobovaly tvaru šatky, která se rozčlenila paličkovou vložkou na koncích ve velký obdélník. Pozoruhodné jsou tu i paličkové krajky (*ficle*). Na sev. a záp. Podluží je postupně nahradily šatky tylové. V novější době se šatky na Podluží vázaly o svatbách kolem čepců. Roušky bývaly patrně již na začátku 19. stol. nahrazovány složeným hedvábím, a to jen červeným (Jihlavsko, vých. Brněnsko), i červeným nebo zeleným (Záhlnice na napajedelském panství, Vizovice).

Lit.: J. Klača: *Lidové kroje na moravském Slovensku*. Moravské Slovensko I. Praha 1918, s. 97–252; J. R. Bečák: *Lidové umění na Hané*. Velký Týnec u Olomouce 1941; R. Jeřábek: *The Oldest Documentary Evidence of Folk Textile Art from the Region of the White Carpathians*. SPFFBU F 10, 1966, s. 83–90, obr. 33–34 v příloze; M. Ludvíková: *Lidová výšivka na Podluží*. Uherské Hradiště 1982; J. Mátlová-Divoká: *Horácký kraj z Telečska, Dačicka a Třeštska*. Jihlava 1983; M. Ludvíková: *Moravská lidová výšivka*. Brno 1986; M. Ludvíková: *Lidová výšivka bývalé německé menšiny na Kravařsku a na Vyskovsku*. FE 23/24, 1989/90, s. 51–79; J. Langhammerová: *Lidový oděv v českých zemích*. ESMR III, s. 54–55. [ml]

rovnodennost, z astronomického hlediska doba, kdy Slunce vstupuje do roviny rovníku. Stojí-li Slunce okolo 21. 3. na tzv. jarním aequinoštiálním bodě, tj. na průsečíku rovníku a ekliptiky (roviny proložené skutečnou roční dráhou Země kolem Slunce), vychází přesně na východě a zapadá přesně

na západě. V tomto bodě vystupuje nad rovník tak, že polovina jeho dráhy leží nad obzorem a druhá polovina pod obzorem, což znamená, že den i noc jsou v tomto dni na celé zeměkouli stejně dlouhé: nastává jarní r. Obdobně se děje okolo 23. 9., kdy Slunce na podzimním aequinoctiálním bodě sestupuje pod rovník a den i noc jsou rovněž stejně dlouhé: nastává podzimní r. – Jarní r. měla pro člověka od pradávna nesrovnatelně větší význam než r. podzimní, neboť zahajovala období, kdy den začal být delší nežli noc, což člověk odedávna pociťoval jako stvrzení dlouho očekávaného konečného vítězství světla nad tmou, života nad smrtí. V zemědělských civilizacích znamená období okolo jarní r. počátek nového hospodářského roku. *Jarní novoročí* se už od dob prehistorických slavilo jako nadějný příslib dalšího pokračování života, které se lidé snažili zabezpečit pilnou prací i prostřednictvím různých iracionálních praktik, souvisejících často se starobylými kulty Slunce a Měsíce i s kultem zemřelých. O mimořádném významu jarní r. svědčí také skutečnost, že právě s ní byla spojena oslava Kristova vzkříšení. V. t. koleda, obchůzka, kult zemřelých, Květná neděle, magie, pomlázka, Smrtná neděle, Velikonoce, vynášení smrti.

Lit.: A. Václavík: *Jarní obyčej na Valašsku*. In: Lidová kultura východní Moravy. Gottwaldov 1960, s. 11–37; A. Adam: *Liturgický rok*. Praha 1998. [zm]

Rozálie, zv. Palermská (kolem 1100 Sicílie – kolem 1160 Palermo), svěťice. Žila snad jako poustevnice a zemřela na palermském kopci Monte Pellegrino; její pozůstatky tam byly údajně nalezeny 1624 v jeskyni. Zobrazována je zpravidla jako polopostava ověšená růžemi, s atributy kříže, lebky, řetězu na těle a věnce bílých růží. Je uctívána hl. v Rakousku a Bavorsku jako patronka proti moru. V českém lidovém umění je zastoupena jen ojedinělými volnými plastikami a malbami na skle, v populární grafice tzv. svatými obrázky, většinou barvotiskovými.

Lit.: M. Zender: *Volkstümliche Heiligenverehrung*. Atlas der deutschen Volkskunde NF, Erläuterungen 1. Marburg 1959, s. 209; V. Schaubert – H. M. Schindler: *Rok se svatými*. Kostelní Vydří 1994, s. 361–362. [rj]

rozcestí viz křížné cesty

rubáč, v oblasti zásahu karpatské kultury ženský spodní oděv bez rukávů, nošený místy ještě do poloviny 20. stol. jako základní součást určitého typu kroje, pod který se nebrala dlouhá košile. R. se oblékal

na nahé tělo jako jediný kus prádla. Skládal se ze dvou částí: z úzké, vzadu v pase trochu nabrané sukně (*rubáč, spodník, podolek*) a z rovného pruhu přišitého v pase, zpevňujícího hrudník a dosahujícího do podpaží (*oplečí, oplěčka, oplíčko, oplečko, stonek*). Oplečí těsně přiléhalo k tělu, později se zavěšovalo na jednu či dvě tkanice (*tráček, trháček, prorámka, prorámčice*). Pův. to byl jen odtržený pevný okraj plátna. Spodní část r. se obvykle šila ze dvou šířek hrubého (pačesného, koudelného) lněného nebo konopného plátna, oplíčko bylo z jemnějšího plátna, měkčí činovati nebo podloženého cvilichu. Pokud bylo zčásti vidět pod rukávci, užívalo se většinou červeně protkávané ozdobné tkaniny. R. si ženy i dívky obvykle samy ručně šily, tkanina se nestříhala, ale po starém způsobu trhala (slovní základ *rub* značil ve stč. *urubnutý*, tj. trháním z celku získaný díl plátna). – V 10. až 12. stol. byl r. součástí mužského i ženského oděvu, v pozdějších dokladech se píše o r. jako o oděvu všech společenských vrstev (dokonce kněží). Tomáš Štítný a Jan Hus označovali r. jako prostý oděv selek nebo venkovských služek, ženami ve městech opuštěný. Byl to dlouhý volný šat s rukávy k zápěstí. – Na Slovácku i jinde na vých.

Moravě děvčátka v létě běhávala jen v r., také dospělé dívky a ženy chodily po domě ve všední letní dny pouze v r., rukávcích a fěrtušku, fěrtoch oblékaly pouze na neděli (mělo-li děvče na Hané spodní sukně delší než vrchní, smáli se jí, že *má sobotu delší než neděli*). – V různých krajích se rubáče odlišovaly ve střihu, vzhledu a především v názvu. Na Hané *trhačena* sahala do půli lýtek, nahoře jen pod prsa a paže a byla zavěšena na *trháčky*. Přes ni se oblékalo oplečí. Oddělená oplíčka jako svrchní součást oděvu se nosila i v okolí Brna, Lanžhota apod. Kolem Kobylí a Rakvic byl r. v oblíbě (netrhal se) ještě na počátku, na Horňácku ještě na konci 20. stol. Na luhačovickém Zálesí se r. (*robská šata, šatina, rubanka, rubaňa, rubačisko*) už v 90. letech 19. stol. zaměňoval za *podolkovú košulu* s kratičkými rukávky a hrubším podolkem. Na Valašsku r. zvolna nahrazovala košile a *spodnice* (hl. z barchetu). V okolí Hodslavic a Starého Hrozenkova měl konopný r. tvar pytle (*měch*); alespoň na výšku dlaně musel přesahovat svrchní oděv. V těšínském Slezsku klasicky dělený r. nosily starší ženy ještě v polovině 20. stol. (*časnocha*). V některých krajích se z rovného, vpředu otevřeného oplečí s nárameníky a vykrojenými průramky vyvinul jednoduchý, rovný živůtek spojený se sukní. Celek byl pak na Moravě zván *leknica*, v Čechách *voblečka* (Chodsko), tvořící přechod ke *kanduši* (Pošumaví). – R. byl velmi trvanlivou oděvní součástí, vydržel několik roků a ani při těžké rolnické práci se netrhal. Měl však i nevýhody: od koudelného plátna mívaly ženy do krava odřené nohy a podpaží. Na nářky choulostivějších žen odpovídaly starší: *Jen ať rubáč dře a tělo trpí, zaslouží si to, protože je hříšné!* R. nesvlékaly ženy ani na noc, odložily jen sukni nebo zástěry a uléhaly v r., rukávcích i čepci. Byl považován za velmi intimní kus oděvu, ani manžel v něm nesměl ženu vidět; r. dívky ukrývaly a vypraný věšely tak, aby nebyl nikomu na očích. R. hrál úlohu v milostných kouzlech, měl léčivou moc a pomáhal mužům i dobytku od uhranutí. Hospodyně nebo děvečka oděná pouze v r. obcházela nově zakoupené dobytče, právě svlečeným r. potírala zvíře, které churavělo. Volům se r. omotávaly rohy, aby dobře prospívali a netrkali. – R. je oblíbeným motivem řady moravských lidových písní.

Lit.: A. Šebestová: *Lidské dokumenty*. Olomouc 1900, s. 171; Č. Zíbrt: *Dějiny kroje v zemích českých od nejstarších dob až po války husitské*. Praha 1892; Z. Winter: *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy*. Praha 1893; L. Nie-

derle: *Život starých Slovanů I/2*. Praha 1913, s. 443–445, 478–481; J. Klvaňa: *Lidové kroje na moravském Slovensku*. In: *Moravské Slovensko I*. Praha 1918, s. 97–252; A. Václavík: *Luhačovské Zálesí*. Luhačovice 1930, s. 150; R. Bečák: *Lidové umění na Hané*. Velký Týnec u Olomouce 1941, s. 117; D. Stránská: *Lidové kroje v Československu I. Čechy*. Praha b. r. [1949], s. 10–13; I. Stolařík: *Hrčava*. Ostrava 1958, s. 125–126; E. Urbachová: *Lidový kroj na Vsetínsku*. Vsetín 1980, s. 30; J. Langhammerová: *České lidové kroje*. Praha 1994, s. 57. [ap + red.]

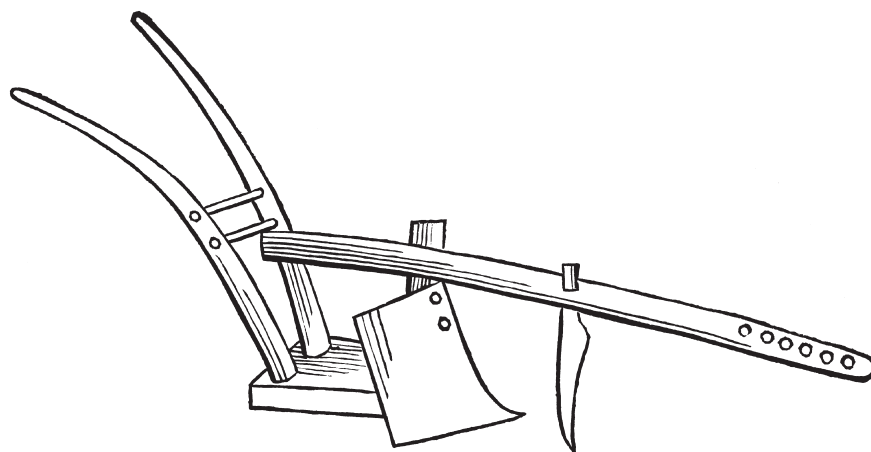
rubáš, šat pro mrtvého (muže, ženu i dítě) do hrobu. Jednalo se o volné, až po paaty sahající prosté roucho, u krku zapnuté a nabrané do pásku nebo s přehrnutým límečkem, s rukávy až k zápěstí, ale také o dlouhou košili bez ozdob s dlouhými rukávy. R. se šil z bílého plátna. – R. patří pův. mezi nejstarší součásti lidového oděvu (volný spodní šat, přes nějž se oblékala svrchní suknice). K nejstarším dokladům o odění mrtvého patří biblická scéna Jakubovy smrti ve *Velislavově bibli* (kolem r. 1340). Mrtvý je zavinut do umrlčí plachty, pruhu bílého plátna kryjícího i hlavu. Na jiném vyobrazení z té doby je nebožtík na mářách oblečen v dlouhé košili s úzkými dlouhými rukávy, dosahující ke kotníkům, a s čepicí na hlavě. V písemných pramenech z 15. stol. se občas vyskytuje zmínka o r. nebo *čechli* do hrobu, avšak bez bližšího popisu. Zemřelý Václav IV. byl pohřben v r., jinak bývali čeští panovníci oblékáni při pohřbu do královského roucha. Šlechta a měšťané byli pohřbíváni v šatu, v němž běžně chodili, r. byl tedy vyhrazen pro chudšího člověka. V 16. stol. se mrtvolý často zašivaly do pláten a suken. R. se míní vždy bílý šat, ale ve známé lidové písni dal zámožný Turek své mrtvé milé ušít r. z růžové dykyty. Podle J. Jindřicha byl na Chodsku r. vzadu nesešitý. V 18. a 19. stol. se mrtví ukládali do rakve v r. z bílého plátna nebo kamrtuchu (Viktorka v *Babičce*). Při oblékání do r. se měl nebožtík oslovovat křestním jménem a žádat, aby podal ruku, nohu atd., tak ho bylo možno snáze obléknout. Věřilo se, že r. se nemá šít v neděli a zadním stehem, protože by mrtvý neměl v hrobě pokoje. Bylo třeba vyvarovat se jakýchkoliv uzlíků, které by nebožtíka v zemi tlačily a mohly by mít pro něho a pro pozůstalé i jiné zlé následky. Zbytky plátna z r. (a také jehly, nůžky) se musely dát nebožtíkovi s sebou, jinak by se pro ně vracel. Šátek, jímž měl podvázanu bradu, se doporučovalo schovat si pro štěstí. – Na j. Moravě se v poslední třetině 19. stol. již v r. nepochovávalo.

Mrtvé děvčátko i svobodná dívka měly mít rozčesané vlasy, ale bez věnečku, ten jim na ně vložil Panna Maria. Žena byla uložena do rakve zavítá, vlasy měla zapletené a zakryté čepcem (dříve bílou vyšívávanou šatou), bělavé sváteční šaty a černou zástěru. Muž byl oblečen do bílé košile a bílých spodních gatí, dítě jen v čepičce a košilce, přes niž děvčátko ještě uvázali zástěru. V jiných krajích bylo oblečení do rakve obvykle sváteční, v pozdější době se stále více užívala černá barva. Svobodný mládenec býval ustrojen jako ženich, dívka v bílých svatebních šatech jako nevěsta. Také staří lidé byli často pohřbíváni ve svátečních (svatebních) šatech, které si obvykle sami určili a za tím účelem chránili. Na venkově mívali oděv do hrobu uchystaný v uzlíku. Nebožtík se překrýval pruhem plátna, oděvací plachtou, úvodnicí apod., podle doby a krajových zvyklostí.

Lit.: K. J. Erben: *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha 1864; Č. Zíbrt: *Dějiny kroje v zemích českých od dob nejstarších až po války husitské*. Praha 1892; Z. Winter: *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy*. Praha 1893; A. Šebestová: *Lidské dokumenty*. Olomouc 1900; K. Procházka: *Lid český s hlediska prostonárodně-náboženského*. Praha 1910; A. Žalud: *Česká vesnice*. Praha 1919; D. Stránská: *Lidové kroje v Československu I. Čechy*. Praha b. r. [1949]; J. Jindřich: *Chodsko*. Praha 1956; O. Nahodil – A. Robek: *České lidové pověry*. Praha 1959; J. Petráň a kol.: *Dějiny hmotné kultury I/1*. Praha 1985. [ap + red.]

ruchadlo 1. záhonový pluh, vynalezený bratranci Veverkovými v Rybitví na Pardubicku v l. 1824–1827. R. uložené v *Národním zemědělském muzeu* (i. č. 321) má dřevěný hřídel, plaz, slupici, dvě rekonstruované kleče vzepřené dřevěnou rozpěrou a železnou kovanou radlici. Dřevěná plužňata (i. č. 322) r. mají stejně velká kolečka pobitá železnými

ráfy. Houžev a potykač jsou železné. Rovný dlouhý hřídel (176 cm) s deseti otvory pro potykač je zpevněn železnými prstenci a železnými pásy. V hřídeli je též otvor pro potykač pro přepravu r. na vlačinách. Dřevěný plaz je 58 cm dlouhý, 15,5–19 cm široký a 5,5 cm tlustý. Naštípnutý plaz je zpevněn železným šroubem procházejícím vodorovně napříč plazem 16 cm za radlici. V zadní části je plaz rozvidlen do dvou patek, v nichž jsou zapuštěny kleče. Levá strana plazu je zpevněna kovaným úhlovým železem 58 cm dlouhým, průměrně 6 cm širokým, 4,5 cm vysokým a 4–5 mm tlustým. Rovněž pravá strana plazu je proti oděru při orbě zpevněna pásem železa. Na dřevěné slupici s otvory pro šroub k upevnění radlice je železný pás umožňující nastavení radlice do tří poloh. Radlice z kujného železa je na ostří 3,3 cm široká a ve střední části 36,5 cm vysoká. Potažní ruchadla při malé rychlosti (ve srovnání s traktorovou orbou) půdu dobře drobila, kypřila, promíchávala a také částečně obracela (ve srovnání s dřevěným záhonovým pluhem velmi dokonale). Záběr analyzovaných radlic kolísal v rozmezí 23–32 cm s optimální hloubkou orby 15–23 cm. – Ruchadla dobře orala v lehčích písčitéch nebo středních písčitohlinitých i hlinitých půdách. Poprvé bylo r. vystaveno na zemědělské výstavě v Praze 20. 5. 1833 jako *pluh zlepšený panem Kainzem*. Nejstarší zmínka o r. pochází od F. Ř. Polehradského (1830). V následujícím roce J. Langr publikoval článek *Ruchadlo – nový pluh český* (Čechoslav 1831, s. 50–51). Podrobný popis r. podává M. Seidl v kalendáři *Vlastivědné hospodářské společnosti* (1834). V témže roce podrobně referuje v *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* o r. nájemce dvora v Ruzyni V. Hoffmann, který dal 1831 zhotovit 16 kusů ruchadel podle vzoru z Opočna, neboť r. se



Nejstarší vyobrazení ruchadla (1832)

již dříve osvědčilo v Královohradeckém kraji. Upozorňuje na příbuznost radlice r. s radlicí trutnovského háku, která je též dobře dochována v mnohých českých muzeích. – Bratřenci Veverkové (rolník F., 1799–1849, a kovář V., 1796–1849) znali starý dřevěný záhonový pluh se čtyřúhelníkovou kostrou i trutnovský (tj. krkonošský či orlický) hák, z nichž jejich konstrukce r. vychází. Kainzovo zlepšení podle V. Hoffmanna spočívalo pravděpodobně ve způsobu upevnění krojidla. Významný konstruktér zemědělského nářadí F. Horský (1801–1877) sestrojil 1832 r. s nastavitelnou radlicí a ruchadlové radlice využíval při konstruování víceradličných hark, později různě zlepšovaných a doplňovaných. J. Kainz vystavoval v Praze 1834 též tříradličnou harku s ruchadlovými radlicemi a 1835 dvouradličné r. – Vynález r. přišel v době, kdy bylo zapotřebí orat hlouběji v souvislosti s šířením pěstování okopanin a nástupem intenzivnějšího způsobu pěstování rostlin. F. Horský v dalších letech využíval ruchadlové radlice i při konstrukcích kultivačního nářadí a secích strojů. Sestrojil sedm pluhů s ruchadlovými radlicemi, z nichž vynikalo zvláště r. s podrývákem (1853). R. se rychle šířilo pro vynikající vlastnosti i jednoduchost výroby, vesničtí kováři je postupně zdokonalovali a upravovali pro konkrétní půdní podmínky. Do poloviny 19. stol. bylo r. běžně rozšířeno v č. zemích, záhy též na Slovensku, v Maďarsku a mnoha dalších oblastech střední Evropy. Koncem 40. let 19. stol. začaly r. vyrábět české strojírní na zemědělské nářadí (např. lobkovická továrna v Jezeří na Mostecku v l. 1849–1864 zhotovila 566 ruchadel, tj. 56,8 % všech vyrobených oradel), později zahájily výrobu

r. i další továrny, z nichž vynikala továrna R. Bächera v Roudnici n. Labem. V téže době začaly ruchadla vyrábět také továrny na zemědělské stroje v Německu (H. F. Eckert v Berlíně 1848, W. Hamm v Lipsku). Vynález r. nebyl patentován; díky svým vlastnostem se r. obecně rozšířilo

ve středním a sev. Německu. – V Maďarsku bylo r. známo nejpozději v polovině 30. l. a ve 2. polovině 19. stol. náleželo k nejznámějším pluhům zahraničního původu. Ruchadla vyráběná německými továrnami záhy pronikla i na území Polska, do evropské části Ruska a na Ukrajinu, kde je v Kyjevě prodávala především berlínská firma Eckert. Ruchadla byla rozšířena též v Dolních Rakousích. F. Horský vystavoval r. na světových výstavách v Londýně (1851) a Paříži (1855). Cenným pramenem pro studium šíření r. ve střední Evropě je též sbírka originálů a modelů zemědělského nářadí, zvl. oradel, uložená v Německém zemědělském muzeu ve Stuttgartu-Hohenheimu. F. Šach (1968) zdůraznil význam r. pro konstrukci pluhů uplatňovaných v Americe při kultivaci prérí amerického středozápadu. R., úspěšné v půdních podmínkách střední Evropy, bylo pravděpodobně přivezeno do Ameriky přistěhovalci, popř. šířeno obchodem. – Termín r. byl všeobecně rozšířen v č. zemích od poloviny 19. stol. a byl běžný po celé 20. stol. pro skutečná ruchadla, ale též pro potažní pluchy s dřevěným hřídelem. Ruchadlová radlice se stala předlohou pro jeden ze dvou základních typů novodobých pluhů. Při slavnostním zahájení

34. světového mistrovství v orbě v Rakousku (1987) bylo r. hlavním exponátem; 2. lidový tanec ve střídavém taktu východočeské proveniencce, naznačující orání.

Lit.: F. V. Sova: *Vynálezci ruchadla*. Pardubice 1883; F. Šach: *Vývoj pluhu a české ruchadlo*. ČE 3, 1955, s. 37–45; E. Klein: *Die historischen Pflüge der Hohenheimer Sammlung landwirtschaftlicher Geräte und Maschinen*. Stuttgart 1967; J. Petráň: *K otázce světovosti jednoho českého vynálezu*. ČČH 15, 1967, s. 369–386; F. Šach: *Ještě k významu vynálezu ruchadla*. ČL 55, 1968, s. 275–284; *Vývoj mechanizace zpracování půdy a setí*. Sborník referátů z konference ČSAZ u příležitosti 150. výročí vynálezu ruchadla a 200. výročí vynálezu potažního řádkového secího stroje. Praha 1977; M. Friedman – Z. Tempír: *Studie pracovních ploch radlic moderních pluhů a historických oradel*. Praha 1989.

[zt]

rukávce, ženská plátěná košilka s nabíranými rukávy. Na všední den se r. šily z hrubšího, často domácího plátna, sváteční byly z materiálu trojí kvality (tílko z pevnějšího, rukávy z jemnějšího a límec z nejjemnějšího plátna) nebo byly celé z jemného kamrtuchu, véby apod. Střih měly dvojí: a) typ *pončo* se šil z pruhu přehnutého plátna a neměl ramenní šev. Nahoře byl vystřižen rovný otvor pro oblékání přes hlavu, rovně se přišily rukávy s klínkem v podpaží a nakonec límec. Byl rozšířen v Čechách, na záp. Moravě (*košilka*) a ve středomoravském přechodném území; b) typ *přítamkový* vznikl z ovjéného šatu s dílkem na ramenou, k němuž se přišily rukávy přímo nebo prostřednictvím vyšívání pásku. Vyskytoval se na Slovácku, Valašsku, Těšínsku

a na Hané. Zde i ve střední přechodné části Moravy byl rozšířen název r. Typ není omezen jen na Moravu, vyskytoval se i v záp. Čechách, na Chodsku, Střibřsku a Doudlebsku (opět pod názvem *košilka*). V nejjihnější části Slovácka, na Podluží a u moravských Charvátů, se vyskytovala varianta tohoto typu, r. raglánové: nahoře byly prodlouženy až ke krku, takže se na rameni všívaly mezi přední a zadní díl tílka. V 18. stol. bývaly rukávy této oděvní součástky dlouhé až k zápěstí, stažené a ukončené kanýrkem s výšivkou nebo krajkou (*tacle*, *kadrle*). Podvazovat rukávy červenou stužkou bylo zvykem v rokoku (Prácheňsko, severozáp. Morava a Slezsko). Během dalšího vývoje se rukávy rozšiřovaly a zkracovaly. Bez taclí se nosily od Poličska (název *horácké* oproti *čecháckým* s taclými) a Jihlavska přes část Dražanské vysočiny k Hané. Tam byly ukončeny páskem (*límečkem*), který byl ve svátek široký a vyšíváný. Jinde byly *tacle* jen nepatrné, např. na moravskoslovenském pohraničí. Zvláštní úpravu (zúžení nad loktem a pak rozšíření) měly rukávy v Kunovicích, na Strážnicku a v severovýchodní části Hané. Ve 2. polovině 19. stol. se začaly r. silně škrobit a různě tvarovat (Chodsko). Ve středních Čechách se jemné sváteční r. podvlékaly všedními, aby rukávy držely balonový tvar. Nejsložitější úpravu škrobením, skládáním a tvarováním měly rukávy na jihových. Moravě. Zvláštními střihy a úpravou se odlišovaly i jednotlivé vesnice. Postupy byly pracné a celek nepraktický, předcházející zánik kroje. Např. ve Vlčnově se r. šily z moderného, do tuha škrobeného a leštěného

tzv. brněnského plátna, složitě se skládaly a mohly se nosit jen do ušpinění. Pak se výšivky odpáraly a přešily na r. nové. Na Ostrožsku a Veselsku se pod rukávy připevňovaly velké podložky vycpané senem. Např. se vyšívaly v Rohatci a na Hornácku. R. typu *pončo* chyběl zprvu rozparek a u krku se stahovaly šňůrkou. V 18. stol. měly hluboký výstřih, který se na počátku 19. stol. zúžil ke krku. Aby lépe padly, všíval se někdy na ramena malý trojúhelníček. Vpředu byly rozstřížené jen tehdy, když se u krku všívaly do pásku, přednice byly zdobeny sámkou či výšivkou. Přítamkové r. byly vpředu rozstřížené vždy. Výšivka bývala hlavně na pásku na ramenou (podobně na Chodsku, Střibřsku a Doudlebsku). Lze ji tak najít i u prvního typu, a to na Blatech

a Kloboucku-Ždánicku. Na Litomyšlsku, Hřebečsku a luhačovickém Zálesí se výšivka lomila ještě směrem dolů. V karpatské části Slovácka byla zdobena výšivkou i přednice. U krku se r. svazovaly šňůrkou, stužkou, na počátku 19. stol. se používala i zvláštní spínátka: kovová na Chodsku, Náchodsku, Jihlavsku, na severových. Hané a na Valašsku (*kotula*, hl. z perleti). Na Kyjovsku a Bojkovicku to byl *špendlík*, na Kopanicích se kupovala levná brožka. Význačnou součástí rukávců byl límec (*vyjkladek*, *výložka*, *grézl*, *krejzl*, *obršlák*, *placák*). V západní části Moravy a na Hané byl zvlášť nabíraný, přišitý i upravený, zdobený krajkami a výšivkou. Patřil k nejnákladnějším reprezentativním částem nejen rukávců, ale i celého oděvu. Upravoval se různě, stavěl se, pokládal, vlivem nošení šátku na krk mohl být skrytý nebo zcela zanikl. Na vých. Moravě se límci říkalo *obojek*. Od severu počínaje Těšínskem byl stojatý a pokrytý výšivkou, místy se přehnul a zdobil ještě krajkou. Na Hornácku a na j. Slovácku byl velký obdélníkový, kromě Hornácka nepříšitý, zdobený rovněž výšivkou a krajkou. Vznikl zvětšením přeloženého límečku nebo opožděným barokním vlivem. – R. patřily do sestavy letního oblečení. Během 19. stol. se jevily jako méně vhodné pro vdané ženy. Zůstávaly součástí oblečení dívek, zejm. k tanci. Vdané ženy oblékaly přes r. různé kabátky, a tak se rukávy r. musely změnit. Zprvu zůstávaly dlouhé, ale zúžily se a stříhaly šikmo (chodské *pistulky*, hanácké *natabačky* a *tažičky*, zužovaly se i na Valašsku). Pak se zkracovaly, až se r. redukovaly do pouhé náprsenky s límcem, pokud měl kabátek velký výstřih. Když se začaly nosit upnuté kabajky, zbyl z rukávců jen límec, např. na Horácku zubovaný plochý, na Podluží velký. Při zkracování živůtků bylo zapotřebí krátké r. přitáhnout k tělu. Na Hané k tomu sloužil plátěný živůtek (*oplečl*), na Podluží široký pás (*pin-ta*). Ale i tam, kde zůstaly r. v používání, se jejich stříh měnil. Na Blatech se přiblížily halenám, v průběhu 20. stol. k tomu došlo i jinde (Brněnsko). Na druhé straně se rozšiřovala jejich výšivka a vnější úprava. R. vždy patřily k nejsledovanějším a nejúpravnějším částem ženského oblečení.

Lit.: J. Klvaňa: *Lidové kroje na moravském Slovensku*. In: Moravské Slovensko I. Praha 1918, s. 97–252; D. Stránská: *Lidové kroje v Československu I. Čechy*. Praha b. r. [1949]; J. Mátlová-Divoká: *Horácký kroj z Telečska, Dačicka a Třeštska*. Jihlava 1983; M. Ludvíková: *Neznámé prameny k historii moravských krojů II. Přerovský kraj*. ČMMZ 70, 1985, s. 253–268; M. Ludvíková: *Neznámé prameny k historii*

moravských krojů III. Haná a severní Morava. FE 20, 1986, s. 29–50; J. Langhammerová: *Stříhy lidového oděvu v českých zemích*. Praha 1987; J. Langhammerová: *Lidový oděv v českých zemích*. ESMR III, s. 38–39; M. Ludvíková: *Neznámé prameny k historii moravských krojů V. Kroje na západní Moravě*. FE 27, 1993, s. 19–33; M. Ludvíková: *Kroj v severozápadním cípu Moravy a Slezska podle kvašů z r. 1814*. SM 70, 1995, s. 3–12. [ml]

rukavice, palčáky – v lidové kultuře součást zimního pracovního oblečení mužů. Silné palcové r. pro práci mimo dům se šily z ovčí kožešiny, jezevčiny (Podkrkonoší) či hrubého sukna nebo se pletly na jehlicích z vlny. V horských oblastech na vých. Moravě a v těšínském Slezsku se zhotovovaly *vázáním*. Od Hřčavy (Slezsko) na jih až po Novou Lhotu na Hornácku se r. vážaly ze silné, ručně spředené ovčí vlny přírodních barev, ze dvou či tří stočených nití. K vázání sloužila forma z tvrdého dřeva: *deska*, *klátek* nebo *modla*. V osnově, navinuté na formě, se proplétaly kousky vlněných nití bílých a černých s volně ponechanými konci tak, že vytvářely geometrický vzor (*malování*). Palec se vázal zvlášť na menší formě. Na Valašsku dolní okraj r. zakončoval *baránek* z prostřídávaných svazečků černé a bílé vlněné nití. Konečným obrácením r. se volné konce nití dostaly dovnitř a r. zateplily. – R. zhotovovali většinou muži k vlastní potřebě a pro své nejbližší. K prodeji na trzích se kolem poloviny 19. stol. r. ve velkém pletly ve Stříteži u Valašského Meziříčí (s roční produkcí přes dva tisíce párů). Byly barevné, vyráběné také z okrajů suken nebo kobercových vln z továrnických odpadů. Výroba jednoho páru trvala den i déle. R. nosily i ženy, jak je patrné z pozůstalostních zápisů, kde otec zavazoval syna, aby sestřám pořídil ke svatbě mj. i rukavice.

Lit.: J. Krejssek: *Valašské rukavice. Domácí výrobek Střítežanů*. SMSVM 7/8, 1900, s. 87;

E. Urbachová: *Lidový kroj na Vsetínsku*. Vsetín 1980, s. 30. [eu]

Rumcajs a Manka, populární postavy pohádkových příběhů spisovatele V. Čtvrťka (1911–1976). Na motivy těchto pohádek byl natočen jeden z nejoblíbenějších televizních večerníčků, doprovázený hlasem K. Högera (1909–1977). Děj je položen do okolí města Jičína do lesa zv. Ráholec, v němž bydlí loupežník Rumcajs, jeho žena Manka a syn Cipísek. Loupežníka pronásleduje hajný a později vojsko jičínského knížete. V. Čtvrtek využil lidových motivů a vytvořil zdařilý ohlas humorně laděných folklorních prvků v moderní české dětské literatuře. Popularita seriálu vytvořila turistický folklor města Jičína: kustod historické věže bývá návštěvníky dotazován na detaily této moderní pohádky, jako by šlo o doloženou historickou skutečnost. Televizní zpracování zpopularizovalo postavu Rumcajse i v Polsku.

Lit.: V. Čtvrtek: *Pohádkový rok*. Praha 1985. [dk]

Rumuni v českých zemích, imigranti, příslušníci početně malé rumunské etnické skupiny. V demografických přehledech po 2. světové válce zachytilo R. v č. z. až sčítání lidu v r. 1991, podle něhož uvedlo rumunskou národnost 1 043 občanů ČR, podle cenzu 2001 celkem 1 238 osob (občanů Rumunska dokonce 1 852). – První výraznější vlna přistěhování Rumunů (zemědělských dělníků) do č. zemí se uskutečnila na základě mezistátní dohody v r. 1947. Čítala asi 10 000 osob. Jednalo se o jedno- až dvouroční smluvní výpomoc dělníků v českém novoosídleněckém pohraničí. Část těchto dělníků zde založila rodiny a zůstala trvale v Československu. Vedle toho se až do srpna 1990 při různých příležitostech uchýlovaly do Československa menší skupiny občanů z Rumunska, často pronásledované Ceaușescovým režimem. Mnozí z nich měli motivaci k imigraci zvl. z humanitárních důvodů. Argumentovali tíživou situací a potřebou spojování rozdělených rodin. Migrace navazovala také na české a slovenské reemigranty z Rumunska z období po 2. světové válce, kteří se usídlili hl. v českém pohraničí po odsunu Němců. – Vzhledem k malému počtu se Rumuni jako národnostně menšinové společenství v ČR navenek aktivně neprojeví. Za ojedinělou (neúspěšnou) aktivitu lze považovat vystoupení skupiny Rumunů na Ostravsku před volbami 1992: snažila se založit politické hnutí sdružující R. v č. z. a vstoupit s národnostním programem na politickou scénu. Z aktivnějších

organizací má klubový charakter *Česko-rumunská společnost* se sídlem v Praze. – Samostatný etnografický či sociologický výzkum rumunské komunity v ČR nebyl dosud proveden.

Lit.: V. Häufler: *Národnostní poměry české republiky*. Praha 1976; I. Heroldová: *Čeští reemigranti z rumunského Banátu*. ČL 70, 1983, s. 240–244. [as]

Ruprecht, Rupert, Rumprecht, Rumprecht – maskovaná postava v obráceném kožichu, přepásaná slaměným povřísem, s vysokým kloboukem na hlavě, řinčící řetězem a hrozící metlou. V jazykově německých regionech Čech je to průvodce biskupa Mikuláše při adventní obchůzce, se stejnou funkcí, jakou měl v česky hovořících regionech čert. Ze sev. Čech (Liberecko) je doloženo, že pod vlivem protestantského sousedství, které odmítá kult sv. Mikuláše, obcházel R. sám a suploval Mikulášovy funkce: zkoušel děti z modliteb i katechismu, odměňoval i trestal. Na Českolipsku vyhazoval R. ořechy a jablka dymníkem v krbečku do světlice, sám zůstal v sni.

Lit.: F. Hantschel: *Heimatkunde des politischen Bezirkes B. Leipa*. B. Leipa 1911; *Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen*. 1931. [lp]

rusalka viz divoženka

Rusíni v českých zemích, početně malá rusínská národnostní menšina. Statistické přehledy ji zachycují samostatně poprvé až ve výsledcích sčítání lidu 1991. Podle definitivních výsledků tohoto sčítání uvedlo rusínskou národnost v ČR celkem 1 926 osob, podle cenzu 2001 celkem 1 106 osob. Rusíni se však po 2. světové válce v Československu objevují v oficiálních dokumentech až od r. 1968 v souvislosti s dnes již neplatným ústavním zákonem č. 144/1968 Sb., o postavení národností v ČSSR, v němž jsou spojováni s Ukrajinci (zákon vymezoval národnostní menšinu Ukrajinci-Rusíni). – V rámci bývalé československé federace vystoupila rusínská otázka do popředí po listopadu 1989 zejm. na Slovensku jako vědecký i politický problém ve vztahu k ukrajinské národnostní menšině; někteří autoři uvádějí historické i etnografické argumenty, z nichž vyplývá, že Ukrajinci a Rusíni tvoří dvě samostatné národnostní menšiny a oba pojmy je třeba vnímat jako synonymum (tj. že jde o jednu národnost). Na druhé straně stojí na Slovensku organizace *Rusínská obroda*, která se opírá o svobodné přihlášení k rusínské národnosti a zdůrazňuje samostatný rusínský národnostní

program, včetně snah o kodifikaci rusínštiny do podoby spisovného jazyka. Reflexe tohoto vývoje je v č. zemích minimální a ani po zániku československé federace nepokračuje ukrajinsko-rusínská polarizace. K R. v č. z. se hlásí zejm. ta část meziválečné emigrace z vých. Slovenska, která spolu s Ukrajinci přicházela z teritoria Podkarpatské Rusi (jako součásti tehdejší Československé republiky) nebo z řeckokatolických oblastí na vých. Slovensku. Po 2. světové válce bylo rusínství na Slovensku a v č. zemích spojováno s politickými postoji jako výraz protestu proti ideologické preferenci Ukrajinců. Proto se i východoslovenští přesídlenci či reemigranti z Balkánu řeckokatolického vyznání v novoosídlenecím pohraničí spíše hlásili k Rusínům než k Ukrajincům. O problematičnosti vymezení samostatné rusínské národnostní menšiny v ČR svědčí také fakt, že v rámci této komunity působí jen v omezeném rozsahu spolkové organizace, jež si kladou za cíl rozvoj národnostního života Rusínů v ČR. Bylo sice založeno občanské sdružení *Obščestvo Rusínů* se sídlem v Praze, ale na počátku 21. stol. jedinou organizací, jež prosazuje národnostně menšinové zájmy Rusínů, je *Sdružení přátel Podkarpatské Rusi*, spolek občanů s různorodými osobními vztahy k někdejší Podkarpatské Rusi jako součásti býv. Československé republiky. – Vzhledem ke svobodnému, individuálně anonymnímu přihlášení se k rusínské národnosti v ČR při sčítání lidu 1991 a 2001 lze hovořit o Rusínech jako o té části imigrantů do č. zemí, jež oproti emigračním vlnám z Ukrajiny vykazuje aktivnější uchování lidových tradic, zejm. rodinného obyčejového cyklu (zvyky při narození, svatbě, úmrtí). Kromě toho v novoosídlenecím pohraničí jde o tradování různých projevů výročního obyčejového cyklu (vánoční kolední obchůzky, zpívání koled) či hudebního a slovesného folkloru.

Lit.: M. Petrášová: *Rodinné obřady a obyčeje Ukrajinců-Rusínů na Tachovsku*. ČL 68, 1981, s. 214–222; A. Sulitka: *K poznání procesu sociokulturní adaptace povojnových přesídlenců v českém pohraničí (na příklade východoslovenských Ukrajinců-Rusínův na severnej Morave)*. ČL 70, 1983, s. 35–42; S. Konečný: *Rusíni na Slovensku v peripetiách dvadsiateho storočia*. SISb 93, 1995, s. 114–118; M. Mušínska: *Sú Rusíni-Ukrajinci jednou alebo dvoma národnostnými menšinami*. Etnologické rozpravy 2, 1995, č. 1, s. 94–100; V. Turok: *Rusínska obroda*. Etnologické rozpravy 2, 1995, č. 1, s. 101; R. Matola a kol.: *Rusíni v Praze*. Praha 2000; R. Matola a kol.: *Historie Rusínů v Praze*. Praha 2001. [as]

Rusové v českých zemích, ruská národnostní menšina formující se z imigrantů po 1. a 2. světové válce. Demografické údaje o počtu příslušníků ruské komunity v č. zemích se ve výsledcích sčítání lidu 1921 a 1930 prolínají s Ukrajinci a Karpatorusy. Teprve ve výsledcích sčítání lidu 1991 je samostatně vyhodnoceno přihlášení se k ruské národnosti, podle něhož žilo v ČR 5 062 Rusů (0,1 %), podle cenzu 2001 celkem 12 369 osob (z toho 7 696 občanů Ruské federace). Podle kvalifikovaných odhadů je však uvedený počet příslušníků ruské menšiny poddimenzovaný a lze jej považovat pouze za rámcový orientační ukazatel. – R. v č. z. představují (podobně jako Ukrajinci) imigranty, kteří se usídlili od r. 1918 v několika vlnách. Bezprostředně po 1. světové válce šlo zejm. o imigraci ruské inteligence, která se usídlovala ve větších městech (Praha, Brno), ale i v Poděbradech či Moravské Třebové, kde byly zakládány školy nebo vlastenecké kulturně osvětové spolky. Počet přesídlenců z Ruska se v této vlně odhaduje na 35 000 osob. Vzhledem k politickým a hospodářským poměrům za sovětského komunistického (stalinského) režimu šlo o politickou i ekonomickou emigraci, jejímž cílem nebylo trvalé usídlování v č. zemích. Bezprostředně po 2. světové válce odvlékali rudoarmejci příslušníky ruské i ukrajinské komunity do Sovětského svazu, kde byli perzekvováni. Jako političtí odpůrci komunistického režimu hledali proto záchranu v další emigraci do Německa (zejm. do americké zóny). – I když Rusové v ČR po listopadu 1989 projeví snahu o zakládání vlastních organizací (jednou z nejvýznamnějších aktivit byl *Oščag – sdružení krajanů ze země Rosijské* se sídlem v Praze), jako národnostní menšina se v ČR začali vřít státu i většinové společnosti otevírat až po r. 2000, což souvisí s obavami z negativní reminiscence na politickou propagaci a protežování sovětské totalitní moci po 2. světové válce. Změny po r. 2000 jsou spojeny s činností nových občanských sdružení *Ruská tradice v ČR* a *Ruský institut v ČR*, které ve spolupráci s organizacemi jiných národnostních menšin usilují o naplňování národnostně menšinových programů (uchování a rozvoj kulturních tradic, vzdělávání v mateřském jazyce). Odpovídá tomu mj. aktivita zaměřená na vydávání ruského národnostně menšinového periodického tisku (od r. 2002 časopis *Vesti*, vydávaný Ruským institutem).

Lit.: *Národy, národnosti a etnické skupiny v demokratické společnosti*. Bratislava–Praha 1991;

Národnostní menšiny v České republice. Základní informace. Sest. N. Rasmussenová. Praha 1993.

[as]

rustikál, půda, kterou feudální vrchnost dávala poddaným, popř. dalším subjektům do dlouhodobého, v č. zemích zpravidla dědičného držení. Za právo užívat tuto půdu odváděli poddaní peněžní nebo naturální platy, event. robotovali. Z r. se rovněž platila pozemková daň státu. 1654 byl v Čechách r. poprvé systematicky evidován v *berní rule*, prvním českém katastru, jehož analogií byly na Moravě *lánové rejstříky* z l. 1656–1658. Půda evidovaná v těchto katastrech zůstávala právně r. i v případě, že byla připojena k vrchnostenským dvorům, zatímco vrchnostenská půda udělená poddaným po tomto datu zůstávala dominikálem. Poddaní usazení na rustikální půdě se nazývali *rustikalisté*. 1848 rozdíl mezi oběma typy půdy zanikl.

Lit.: J. Pekař: *České katastry*. Praha 1932, 2. vydání. [em]

růženec [z lat.] 1. individuální nebo kolektivní forma modliteb založená na kombinaci andělského pozdravení (*Zdrávas Maria*) a modlitby Páně (*Otče náš*). Nejrozšířenějším typem je r. *sv. Dominika (obyčejný)*, který podle legendy darovala na počátku 13. stol. Panna Maria zakladateli řádu dominikánů. Celý (*velký*) r. se skládá z 15 desátek. Desátek tvoří jeden *otčenáš* a deset *zdrávasů* se stejnou vyzvací formulí, tzv. tajemstvím. Pětice po sobě jdoucích desátek (třetina velkého r.) představuje *malý* r., nazývaný podle charakteru svých tajemství r. *radostným, bolestným a slavným*. Ostatní typy r. (*sv. Brigity, k sedmi bolestem Panny Marie, ke cti Nejsvětější Trojice*) se od r. *sv. Dominika* odlišují počtem *zdrávasů* a *otčenášů*. Název r., který se obecně prosadil až v 17. stol., znamená v podstatě věnec modliteb ke cti Panny Marie a vychází z mariánské symboliky růžových květů (z lat. *rosa*, růže; *rosarium*, růžová zahrada), oblíbené od pozdního středověku. – Modlitba r. navazuje na starou tradici opakování modliteb, která je jako akt individuální zbožnosti ve starokřesťanském prostředí doložitelná již ve 4. stol. Až do počátku vrcholného středověku však věřící obvykle opakovali *otčenáše*. Spolu s rozvíjejícím se mariánským kultem se začínají prosazovat i *zdrávasy*. Jejich řady stojí nejprve vedle řad *otčenášových*, od 2. poloviny 13. stol. se stávají obecnými a postupně *otčenáše* vytlačují. Na počátku 15. stol. dochází ke spojení *zdrávasů* a rozjímání o životě Krista v podobě krátkých dodatkových vět, které měly napomoci ke

koncentraci věřících jako předobraz pozdějších tajemství, ustanovených 1725. O šíření a propagaci růžencových modliteb se zasloužila *růžencová bratrstva*, zakládaná od poslední třetiny 15. stol., a zejm. dominikánský řád, který zavedl r. jako kolektivní modlitbu. Na konci 15. stol. se r. stal jednou z neatraktivnějších forem modliteb pro široké vrstvy věřících a po krátkém přerušení v době reformace znovu zaujal toto výsadní postavení. Od r. 1573 se odvíjejí počátky oslav *růžencové slavnosti, svátku svatého růžence* (od r. 1960 svátek *Panny Marie růžencové*), slavené 7. 10. (popř. první říjnovou nedělí), díky nimž nabyl říjen označení *růžencového měsíce*; 2. počítací nástroj odrážející strukturu modlitby r.; jedna z nejrozšířenějších devocionálií v lidovém prostředí. Na počátku jejího vývoje stály jednoduché šňůry pro počítání *otčenášových* modliteb, složené z různého počtu stejně velkých článků. Jsou doloženy již v raně křesťanském období (4. stol.) a jejich analogie jsou známy i z nekřesťanského (islámského, hinduistického) prostředí. První doklady o členění pův. stejnorodé řady různou velikostí článků pocházejí z doby kolem r. 1300. Toto dělení sloužilo věřícím k lepší kontrole počtu vykonaných modliteb. K důslednějšímu rozlišování menších *zdrávasových* a větších *otčenášových* zrn i ke sjednocení počtu článků počítacích šňůr dochází spolu se zpřesňováním struktury *růžencových* modliteb. R. má dvě základní varianty: otevřenou s volnými konci a kruhovou uzavřenou. Nejobvyklejší formu představuje středně dlouhý uzavřený r., čítající 50 *zdrávasových* a pět *otčenášových* článků, doplnovaný závěrem

a přívěskem na konci (kovovými jablky zv. *pomandry*, plaketami, křížem). – Výrobu zrn modlitebních šňůr lze předpokládat již v 11. a 12. stol., první specializovaní výrobci (*páteřníci, rozárníci*) jsou poprvé doloženi ve Francii v polovině 13. stol., v Čechách ve 14. stol. K nejstarším používaným materiálům patřily přírodní látky, např. kameny. Již z poloviny 13. stol. je doložena celá škála výrobních materiálů: dřevo, korály, perleť, drahé kameny a zkameněliny (acháty, jantary), kovy a jejich slitiny (mosaz) apod. V lidovém prostředí byly nejrozšířenější růžence ze skla, dřeva, klokočí či kostí. Samotná volba materiálu podléhala módním trendům (obliba skla v 18. stol.), avšak obsahovala i symbolický aspekt. Zatímco prosté druhy podtrhovaly původní náboženské a asketické poslání r., dražší a okázalejší materiály zdůrazňovaly jeho reprezentativní a dekorativní určení. Některé z nich (kameny, korály) měly navíc i funkci apotropajní. – Růžence byly pův. účelovými předměty k počítání a kontrole vykonávaných modliteb. Přinejmenším od poloviny 16. stol. se ve vyšší společnosti stále výrazněji uplatňovala i estetická a reprezentativní funkce, která v době baroka nabyla na významu i u nejširších vrstev obyvatelstva. V českém katolickém prostředí okázale nošené růžence manifestovaly příslušnost jejich vlastníků k římskokatolickému vyznání, uplatňovaly se jako dar ženicha nevěstě při svatbě či zasnubách, jako běžná forma votivních darů, a to především ve spojení s mariánským kultem. Podle přesvědčení nositelů tradiční kultury měly růžence velmi výraznou ochrannou moc. Jako amulety ochraňovaly zejm. těhotné ženy (proti uhrnutí a těžkému porodu), pokládaly se dětem do kolébky, užívaly se jako léčivý prostředek, např. proti bolestem hlavy. Vonné látky, kterými byly v době vrcholného středověku plněny přívěsky na závěrech r., ochraňovaly jejich majitele v době morových nákaz. Magická moc přičítaná r. se uplatňovala i při jeho používání v rámci praktik milostné magie, při hledání pokladů či předvídání osudu (doloženo v 19. stol. na Táborsku v rámci štedrovečerních obřadů). Ochrannou moc r. zvyšovalo podle představ věřících i jeho církevní svěcení, dotek některé ze zázračných soch a obrazů, údajný původ ze Svaté země, stejně jako různé přívěsky umísťované na závěru r., mezi jednotlivými desátkovými řadami či uprostřed nich (medaile, poutní mariánské plakety a svátostky, kovové figurky, atributy jednotlivých světců, např. *jazyk sv. Jana Nepomuckého* i různé přírodniny, např. mušle). – V lidovém interiéru se růžence zavěšova-

ly u dveří vedle kroupky či ve svatém koutě, nejčastěji na krucifixu. Odtud je lidé snímali např. o nedělích a církevních svátcích a nosili do kostela omotané kolem ruky či zavěšené na krku. Ke starším způsobům nošení patří připevňování na svrchní oděv, připínání k opasku apod. Ruce sepnuté k modlitbě, omotané r., jsou typickým gestem zvýrazňujícím (např. na votivních obrazech) vztah člověka k Bohu, jeho víru a zbožnost. Ze stejného důvodu se růžence dávaly do rukou zemřelým; 3. zast. větší soubor drobnějších předmětů řazených za sebou a spojených v jeden celek.

Lit.: K. Procházka: *Lid český s hlediska prostonárodně-náboženského*. Praha 1910; HDA 7, 1935/36, sl. 786–787; H. Brauneck: *Religiöse Volkskunst*. München 1975, s. 238–250; *500 Jahre Rosenkranz. 1475–1975*. Köln 1976. [lk]

růžová slavnost, Rosenfest, panenství – venkovská slavnost, při níž byla dívka-panna, vybraná jako nejctnostnější z obce či panství, vyznamenána věncem z růží. Jednalo se o dívku ve věku 17–21 let, která byla ostatním vzorem svým příkladným chováním, zbožností a pracovitostí podle zásad křesťanské mravnosti. Volbu prováděli bez ohledu na majetkové postavení dívek představitelé obce (obecní hromada), kostelní rada, jinde vybraní úředníci panství či sám jeho majitel. Volbu ovlivňoval a potvrzoval kněz. Slavnost se konala obvykle v červnu. Její součástí

byl průvod, v jehož středu mezi mládeží kráčela vyvolená dívka oblečená do bílých šatů, s rozpuštěnými vlasy. Při slavnostním ceremoniálu, který se odehrával po mši v kostele nebo na jiném místě venku, přijala dívka z rukou duchovního (popř. přímo zakladatele nadace) věnec z růží a příslušný obnos nebo věcný dar. Slavnost končila zábavou s pohoštěním a tancem. V Horce n. Moravou, kde se r. s. udržela do 40. let 20. stol., byl volen nejctnostnější pár, dívka a mládenec. Původ r. s. je spatřován ve francouzské kulturní tradici (*fête de la rosière*), jež je spojována se sv. Medardem. Ve věncení se uplatnila symbolika růže v křesťanském pojetí (atribut Panny Marie). Idea r. s. se šířila na přelomu 18. a 19. stol. z katolického prostředí Francie a německých zemí do střední Evropy. V té době ji i u nás zakládali s cílem zušlechťování mravů vesnické mládeže lidumilové ze šlechtických (Mikulov 1796, Vranov n. Dyjí 1808) a církevních kruhů (Horka 1819), kteří založili nadace, z nichž byli honorováni vítězové v soutěži o prvenství v mravnosti, a ustanovili podmínky využívání těchto prostředků, způsob volby a pořad slavnostního ceremoniálu. Veřejným vyznamenáním vybraných jednotlivců měla r. s. příkladně působit na mravnost venkovské mládeže.

Lit.: E. Večerková: „*Růžová slavnost*“ v *Horce u Olomouce a její národopisné, historické a regionální souvislosti*. ČMM FE 27, 1993, s. 59–70.

[ev]

rybolov, chytání ryb pomocí různých technik v tekoucích vodách, rybnících a mořích. Jde o jeden z nejstarších způsobů opatrování potravy, doložený nálezy pomůcek k lovu ryb od pravěku. R. v paleolitu dokládají nálezy kostěných harpun a udic, v mezolitu již proutěných vrší, sítí a člunů s pádly i tábořiště u lovišť. Od neolitu význam r. kolísal podle osídlených oblastí. Od mladší doby kamenné jsou doloženy sítě z konopí a lýka, jednohroté vidlice na úhoře, kamenná závaží k sítím a plováky z kůry nebo dřeva, později bronzové a železné udice, ostí a jehly na pletení sítí. Způsoby r. dokládají vyobrazení z Mezopotámie, Egypta a ze Středomoří. Archeologické nálezy z raného středověku na území č. zemí potvrzují používání ostí, háčeků a dvojháčeků udic, keramických a kamenných závaží k sítím, železných a kostěných jehel k síťování, proutěných vrší a dlabaných člunů. Způsob i prostředky r. na řekách a při rybničním chovu byly rozdílné. Rybníky se v č. zemích začaly zakládat od 11.–12. stol. Ve 13. stol. byly již běžnou součástí feudálních hospodářství. Došlo k introdukci kapra a ve 14.–16. stol. k rozvoji českého rybníkář-

ství a vybudování rozsáhlých rybníčních soustav a současně chovu kaprů ve stále používané dvou- a třístupňové metodě (plůdkový, výtažní a hlavní rybník). Ve 2. polovině 19. stol. nastal rozvoj chovu ryb spojený se změnami v říčním rybářství (zákony, změny na řekách). – Nástroje k r. a chovu v nových zařízeních se odvozovaly od tradičních nástrojů pro r. v řekách. Tradiční r. se na větších řekách v č. zemích zachoval do začátku, výjimečně do poloviny 20. stol. (živnostenští rybáři; často bydleli v domácích u řeky, zv. rybárny). – Nejstarší bylo chytání ryb do rukou nebo ubíjení ryb kyjem či klackem na mělčinách a v zimě omráčení úderem palice nebo sekery na led. Na vhodných místech v řece nebo na jejím okraji se stavěly jednoduché kamenné hrázky jako relativně stabilní pasti, ve kterých se ryby chytaly rukou, sakem nebo pomocí vrší. Z hromádek proutí zatížených kameny nebo přichycených zatlučenými kůly se vytvářely *stánky (fašiny)*, pod kterými se ukrývaly vyplašené ryby a pak se chytaly. Proutěné ploty naváděly ryby do vlastních pastí (hráze či leče na lososy v labském, vyzy v dunajském povodí). Na chytání lososů se na jezech v Čechách stavěly lososnice, umožňující odchyt při jarním a letním tahu do trdlišť. Velké lososnice tzv. pražského typu byly zřizovány na propustích pro vozy, na menších řekách se stavěly lososnice tzv. sušického typu. Pro chytání ryb pod jezem byly stavěny *slupí (žlaby)*. Do nich, na rozdíl od lososnic, se ryby dostávaly většinou proudem vody shora, výjimečně při tahu ryb i zdola. Hlavním úlovkem pomocí slupí byli úhoři. Od pravěku se používaly z proutí pletené kuželovité vrše s nálevkovitou částí (*ouvršek*), umožňující proplutí ryby do pasti, ale zabraňující jejím úniku. Vrše se na příhodném místě kladly na dno, v proudu se zatěžovaly nebo uvazovaly. Tvar a detailní úpravy byly variabilní: v příčném řezu kruhové nebo polokruhové, s dvířky nebo zátkou pro vysypání ryb, s plochým dnem, s uchem na přenášení, se zúženým hrdlem; podle druhu chytaných ryb se rozlišují vrše na lososy, úhoře, vyzy, piskoře, podle materiálu proutěné, smlzové ze stébel bezkolence rákosovitého a sítěné. Z Pomoraví a ze Slovenska byly do 2. světové války známy rybářské koše bez dna, vhodné k r. v travnatých tůních a na tocích se zarostlým dnem. Výjimečně posloužily obyčejné koše na brambory a hrábě. Železné pasti známé z Rakouska nejsou v č. zemích doloženy. – R. bodnými nástroji zv. *osti, grondle, krongle* apod. byl v č. zemích zakázán v 80. letech 19. stol. Osti sestávají

z jednoho nebo více zubů na násadě byly od pravěku tradičním rybolovným nástrojem. Zhotovovaly se ze dřeva, kostí, v novější době ze železa, většinou se zpěnými háčky na zubech. Lišily se velikostí, tvarem a dalšími znaky podle druhu lovených ryb. Lovilo se při brodění, z lodí, ze břehu ve dne i v noci, při sníženém stavu vody, na trdlišťích, pod ledem a vrháním. Při nočním lovu se svítilo loučemi na svícnech (*štechr, krabuš, rošt*) nebo ohněm na nehořlavém podkladu. Lidový r. s udicí byl až do začátku 20. stol. líčením s udicemi na šňůrách, nikoliv udicí s prutem, který se více rozšířil až s rozvojem sportovního rybářství od konce 19. stol. K vybavení patřily pruty, háčky, šňůry, noční šňůry konopné a zíněné, šňůry a udice na sumce a parmy, zakládky na štiky, udice s plováky aj. Zvláštním nástrojem z l. 1920–1946 byl tzv. sekáč se svazkem 10–20 velkých háčků na šňůře a silném prutu, kterým pytláci zasekávali ryby pod jezem nebo ledem. – R. pomocí sítí byl obvyklý na tekoucích i stojatých vodách. Síťe byly převážně konopné, zhotovovaly se pomocí dřevěných, popř. železných síťovacích jehel a válečků k dotahování ok. Závaží byla kamenná, keramická, pak olovená a železná (forma, kleště, naběračka, tyglík). Plováky se dělaly z kůry černého topolu, borovic, popř. ze dřeva. Na velkých řekách se používaly záťahové síťe na lososy, cejny, na Moravě síťe s chobotem. Obvyklé byly vícevrstevné síťe (*praporec, obůzka*), kukly (vlečné, vrhací, půlové) a síťe na skákající lososy. Z nástrojů se sítěmi jde o podběráky, kesery, saky, vatky, dědíky

a čeřeny. Původní dlabané čluny vystřídaly lodě z prken s úpravami pro různé druhy r. K nahánění ryb sloužily hasákové šňůry, strašáčky, žinkrouty, k uchovávání živých ryb haltýře proutěné, člunkové, bednové, sítěné vezírky a k manipulaci a dopravě ryb lejty, soudky, pytle, tašky, nůše a košíčky. Při rybníčním r. též síťe nevody, štíčí sítky, kádě, přebírky či řešátka, džbery, putny, váhy, závaží a jiné nářadí. Početnější soubory dokladů r. jsou zejm. v Národním zemědělském muzeu na zámku Ohrada u Hluboké n. Vltavou. – Zcela prostým způsobem byly chovány ryby ve vsích v obecních rybnících. Zjara byla zakoupena kapří násada a nechána růst. Před Vánoce byl rybník vypuštěn a ryby nachytány sítkou na násadě (podběrákem). Kapry si rozdělili sedláci, po jednom obdrželi zřízenci obce a pamatovalo se i na výměnkáře. Chudí si po výlovu odebrali potěr.

Lit.: F. V. Bouchal: *Lov ryb na Hlubocku*. ČL 14, 1905, s. 92–94; S. V. Oppl: *Jak se pěstovalo kdysi rybníkářství na Fulnecku*. ČL 31, 1931, s. 224–227; B. Lůžek: *Rybárny v lounském Poohří*. NVČ 31, 1949/50, s. 280–283; A. Fučíková–J. Vařeka: *Starší formy rybářství na Roundnicku*. ČL 46, 1959, s. 197–205; F. Jilek: *Jihočeský člověk a jeho řeč. Rybáři*. České Budějovice 1961, s. 108–116; R. Jeřábek: *K studiu rybářství v oblasti moravskoslezských Beskyd a Javorníků*. ČL 50, 1963, s. 285–291; J. Mjartan: *Ludové rybářství na československom Pomoraví*. Uherské Hradiště 1967; M. Znamierowska-Prüfferowa: *The Museum of the History of World Fishing*. Toruń 1971; J. Andreska: *Lidové nástroje říčního rybářství v Československu a přilehlých oblastech*. VPZM 12, 1972, s. 175–260; B. Gunda (ed.): *The Fishing Culture of the World I-II*. Budapest 1984; J. Andreska: *Rybářství a jeho tradice*. Praha 1987; J. Andreska: *Starší formy říčního rybolovu v jižních Čechách*. In: *Z jihočeského národopisu*. České Budějovice 1988, s. 7–28. [zt]

rýč, ruční nářadí k rytí půdy, skládající se ze zaostřeného železného listu a násady (topora). Rýče byly sestaveny již v pravěku, pravděpodobně pouze ze dřeva; železné okutí r. a železný list jsou doloženy archeologickými nálezy v Palestině z 12.–10. stol. př. n. l., z č. zemí např. laténským nálezem okutí dřevěného r. ze Stradonic a z 9. stol. n. l. ze slovanských Mikulčic; archeologické nálezy odpovídají středověkému vyobrazení r. a posléze i rýčům 19. stol. dochovaným v muzeích. R. se železným listem měl dřevěnou násadu upevněnou v *tuleji* a později zajišťovanou 1–2 hřeby. Násada byla rovná nebo s příčnou ručkou zhotovenou z téhož kusu

úřadu r. odpovídala její stavba, vynikající mezi ostatními zemědělskými usedlostmi velikostí, výstavností, popř. úpravou.

V hlavní světnici, kde mezi nejvýznamnější předměty patřil symbol úřadu: rychtářské právo, dřevěná obsílka aj., musel

dřeva či připevněnou zadlabáním, popř. s rukojetí ve tvaru D. Tvar listu byl různý, ve spodní části zaokrouhlený či s hrotem nebo obdélníkový. Železný list u násady je rovný, umožňující přišlápnutí rýče. Pro rozšíření plochy k našlápnutí byly u listů ze železného nebo ocelového plechu lisovány nášlapky, popř. byly k násadě připevněvány nášlapky samostatné. – Tvar r. se přizpůsoboval speciálním potřebám zemědělských kultur. Kromě nejčastějších rýčů zahradnických, chmelařských a vinohradnických se z Anglie od poloviny 19. stol. šířily speciální meliorační rýče, ve školkařských závodech se užívaly úzké ocelové rýče k dobývání stromků, koncem 19. stol. nastoupily žlábkovité rýče k dělení dř pro tyče ve chmelnicích, později americké vidlovité rýče (rycí vidle) aj. Přes dílčí konstrukční úpravy a využívání vhodnějších materiálů zůstal základní tvar r. od pravěku do 20. stol. zachován. V. t. zemědělské nářadí a stroje. [zt]

rychta, sídlo dědičného rychtářského úřadu, které bylo obvykle v majetku rodiny, v níž se rychtářství dědilo. Její výjimečné postavení bylo dáno úlohou v rámci feudální správy, kterou rychtář organizoval v několika sousedních vsích. Významu

být dostatek lavic, židlí a stolů k usazení svolaných a rokujících sedláků zv. *vejbornů*, členů obecního zastupitelstva. – Velkých a vhodně zařízených světnic se často využívalo zároveň jako krčem a hospod. Tak sloužila bývalá r. v Rabštejské Lhotě na Chrudimsku do přestavby na začátku 20. stol., kde se sedávalo ve velké roubené světnici s vysokým povalovým stropem za dlouhým těžkým stolem ze 16. stol. V takové světnici ve Rtyni v Podkrkonoší zasedalo 1775 tzv. selské gubernó. Také velké roubené klenuté světnice ve Všeni č. 14 (Semilsko), v Sezemicích č. 2 (Mladoboleslavsko) a v Javorníku (Liberecko) mohly podle O. Matouška a J. V. Scheybala patřit ke starým rychtářům, spojeným s krčmou. Mezi další příklady výjimečných rozměrů a konstrukcí patří r. v Žibřidicích ze 17. stol. s roubeným přízemím a hrázděným patrem, a ve Studeňanech z r. 1767 s hlavní světnicí (8,2 × 8,1 m), jejíž strop podpírá průvlak a středový sloup. Roubená r. z Bradlecké Lhoty (Semilsko) byla zachráněna přenesením do *Muzea české vesnice v Kouřimi*, kde tvoří součást zpřístupněné expozice. Další bývalé rychty jsou na mnoha místech evidovány a chráněny jako nemovitě kulturní památky (na záp. Moravě Herálec č. 35, Sněžné č. 43, Javorek č. 22 a Ubušínek č. 5, na sev. Moravě Hanušovice č. 58 a ve vých. Čechách Vesec č. 16, Dlouhá Ves č. 14 a Oudoleň č. 20). Ne každý rychtář sídlil v dědičné r., ale vykonával rychtářský úřad na svém statku. Obdobou r. na Valašsku bylo fojstství.

Lit.: L. Štěpán – J. Vařeka: *Klíč od domova. Lidové stavby východních Čech*. Hradec Královce 1991, s. 266. [ls]

rychtář, fojt, šulc, scultetus, iudex – 1. městský r.: v počátečním období v královských městech zástupce krále a současně představitel městské samosprávy. V nově zakládáných městech jím býval lokátor. Nejstarší zmínka o r. je obsažena v Soběslavově privilegii pro pražské Němce, na Moravě v listině pro Uničov (1223). Pronájem rychty měl v době předhusitské různé formy: byl časově určený, doživotní, nebo dědičný. R. požíval nezanedbatelné výhody: vlastnil krčmu, krámy a svobodné lány v obvodu města. R. podléhalo soudnictví, z něhož odváděl pánu města část pokut. Nejvýznamnější byl soud zahájený (*iudicium magnum*,

bannitum, contestatum), který se konal ve velkých městech čtyřikrát, v malých jedenkrát ročně. Kromě toho soudil r. průběžně přestupky. Proti rozsudku bylo v královských městech odvolání k panovníkovi či podkomořímu, v poddanských k vrchnosti. Ve 14. stol. vystupují do popředí městské rady a současně probíhá ústup významu r. K vnějším znakům ukončení tohoto procesu náleží stavba radnice a zřízení městského písaře. Do radnice přesídlil nakonec též r. V husitském období došlo uvnitř správy husitských měst k některým závažným změnám. R. jako královský zástupce ztratil při nefungování královské moci své opodstatnění a města jmenovala r. samostatně. R. se stal výkonným orgánem městské rady pro pořádkovou a policejní službu ve městě. Soudnictví přešlo v pohusitském období na městskou radu. Citelný zásah do vývoje měst přinesla represivní opatření krále Ferdinanda I., jimiž postihl česká a lužická města pro účast na stavovském povstání 1547. Do čela každého z pražských měst jmenoval král svého hejtmána z řad šlechty. Dále ustanovil pro dohled v oblasti soudní a právní královského r., který podléhal hejtmánovi. R. zasedal pravidelně v městské radě a hájil zájmy krále (zejm. finanční), účastnil se soudů, zajišťoval pořádek ve městě a vykonával dohled nad cechy. Ve venkovských královských městech nebyli jmenováni hejtmáni, ale pouze královští rychtáři. Jejich jmenování prováděla česká komora. Dohled nad cechy byl městským radám vrácen až za Rudolfa II. Moravská královská města nebyla trestními opatřeními postížena vůbec, z českých jim unikla pouze Plzeň. Královští rychtáři byli zrušeni teprve Josefem II. Rovněž poddanská města a městečka nebyla postížena žádnými represivními opatřeními a vývoj v nich probíhal plynule. Převahu ve vedení města tak měla městská rada a rychtáři náležela funkce policejní; 2. vesnický r.: činitel jmenovaný vrchností a jí zodpovědný. Vesničtí rychtáři souviseli se zakládáním vesnic na německém právu a první vesničtí rychtáři byli převážně lokátoři. Pán uzavřel písemnou smlouvu s lokátorem a ten obstaral kolonisty. Smlouva obsahovala práva a povinnosti lokátora a kolonistů. Lokátor rozměřil lány a vybíral od kolonistů stanovené lhůty. Poté byla poddanými rolníky složena nákupní suma (*podací*

torta, laudemium, porrectoria, Anleit). R. požíval různých výhod (např. získal svobodný lán půdy, z něhož neplatil vrchnosti peněžitou rentu, měl povolení zřídit si mlýn, krčmu nebo jinou živnost). V sev. Čechách a na Moravě se r. stával často dědičným nebo alespoň doživotním. R. a konšelé spravovali obec, ale byli spíše orgánem vrchnosti, která je ustanovovala. Byli nejnižší instancí vrchnostenské správy, a to i ve věcech politických. Nejprve měla svého rychtáře každá vesnice, později bývalo často několik vsí spojováno pod společnou rychtu. Rychta bývala pův. spojena s určitým statkem, později vybírala vrchnost r. volně. V pohusitské době volily obce r. samy, vrchnost ho jen potvrzovala. Později přešlo stanovení r. na vrchnost. V 16. stol. byli r. a konšelé dosazováni a obnovováni o výročních soudech, jimž předsedal panský úředník. O výročních soudech byly vyřizovány větší věci, jmenovitě gruntovní (převody statků a spory o ně, splátky na cenu statků). R. a konšelé soudili v průběhu roku některé méně významné záležitosti (spory poddaných o dluhy, škody na polích a dobytku, spory o meze, urážky na cti). Odvolací instancí proti rozsudkům vesnických rychtářů a konšelů byl hejtmán panství (vedoucí úředník) a v dalším případném řízení vrchnost. Výroční soudy byly konány vždy v zimě, v době vánoční či masopustní. R. a konšelé svolávali též obecní schůzky či hromady k jednání o věcech nařízených vrchností, o obecních potřebách, přičemž soudili některé méně významné spory. R. a konšelé vybírali v obci panskou peněžitou i naturální rentu a prováděli rozpis roboty, určené pro obec. R. býval sám osvobozen od roboty, ačkoliv ne vždy. Zemřel-li ve vsi hospodář, prováděl r. s panským úředníkem soupis movitého majetku. Josef II. vytvořil pro *Josefský katastr* (1785) katastrální obce, v jejichž čele stál obecní r. (*Gemeinderichter*), po císařově smrti však tato funkce zanikla a byl obnoven původní stav, který trval do konce feudalismu.

Lit.: A. Haas: *Městská správa*. In: Archivní příručka. Praha 1948, s. 157–182; J. Novotný: *Svobodní rychtáři na Moravě, ve Slezsku a v sousedních zemích německé kolonizace*. HM 3, 1958, s. 39–52; J. Janák – Z. Hledíková: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989. [jhn]

rytířské řády viz církevní řády